

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Mustafa Sait Bey

Avrupa Seyâhatnâmesi (1898)

Hazırlayan: Burhan Günaysu

GEZİ

AVRUPA SEYÂHATNÂMESİ (1898)

Mustafa Sait Bey 1871’de doğdu. Abdülaziz’in Levazımat-ı Umumiye Reisi, Sivas Valisi Vezir Divriğili Hafız Hasan Paşa ile Eda Rukiye Hanımefendi’nin oğludur. İdadiyi (lise) bitirir bitirmez Rüsumat Müdiriyyet-i Umumiyesi’ne (Gümrükler Genel Müdürlüğü) girdi, bu teşkilatta çeşitli kademelerde ve müfettişliklerde hizmet gördükten sonra Mersin Rüsumat (Gümrük) Müdürlüğü yaptı. Bu son hizmeti sırasında gümrük mevzuatını ve uygulanışını açıklayan bir kitap yazdı: *Gümrük ve Gümrükçülük* (Mersin Matbaası, 1331/1915). Yakınlarının söylediğine göre çok okuyan, kütüphanesi zengin bir kişiydi. Yağlıboya ve suluboya resim yapardı. *Avrupa Seyâhatnâme*’sinde yer alan suluboya resimleri Eşref Üren’in beğenisini kazanmıştır. Annesinin güzel bir yağlıboya portresi de aile yakınlarında bulunmaktadır. İttihat ve Terakki Fırkası eğitilmiş olan Mustafa Sait Bey, II. Abdülhamit zamanında birkaç kez tutuklanmış, sorgulamalardan sonra serbest bırakılmıştı. Kesin tarihi bilinmese de, İstanbul işgal altındayken ve Kurtuluş Savaşı başlamadan önce İstanbul’da zatürreeden öldüğü ve Sahrayı Cedid Mezarlığı’na annesinin yanına gömüldüğü bilinmektedir.

Burhan Günaysu 21 Ocak 1912’de İstanbul, Beşiktaş’ta doğdu. Küçük yaşta okumaya, resim yapmaya, şiir yazmaya başladı. Kuleli Askeri Lisesi ve Bursa Işıklar Lisesi’nden sonra, 1934 yılında Harp Okulu’ndan mezun oldu. Kendi kendine öğrendiği Fransızca’yı okur yazarlık düzeyinde geliştirdi. Edebiyata duyduğu büyük ilgiyle, gelişkin Türkçesinin yanı sıra derin bir Osmanlıca ve eski yazı bilgisi edindi. 1946’da İzmir’de evlendi. Silahlı Kuvvetler çatısı altında Anadolu’nun çeşitli illerinde ve 1956-58 arası Paris’teki NATO Karargâhı’nda görev yaptı. Dönüşte kendi isteğiyle emekli oldu. Aynı yıl 46 yaşında girdiği İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi’nden 50 yaşında mezun oldu. Fransızcasına ek olarak İngilizce öğrendi ve iki dilde Devlet Lisan İmtihanı’nı verdi. 1981’e kadar çeşitli devlet kuruluşlarında yöneticilik yaptı. Okuma, öğrenme, araştırma ve yazmayla olan bağıını bu yıllarda da koparmadı. 1982-85 arası *Milliyet* arşivinde araştırmacı-uzman olarak çalıştı. Bu dönemde Maurice Messegue’den *Hayat Veren Şifalı Otlar* (Milliyet Yayınları) ve *Güzellik Otları* (Doğan Yayıncılık) çevirileri yayımlandı. 4 Ocak 2003’te 91 yaşında öldü.

MUSTAFA SAİT BEY

**Avrupa Seyâhatnâmesi
(1898)**

HAZIRLAYAN:
BURHAN GÜNAYSU

GEZİ

İÇİNDEKİLER

Çeviriyle İlgili Açıklamalar (*Burhan Günaysu*) • VII

AVRUPA SEYAHATNAMESİ (1898)

Birinci Fasil: ESNÂ-YI RÂHTA [YOLDA]

1. İstanbul'dan Marsilya'ya Kadar • 5
2. Marsilya'da • 16
3. İtalya'ya: Cenûbî Fransa'dan Mürûr [Geçiş] • 25
4. Cenova'da • 31
5. İtalya'dan İsviçre'ye • 40

İkinci Fasil: CENEVRE'DE

1. Cenevre'de İkametgâh ve Pansiyonlar • 47
  2. Kahveler ve Lokantalar • 51
  3. Sokaklar ve Vesâit-i Nakliye • 53
  4. İngiliz ve Bastion Bahçe-i Umûmîleri • 54
  5. Salève Dağları'na Seyahat • 57
  6. Cursale • 61
  7. Parc des Eaux Vives: ya'nî Hadîka-i Âb-ı Hayât • 63
  8. Carogue Panayiri • 66
  9. Cenevre Tiyatrosu – Sarah Bernardt • 68
  10. İmperatoriçe Elisabeth'in Fâciâ-i Katli • 72
  11. Fillion Pansiyonu ve Bir Ömr-i Güzeşte • 77
- Üçüncü Fasil: PARİS'TE*

Yapı Kredi Yayınları - 2040
Edebiyat - 610

Avrupa Seyâhatnâmesi (1898) / Mustafa Sait Bey
Hazırlayan: Burhan Günaysu

Kitap Editörü: Selahattin Özpallabıyıklar

Kapak Tasarımı: Nahide Dikel

Baskı: Şefik Matbaası
Marmara Sanayi Sitesi M Blok No: 291 İkitelli / İstanbul

YKY'de 1. Baskı: İstanbul, Mayıs 2004
2. Baskı: İstanbul, Ocak 2005
ISBN 975-08-0807-X

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş., 2003

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
Yapı Kredi Kültür Merkezi
İstiklal Caddesi No. 285 Beyoğlu 34433 İstanbul
Telefon: (0 212) 252 47 00 (pbx) Faks: (0 212) 293 07 23
http://www.yapikrediyayinlari.com
e-posta: ykkultur@ykykultur.com.tr
İnternet satış adresi: http://yky.estore.com.tr
www.teleweb.com.tr

1. Paris'e Muvâsalatım ve Grand Hôtel • 81
2. Champs-Élysées ve Sefârethâne-i Osmânî'ye Azîmet • 87
3. Bulvarlar ve Vesâit-i Nakliye • 90
4. Tiyatrolar • 96
5. Paris'te Lokantalar • 101
6. Paris'in Kahveleri • 104
7. Place de Concorde • 107
8. Boulogne Ormanı • 109
9. Louvre Sarayı ve Müze • 112
10. Palais Royal • 116
11. Grévin Müzesi • 118
12. Paris Borsası • 120
13. Lüksemburg Sarayı, Müzesi, Bahçesi • 121
14. Paris Şehremâneti [Belediyesi] • 124
15. Hôtel des Invalides: Ma'lûlîn-i Askeriye Sarayı • 125
16. Panthéon • 127
17. Eyfel [Eiffel] Kulesi • 129
18. Trocadéro Sarayı ve Akvaryum [Aquarium] • 132
19. Maâbid [Mabetler, Tapınaklar] • 133
20. Haller • 134
21. Palais de Bourbon • 135
22. Kütüphâne ve Matbaâ-i Milliye • 136
23. Devâir-i Resmîye ve Mahâll-i Ma'rûfe • 138
24. Père Lachaise ve Montmartre Mezaristanları ve Mahrık-ı Ecsâd [Cesetlerin Yakıldığı Yer] • 140
25. Mektepler ve Maârif-i Umûmiye • 143
26. Mösyö Blowitch'le Bir Mülâkât • 145
27. Paris'te Garlar • 149

Dördüncü Fasıl: ESNÂ-YI AVDETTE [DÖNÜŞTE]

1. Paris'ten Viyana'ya Kadar: Yataklı ve Lokantalı Vagonlar • 153
2. Viyana'da Yirmi Dört Saat • 162
3. Viyana'dan İstanbul'a: Orient Express • 169

Dizin • 173

Çeviri ile İlgili Açıklamalar

Avrupa Seyâhatnâmesi' nin eski harflerle kaleme alınmış metninden Türk alfabesine çevrilmesinde 90 yıl önceki üslûbun ve deyişlerin korunması amacıyla genellik ve kesinlik kazanmış günümüz yazım kurallarına yer yer, sözcük sözcük aykırılıklar yapıldı.

Örneğin “vadiler” sözcüğünün “kediler” gibi kısa hecelerle okunmaması için bu sözcük düzeltme imleriyle “vâdîler” biçiminde yazılmıştır. Bunun gibi, yüz yıla yakın bir geçmişteki deyişlerin kaybedilmemesi için “tûlânî, nûrânî, mâsûmâne, mîlâdî...” sözcüklerinin yazılışında düzeltme, uzatma imi (^) konulması yeğlenmiştir. Böylece bu sözcüklerin kısa hecelerle okunmaması ve deyişlerinin eskilerine uyumlu tutulmasının sağlanması istenmiştir.

Elyazması metinde okunuşlarıyla geçen yabancı sözcük, terim ve ibareler özgün yazımlarıyla gösterilmiştir. Ancak, okunuşunda tereddüt edilen sözcüklerin yanına köşeli ayraç içinde soru işareti ([?]) konulmuştur.

Okunamayan sözcükler köşeli ayraç içinde belirtilmiştir.

Metin içindeki sadeleştirmeler de yine köşeli ayraç içinde gösterilmiştir.

“Yazarın dipnotu” olarak belirtilmemiş olan bütün dipnotlar hazırlayana aittir.

Burhan Günaysu

AVRUPA SEYÂHATNÂMESİ (1898)

Birinci Fasil:
ESNÂ-YI RÂHTA
[YOLDA]

İstanbul'dan Marsilya'ya Kadar — Marsilya'da —
İtalya'ya: Cenûbî Fransa'dan Güzâr [*Geçiş*] —
Cenova'da — İtalya'dan İsviçre'ye

1.

İstanbul'dan Marsilya'ya Kadar

11 Ağustos sene 1314 ve 23 Ağustos sene 1898
Yevm [Gün] Salı, saat 10.-¹

“Paquet” kumpanyasının *Çerkistan* ismindeki vapuru rıhtımdaki palamarlarını çözdükten sonra Tophane önünde hafif bir manevra icra ve orada lenger-endâz [*demir atmış*] bulunan Fransa Sefârethânesi [*Elçiliği*] maiyet vapuruna sancak keşîdesiyle [*sancak çekerek*] râsime-i selâmı [*selamlama merasimini*] îfâ eylemiş idi.

Serin bir yaz akşamının lâtîf güneşi, Üsküdar cihetindeki hânelerin revzenlerini [*pencerelerini*] yaldızlıyor. Vapur bir havz-ı bihiştî [*cennet benzeri bir havuz*] içinde yüzen cesîm [*iri, büyük*] bir balina gibi Marmara'nın râkid [*durgun*] sularını yarak şehir-i şehîr-i dilârâdan [*gönül okşayan ünlü şehirden*] tebaüd ettikçe [*uzaklaştıkça*] Üsküdar'la Sarayburnu –tâbîr-i diğerle– Avrupa ile Asya iki âşık hasretzede gibi yekdiğerinin âğûşuna [*kucağına*] atılarak cihanda bir misli daha mevcûd olmayan Boğaziçi'ni nazarlardan setre [*bakışlardan gizlemeye*] çalışıyordu.

Vapurun küpeştesine dayanarak ufukta kemâl-i azamet ve ihtişâm ile rû-nümûn olan [*kendini gösteren*] Merkez-i Hilâfet'in [*Hilâfet Merkezi'nin, yani İstanbul'un*] âlî [*yüksek*] kubbelerine

¹ Ezânî ya da alaturka saat 12, güneşin battığı akşam vaktidir. Burada geçen saat 10, ikinci zamanı dolaylarındadır.

beyaz ve tûlânî [uzun] minarelerine baka baka kalbim bir hiss-i şükrân ve iftihâr ile meşhûn [dolu] ve müteheyyic [heyecanlı] olduğu halde bir hâlet-i vecd ve istiğrâka düşmüş idim [kendimden geçmiş bir halde dalıp gitmiştim].

Âfitâb-ı mağrib-güzîn [batıya yönelen güneş] şuaât-ı gül-gûniyle [gül renkli ışınlarıyla] âlem-i hayâta vedâ selâmlarını ifâ etmekte iken akşam taâmının [yemeğinin] hazır olduğunu ilân eden kampana tanînendâz oldu [tınladı].

Kamarotun davetine icâbetle [uyarak] yemek salonuna inip irâe olunan [gösterilen] mevkie oturdum. Sofrada bulunan yolcular meyânında yalnız birini tanıyordum ki “place d’honneur” denilen mevki-i şerefi işgal eden bu zat Beyoğlu’ndaki meşhur “Luxembourg” kahve ve misafirhanesinin müste’cir-i sâbıkı [eski kiracısı] Mösyö Flaman isminde bir Belçikalı idi. Odesa Dârülfünûnu’ndan [üniversitesinden] hukuk icâzetnâmesini hâiz [hukuk diplomalı] Rusyalı erbab-ı asâletten bir genç, Fincancılar Yokuşu’ndaki “Bilhouse” nâmındaki Protestan mektebi mensûbîninden bir Amerikalı ile fakrûdem [anemi, kansızlık] illetine mübtelâ olan zevcesi ve zevcinin [kocasının] Bakû’da petrol ticareti ile meşgul olduğunu iddia eden bir Amerikalı dilber ile diğer bir Fransız kadını ve bir düzine kadar da çocuk. İşte birinci sınıf kamaradaki yolcular bunlardan ibaret olup bu misillü [gibi] uzun seyahatlerde yolcuların küçük ve alelâde vesileler taharrî ederek [araştıarak] yekdiğeriyle görüşüp tanışmaları mûtâd idüğünden az bir zaman zarfında işbu rüfeka-yı muhteremenin cümlesi ile peydâ-yi ülfet ve ünsiyete [hepsiyle dostluk ve yakınlık kurmayla] muvaffak olduk.

Fransız vapurlarının cümle-i muhasenâtından [iyi yanlarından] biri de aşçıların ehliyet ve mehâretiyle mekûlâtın nefaset ve mebzûliyeti [yiyeceklerin nefisliği ve bolluğu] olduğundan midesine îtinâsı bulunan seyyâhîn daima Fransız vapurlarını sâirlerine tercih ederler.

Hakikat [gerçekten]; ilk akşam taâmının mükemmeliyeti me’mûl ü intizârın fevkinde idi [umulanın ve beklenenin üzerinde idi]. Ba’de’t-taâm [yemekten sonra] sigaramı içmek üzere güverteye çıktım. Kamer [ay] henüz verâ-yı perde-i istitârda [bulutla-

rın arkasında örtülü] olup biraz sertçe vezân olan [esen] rüzgâr dahi güvertede oturmak imkânını selbediyordu [kaldırıyordu]. Tekrar kamaraya avdet ederek mütâlâa ve sohbetle evkatgüzâr olan [vakit geçiren] rüfekâyâ iltihak ettim [katıldım]. İki saat sonra kamarotun tevzi ettiği iştiâengîz [iştiâ açan] çaylarla telzîz-i dimâğ olundu [kafalarımız tatlandı].

Ba’dehû [sonra] arkadaşlar birer ikişer kamaralarına çekildiler. Bence, vapurun yataktan ziyâde tabuta benzeyen mâhût [bilinen] karyolasına girmekten ise salonda peyke üzerinde pinekleme evlâ [daha iyi] görüldüğünden bir müddet daha yalnızca meşgûl-i tefekkürât olduktan sonra [düşüncelerle vakit geçirdikten sonra] boylu boyuna [yazmada da “boylu boyuna”] uzandım. Sabahtan beri dūçâr olduğum meşâgil-i muhtelifenin [çeşitli meşguliyetlerin] tesiriyle âsâbım gevşemiş ve hafif hafif yalpa eden vapur âdetâ bir beşik halini almış olduğundan biraz sonra derin bir uykuya dalmışım.

Gözlerimi açtığım zaman ortalık henüz ağarmamış idi. Fakat yalpa azalmış ve akşamki şedîd rüzgâr lâtif bir bâd-ı sabâyâ [gündoğusundan esen hafif rüzgâra] tahavvül etmiş [dönüşmüş] idi. Bir saat sonra şafak Anadolu’nun yüce dağları arasından görünmeye başladı. O sırada refik-i seyâhatim [yolculuk arkadaşım] Kâzım Bey* yanıma geldi. Meğer o da benim gibi geceyi rahat bir surette geçirmemiş.

Arkadaşım kamaranın küçük ve müdevver [yuvarlak] penceresine doğru uzanarak hârice [dışarıya] atf-ı nazarla [gözatarak]:

— Gelibolu’ya yaklaşıyoruz. Haydi güverteye çıkalım. dediğinden birlikte güverteye çıktık.

Tayfalar güverteyi yıkıyorlardı. İstanbul’dan vapura tahmil edilen [yüklenen] 300’ü mütecâviz [aşkın] cesîm kafesler içinde mahbus bulunan müteaddid horozlar muttasıl öterek sabahı ilân ediyorlar ve sâhillerdeki minimini köylerin, kasabaların

* Kâzım Bey vapurda müsâdif olduğum [rastladığım] bir muhibdir [dosttur] ki kendisiyle üç ay kadar evvel bir kere Kirkor’un matbaasında mülâkat etmiş idim [görüşmüştüm]. İkinci defa ise vapurda mülâki olduk [karşılaştık] ki mumâileyh [adı geçen] Cenevre’ye kadar esnâ-yı seyâhatimde [yolculuğum sırasında] refakatimde bulunmuştur [benimle birlikte olmuştur]. Marsilya’da yadigâr-ı seyâhat olarak birlikte aldığımız fotoğraf bâlâ-yı seyâhatnâmeye vaz’olundu [seyahatnamenin baş tarafına konuldu]. [Yazarın dipnotu]

üzerine çöken mavi bir sis yavaş yavaş semâya doğru yüksele-
rek evler, ebniyeler¹ [binalar] birer birer meydana çıkıyordu.

Kilitbahir'de mersâ-niştin olan [limanda demirli bulunan] sefâ-
in-i harbiye-i Osmâniye'nin [Osmanlı savaş gemilerinin] yakının-
dan geçerek Çanakkale pîşgâhında [önünde] durduk. Şehre git-
mek üzere zırhlılardan çıkan beyaz elbiseli neferât-ı bahriyeyi
[deniz erlerini] hâmil olan [taşıyan] sandalların, kiklerin manza-
rası deniz üstünde top top martı sürülerini andırıyordu. Sefâ-
in-i harbiyemizle mürekkebatındaki intizam ve mükemmeliyet
kulûb-i sadikânemizi [sadık kalplerimizi] lebrîz-i sürûr ve iftîhâr
etmekle [sevinç ve övünç ile doldurmakla] velînîmet-i âzâmımız
[yüce velinîmetimiz] Padişâhımız Efendimiz Hazretleri'ne ez dil
û cân [canü gönülden] dualar ettik.

Muâmelât-ı mûtâde-i resmîyenin ifasından sonra bir seyr-i
serî ile [hızlı bir yolla] Bahr-i Sefîd'e [Akdeniz'e] doğru açıldık ki
hava cidden lâtif ve deniz son derecede sâkin ve sâkit idi. Sevâ-
hilin [sahillerin] manzarası pek ziyâde nazar-firîb [görüleşi] olup
bâhusus [özellikle] kesretle [çokça, sıkça] müşâhede ettiğimiz yel-
değirmenleri manzarayı bir kat daha güzelleştiriyordu. Âfitâb-ı
cihantâb [güneş] kemâl-i letâfetle tevzî-i şuaât ile önümüzdeki
ummân-ı bîpâyânı [uçsuz bucaksız denizi] nurlar, pertevlere gar-
ketmekte [boğmakta] ve temâşâsına doyulmaz menâzır-ı latîfe
vücûda getirmekteydi [güzel manzaralar oluşturmaktaydı].

Aynaroz² açıklarında iken zuhûr eden [çıkan] meltem deniz-
de emvâc-ı cesîme [büyük dalgalar] husûle getirdiğinden vapur
saatlerce dağ gibi dalgalar arasında çalkandı. Akşam üzeri
havaya biraz sükûnet geldi. Yemekten sonra bermûtad güverte-
ye çıktığım zaman uzaktan uzağa bir fenerin sönüp tekrar parla-
dığını gördüm. Bu fener Sije Feneri imiş. Refikim ile verdiğimiz
karar mücibince o gece yataklarımızı güverte üstündeki küçük
kamarada yaptırarak idik. Kamarot Mösyö Jean kamaranın
kenar minderleri üzerinde bize güzel yataklar hazırladı. Yatak-
larımız vâkıâ [gerçi] biraz darca idi ise de mâhût tabutlara nis-

1 "Ebniye" sözcüğü, "bina" sözcüğünün çoğuludur. Yazar seyahatnamede sık sık

"bina" için "ebniye", "binalar" için ise "ebniyeler" sözcüklerini kullanmaktadır.

2 Aynaroz, Selanik Vilayeti'ne bağlı bir kasabadır. Söylentiye göre, o tarihlerde bu
bölgeye kadın sokulmazmış. Halkını sadece erkekler teşkil etmiş. Bölge, üç
burun halinde denize uzanan yarımadaının uçlarından birinde bulunmaktadır.

betle haylıca rahat olduğundan o gece güzel bir uyku çekerek
dün akşamki yorgunluğu mehmâemken [mümkün olduğunca]
telâfi eyledik.

Sabahleyin gözlerimi açtığımda hafif serin bir rüzgâr ile
sevâhil-i Yunâniye'yi [Yunan sahillerini] takip etmekte olduğu-
muzu gördüm. Telâtum [dalgaların çarpışması] büsbütün kesil-
mişti..

* * *

Sevâhil-i Yunâniye — Birtakım kayalıklardan ibaret olup
manzarası pek ziyâde kasvet [sıkıntı] vericidir. Hakikat bu
kadar mahuf [korkunç] ve ye'sâver [keder verici] yerler dünyanın
hiç bir cihetinde olmasa gerek. Mora Kıtası'nın hep şu gördü-
ğümüz yerler gibi füyûz-ı nebâtiyeden [bitki zenginliklerinden]
mahrum olduğunu söylediler. Meğer Yunan Devleti'nin yüzü-
nü güldüren Tesalya kıtası olup, Tesalya olmasa bütün Yunanlı-
lar aç kalacak imiş.

Mora sâhillerini birtakım koylar, burunlar teşkil ediyor.
Fakat manzara umûmiyetle korkunç. Hele önünden geçtiğimiz
bir burun ki kâmilin [tamamen] yalçın kayalardan ibaret olup
gûyâ kör bir bıçak ile kat' olunmuş [kesilmiş] gibi kayalar çimtik
çimtik [çentik çentik] bir şekilde idi.

Kayaların arasında taştan bir iki kulûbe gördük. Evvelce
Marsilya'ya seyahati olan arkadaşların rivâyetine [söylediklerine]
göre bunlar târik-i dünyalara¹ mahsus mesâkin [meskenler] imiş.

Sevâhil-i Yunâniye'yi takip ederken âfitâb-ı cihantâb tulû
ediyordu [doğuyordu]. Semanın beyaz rengi ile denizin maviliği
arasında etrafa tatlı bir hamret [sıcaklık] saçarak denizin ortasın-
dan tulû eden güneş tedricen [yavaş yavaş] semaya doğru yük-
seldi.

Ara sıra vapurlara müsadif oluyorduk. Yelkenli gemiler ise
kesretle görülüyordu. Esâtîr-i kadîmeye [eski efsanelere, yani mito-
lojiye] göre Venüs ile Ulis'in [Ulysses, Odysseus] maskat-ı re'sleri
[doğdukları yer] olan iki cezire-i sagîre [küçük ada] arasındaki dar
bir geçitten geçerek Mataban yolunu tuttuk ki bu burun yalnız

1 Târik-i dünya, dünyadan el-etek çekip yalnız yaşayan kişidir. Dar anlamda ise,
evlenmeyen papazlar için kullanılır.

Yunanistan'ın değil, bütün Avrupa'nın müntehâ-i cenûbudur [en güneydeki noktasıdır].

* * *

Ağustos-ı rûmînin (efrencî 25)¹ on üçüncü Perşembe günü alessabah [sabahleyin] Mataban'ı geçerek "Ionienne" [Ion] Denizi'ne dâhil olduk. Mataban'dan "Messina"ya² kadar kat edeceğimiz mesafe otuz altı saattir. Bu mesafeyi hep karayı bilâ rü'yet tayyedeceğiz [karayı görmeden geçeceğiz].

Lehülhamd [hamdolsun] deniz pek müsait ve hava lâtif idi. Semt-i re'simizde [başımızın üzerinde] bulunan güneş parıl parıl parlıyor. Havanın güzelliğini müşâhede eden [gören] rufekâ [refikler, arkadaşlar] hep güvertede toplandılar. Kimi şezlong denilen tûlânî bir iskemleye uzanarak çarşaf kadar gazetelerini gözden geçiriyor, kimi güvertedeki salıncakta sallanıyor, kimi bir köşeye çekilerek elindeki kitabı kemâl-i dikkatle mütâlaa ediyor, kimi vapurun küpeştesine dayanarak müntehâ-i ufku [ufkun en uzak noktasını] temaşa ediyordu.

Meclûb u meftûn-ı melâhat ü letâfeti olduğumuz [güzelliğinin ve letâfetinin cazibesine kapılıp meftûnu olduğumuz] Amerikalı dilber elişiyle meşgul. Eski Lüksemburg müste'cirinin "Mister Cumbul" tesmiye eylediği [adını taktığı] Amerikalı Madamın afacan oğlu mensup olduğu milletin* havass-ı mahsûsasından [kendine özgü niteliklerinden] olan hodbinliğe [bencillğe] yakışır bir şekilde mini mini arkadaşlarını bin bir türlü şeyle iz'ac ve bîzar ederek [taciz ederek, bezdirerek] bizi kahkahalarla güldürüyor. Biz kahkahalarla gülerken öteden bir feryâd-ı mâsûmânedir kopuyor; derken çocuk kaçıyor, vâlidesi işini bırakarak mahdûmunu [oğlunu] kovalıyor. Fakat beş dakika sonra Mister Cumbul bizim Mösyö Flaman'ın delâlet-i müşfikânesi [şefkatli aracılığı] sâyesinde vâlidesinin affına mazhar olarak yine güvertede arz-ı endâm ediyordu.

1 Rûmî takvim, ayların Mart, Nisan, Mayıs... sırasıyla sayıldığı tarihtir ve kullanmakta olduğumuz Milâdî tarihten 13 gün (19. yüzyılda 12 gün) geridir. Türkiye'de 1926 yılında kabul edilen Milâdî tarihe Efrencî tarih de denilmektedir. Hicrî (Arabî) tarih ise Peygamberimizin Mekke'den Medîne'ye hicret ettiği (göçtüğü) günden başlayan tarihtir ve Milâdî tarihten 584 yıl farklıdır.

2 Messina, İtalya ile Sicilya Adası arasında yer alan, Ion Denizi ile Tiren Denizi'ni birleştiren boğaz.

* Amerikalılar, Anglosakson ırkına mensupturlar. [Yazarın dipnotu]

Bir aralık vapurumuz bağteten tevakkuf ediverdi [birdenbire duruverdi]. Denizin oortasında tam süratle yol alan bir vapurun tevakkuf-ı nâgihânisi [beklenmedik duruşu] mûcib-i telaş olur [telaşa sebep olur]; fakat memurlarda ve tayfalarda bir gûna [hiçbir] telaş eseri görülüyordu. Bunlardan birine müracaatle tevakkuf sebebimizi sordum. Meğer makine bozulmuş; tamiriyle uğraşıldığından bir çeyrek saat sonra tekrar hareket edebilecekmişiz. Filhakika biraz sonra eski süratle kat'ı mesâfata [yol almaya] başladık.

Akşam taâmından sonra güverteye çıktım. Hava gereği gibi [mevsime uygun olarak] harr [sıcak].. Havâli-i cenûbda bulunduğumuz şu harareten dahi anlaşılıyor. Gidiyoruz, gidiyoruz, lâyenkat' [durmaksızın] gidiyoruz. Makinenin çıkardığı sadâ-yı muttaridden [tekdüze sestten] başka sükûn ve sükûneti bozan hiçbir şey işitilmiyor.. Haritada bulunduğumuz mevkîi tayin ettim. Bahr-i Sefîd'in [Akdeniz'in] tam ortasında yız.. Dehşet!..

* * *

Sükûnet-i hava Ağustos-ı rûmînin on dördüne müsâdif olan [rastlayan] ertesi Cuma günü vakt-i asra [ikinci vaktine] kadar imtidâd eyledi [devam etti]. Fakat arasıra görülen bir iki küçük bulut havanın karîben [yakında] bozulacağını ifhâm ediyordu [bildiriyordu].

Filhakika bir iki saat sonra hava değişti. Semâda ra'd ve berk [gök gürültüsü ve şimşek] ve denizde emvâc-ı müdhîşe [korkunç dalgalar] yüzgösterdi.

İtalya sâhillerine yaklaştığımızdan muhâlefet-i havaya [havanın bozulmasına] karşı Sicilya Adası bir dereceye kadar siper olmakta idi. Uzaklarda müşâhede olunan [görülen] yelkenli gemiler sâhile takarrübümüze nişâne [yaklaşmakta olduğumuza işaret] hükmünde idiler. Akşama yakın İtalya sâhillerini gördük. Boğaza¹ dâhil olduğumuz zaman ortalık gereği gibi [mevsime uygun olarak] kararmış ve denizde telâtum [çalkantı] büsbütün kesilmiş idi.

1 Messina Boğazı.

Kamarotun kampanası bizi akşam taâmına davet ettiğinden temâşâ-yı sevâhili [*sahilleri seyretmeyi*] te'hir ederek [*sonraya bırakarak*] salona indik. Yemekten sonra tekrar güverteye çıktığımız vakit gördük ki biraz önce rûy-i semâyı [*gökyüzünü*] istilâ eden mahûf [*korkunç*] bulutlar eb'ad-ı nâmütenâhiyeye [*sonsuz uzaklıklara*] doğru uçup gitmiş ve şafaklara gıptaresân [*gipta veren*] bir nûrâniyet-i ruhperver [*içaçıcı bir nuraniyet*] ortalığı gereği gibi [*mevsime uygun olarak*] istilâ eylemiş; mehtâb sath-ı âba [*suyun yüzüne*] bir nûr-ı ihtîşâm [*muhteşem bir nur*] saçmakta ve levn-i zerrîn-i deryâ [*denizin altın rengi*] temâşâsına doyulmaz bir manzara-i vecdâver [*heyecan veren bir manzara*] vücûde getirmekte idi.

Boğazda lengerendâz [*demirli bulunan*] bir İtalyan beylik sefinesini [*resmi gemisini*] düdükle selâmladık. O da derhal mukabele etti. Bir iki sandala müsâdif olduk ki içindekiler pek ziyâde sarhoş idiler. Şarkı çağırıyor, nara atıyorlardı.

Boğazı geçtikten sonra herkes kamarasına çekildiğinden biz de salondaki tûlânî [*uzunlamasına*] yataklarımıza uzandık.

Esnâ-yi hâbda [*uykudayken*] kulağıma bir ses geldi, birdenbire uyandım. Arkadaşım diyordu ki:

- Yâhû, kalk, kalk.
- (Telaşla) Hayrola, ne var?
- Dışarı çık, bak, neler göreceksin.

Refikimin hakkı varmış. Pîşgâhımdaki [*önümdeki*] manzarayı müddet-i ömrümde unutamam. Daha mektepnişîn iken [*mektepte iken*] coğrafya derslerinde hocamızın tarif eylediği Stromboli Yanardağı'nın önündeyiz. Nısfu'l-leyl [*geceyarısı*] denizin ortasında müsellesü'ş-şekl [*üçgen şeklinde*] bir dağ zirvesinden ateşler püskürüyor. Zirve-i cebelden bahre doğru [*dağın tepesinden denize doğru*] akan âb-ı âteşîn ve şûledâr [*ateş gibi ve ışık saçan*] bu müsellesin bir dıl'ını [*kenarını*] teşkil ediyor. Ateşin, alevlerin sath-ı âba inikâsı [*su yüzüne yansması*] bu manzara-i mehibeye [*heybetli manzaraya*] başka bir letâfet ve başka bir ulviyet bahşediyor idi.

Volkanın temâşâsı iki saat kadar imtidâd eyledi [*sürdü*] ki rûfekânın cümlesi de bîdâr [*uykusuz*] ve meşgûl-i temâşâ-i kûh-i âteşnisâr [*ateş saçan manzarayı seyretmekle meşgul*] idiler.

Stromboli geçildikten sonra tekrar yataklarımıza girdik. Fakat sabaha az bir zaman kaldığından tekrar uyumak nasip olmadı.

Bir saat sonra güverteyi yıkamak için tayfalar güverteye toplandılar. Cesîm hortumlar denize salıverildi. Ben de güverteye çıkarak denizde ifnâ-i hayat eden [*ömür tüketen*] bu cesur adamların harekâtını seyretmeye başladım. Gördükleri iş epeyce güç ve bâhusus [*özellikle*] benim gibi meşâk ve mihene [*zahmetli ve eziyetli işlere*] tahammülü olmayanları ürkütecek şeylerden olduğundan ezvâk-ı hayattan [*yaşamın zevklerinden*] pek az nasibi olan bu zavallı adamların ne gibi bir ücret mukâbilinde bu vazife-i tâkatfersâyı [*dayanma gücünü aşan vazifeyi*] düş-i tahammüle almış olduklarını [*sırtladıklarını*] öğrenmek heves-i şedîdiyle [*kuvvetli arzusu ile*] bir tayfanın yanına soku-larak eline bir sigara tutuşturdum; herif¹ arsız ve terbiyesiz bir adam imiş. Zira sigarayı aldıktan sonra elimdeki sigaralığa dahi göz dikerek anın dahi [*onun da*] kendisine hediye edilmesi arzusunu izhar eyledi ki herifin bu arzusunu is'af [*yerine getirme*] lüzumundan ziyâde bir semâhat [*cömertlik*] olacağından muhavereyi kat edip [*konuşmayı kesip*] oradan infikâk eyledim [*ayrıldım*].

* * *

Gayet sakin bir hava ile Korsika'ya doğru yol almaktayız. Öğleden sonra esnâ-i rahta [*yolda*] yirmi dört sefîne-i harbiyeden mürekkeb cesim bir İngiliz filosuna müsâdif olduk. Koca zırhlılar deniz üzerinde saff-ı harb [*savaş düzeni*] teşkil ederek türlü türlü manevralar icra etmekte idiler. İngiltere'nin satvet-i bahrîsi [*yüksek deniz gücü*] zaten ma'lûm ise de müşâhedât-ı vâkıamız [*bu gördüğümüz*] bizde başka bir tesir husûle getirdi. Hâkimiyet-i ebhâr [*denizlere hâkim olmak*] dâvâsında bulunan İngilizlere hak verdik.

Sefineler biraz sonra kemâl-i süratle cenûba doğru uzakla-
1 "Herif" sözcüğü bu seyahatnamede arada bir geçmektedir. Bu sözcüğün aslı "harif" olup "meslektaş, sanat arkadaşı, teklifsiz dost" anlamına geldiği gibi halk arasında "âdi, bayağı adam" anlamına da kullanılmaktadır. Yazarımızın bu sözcüğü bu ikinci anlamda kullanmadığı anlaşılmaktadır.

şarak tadrîcen gözden nihân oldular [*yavaş yavaş gözden kayboldular*].

Akşam üzeri havada tekrar bozulma istîdâdı hasıl olmuştu. Birinci kaptandan havayı sordum. Fotoğraf çıkarmakla meşgul olan kaptan:

— Deniz bir parça bizi rahatsız edecek, cevabını verdi. Fakat kaptanın ifade ve tahminine rağmen geceyi hep bilâ telâ-tum [*dalgalar çalkalamadan*] geçirdik.

Ağustosun on altıncı Pazar sabahı “Cap de Corse” denilen Korsika Burnu hizasına geldiğimizde vapur grandi direği-ne “Paquet-Çerkistan” ibâresini hâvî bir sancak keşide ederek [*çekerek*] Fransa’yı selâmladı. Burundaki kule ile Marsilya arasında vapurların mürûr ve ubûruna dair [*geliş ve geçişlerine dair*] muhâberât-ı telgrâfiye cereyan eder imiş.

* * *

Korsika’dan sonra hava bozuldu. Denizde yine büyük büyük dalgalar peydâ oldu. Buralarca mistral tesmiye olunan [*denilen*] meşhur rüzgâr gittikçe şiddetini artırdığından bütün gün ve bütün gece deniz ile semâ arasında yuvarlandık. Gece-nin âğûş-ı siyâhında [*simsiyah kucağında*] inleyen denizin sadâ-yı mehîbi [*korkunç sesi*] ve rüzgârın tarrâka-i dehşetnâki [*dehşet verici patlamaları*]¹

Bir aralık büzülmüş olduğum yataktan kalkarak pencere-den dışarıya atf-ı nazar ettim [*bir gözattım*]. Pek uzaklarda ara sıra bir necm-i şüledâr [*parlayan bir yıldız*] gibi ışık veren ve yine birdenbire gâip olan elektrik ışıklarından anladım ki artık Fransa sâhilindeyiz. Yatağında horul horul uyuyan arkadaşşıma:

— Yahu, kalk. Fenerler görünmeye başladı. Fransa’ya geldik. dedim ise de refikim istifini bile bozmayarak:

— Hava pek sert, uyu. cevabını verdikten sonra yorganını başına çekti.

Kamarayı tenvir eden [*aydınlatan*] lambaların murdar kokusu teneffüs ettiğimiz havayı pek ziyâde ihlâl etmiş [*bozmuş*] olduğundan hava değiştirmek maksadı ile pencerelerden biri-

nin camını bir parmak kadar indirdim ise de murdar koku bir türlü zâil olmadı [*kaybolmadı*]. Tekrar yatağıma uzanarak uyumaya çalıştım.

* * *

Hava ertesi sabah dahi tâtil-i şiddet etmedi [*şiddetini kesmedi*]. Marsilya’ya yaklaştıkça bilakis dalgaların cesâmeti daha ziyâde arttı. Muhâlefet-i havâyâ rağmen rûfekâ [*refikler, arkadaşlar*] hep güvertede bizim küçük salonda toplandılar. Muvâ-salatın takarrübünden [*varışın yaklaşmasından*] dolayı herkesin sîmâsında bir neşe ve sürur alâimi [*neşe ve mutluluk belirtileri*] mevcuttur.

Havanın şiddeti vapurun süratini pek ziyâde tenkis etmekte [*azaltmakta*] idi. Eğer bu fena havaya seyâhatimizin ilk günlerinde müsâdif olsa idik pek ziyâde dûcâr-ı havf ve endişe olur-dum [*pek çok korku ve endişeye kapılırdım*]. Fakat beş altı günden beri devam eden seyâhat-i bahriyemiz [*deniz yolculuğumuz*] bir İngiliz kadar beni denize alıştırmış idi.

Rûfekâdan Mösyö Flaman’ın Marsilya’ya birkaç seferi olduğundan:

— Daha ne kadar yolumuz var? diye sordum.

Flaman önümüzdeki burnu irâe ederek [*göstererek*]:

— Marsilya işte şu burnun arkasındadır. Şimdi burnu geçerek geçmez şehri göreceğiz, dedi ki, filhakika burnu geçince Marsilya da göründü.

Limanın karşısındaki ada şiddet-i havâyâ karşı siper olduğundan sallantı kesilmiş idi. Kadınlar tuvaletlerini ikmal ederek güverteye çıktılar. Herkesin yüzü gülüyordu. Biraz sonra Çerkistan vapuru binlerce merâkib-i bahriye ve sefâin-i ticariye [*deniz araçları ve ticaret gemileri*] ile dolu olan Marsilya’nın meşhur limanına âheste âheste girdi.

1 Bu tümce asıl metinde de yarım bırakılmış.

Marsilya'da

17 Ağustos 1314 ve 29 Ağustos 1898 Pazartesi

Marsilya'nın büyük limanı her ecnebinin nazar-ı takdirini celbeyleyen mesâir-i âliye ve medeniyedendir [*büyük ve medeni eserlerdendir*]. Cesâmet ve intizâm-ı muâmelât ve kesret-i ihracât ve ithalât cihetiyle Marsilya dünyanın en birinci ticâretgâhlarından ma'dûddur [*sayılır*]. Limanın medhali dardır. İki taraflı rıhtımlarda bulunan cesîm vapurların adedi binlere baliğ olur. Bu rıhtımlar ise baştan başa gümrük daireleri, antrepolar, ambarlar, dekovil usulünde hatlar ve buna mümâsil [*benzer*] birtakım şeylerle mâlâmâldir [*dopdoludur*]. Rıhtımlarda bağlı olan vapurlar İstanbul'da henüz mislini ve mânendini [*benzerini*] görmemiş olduğumuz birtakım cesîm şeylerdir ki bunlar Amerika'ya, Avustralya'ya, Hindistan'a, Hindicînî'ye, Afrika'ya, Japonya'ya hâsılı memâlik-i baîdeye [*uzak memleketlere*] gitmek ve ebhâr-ı muhîtada [*bahr-i muhitlerde, yani okyanuslarda*] geşt ü güzâr eylemek [*gidip gelmek, seferler yapmak*] için suret-i mahsusada inşâ edilmiş olduklarından cesâmet ve mehâbeti [*heybeti*] insanın hayretini celbeder. Bu gemilerin derûnu [*içi*] ise bir memleket kadar vâsi' [*geniş*] olduğundan bunlara âdetâ bir şehir-i seyyar ıtlâkı münasıptır [*denilse yeridir*].

Marsilya limanında bütün küre-i arzda [*yer yuvarlağında, dünyada*] mevcut bulunan hükûmât-ı muhtelifeye [*çeşitli hükû-*

metlere] mensup bayraklar sûret-i dâimede temevvücünümâ olur [*daima dalgalanır*]. Liman aksâm-ı müteaddideye münkasem [*çeşitli kısımlara bölünmüş*] ve geçitleri pek ziyâde dar olup bu geçitler indel-hâce [*gerektiğinde*] demir köprülerle kapanır.

Çerkistan vapuru limana dâhil olur olmaz bir römorköre bağlandı. Bu römorkör bizi ikinci limanın sağ cihetindeki rıhtımın hâlî [*boş*] bir mahâlline yanaştırdı. Elbise-i resmiyesini lâbisen [*giymiş olarak*] baş kaptan bazı muâmelât-ı nizâmiyeyi icra ettirmek için liman dairesine azîmet eylediğinden [*gittiğinden*] merkûmun [*adı geçenin, yani kaptanın*] avdetine değin usulen yolcuların hurûcuna [*çıkışına*] müsaade olunmuyordu. Fakat biz vapura gelen Şehbenderhâne-i Osmanî [*Osmanlı Konsolosluğu*] kâtiplerinden İshak Efendi'nin delaleti sayesinde arkadaşlardan evvel Marsilya rıhtımına çıkabildik.

Marsilya'da nezaket ve ehliyeti cihetiyle memurîn-i mevcûde-i hâriciyemiz meyânında [*mevcut dışışleri memurlarımız arasında*] bir mevki-i infirâd [*ayrı bir yer*] ihrâz eylemiş [*kazanmış*] olan Başşehbender [*Başkonsolos*] Saâdetlû [*eski bir ululama deyimi*] Ethem Beyefendi Hazretleri rıhtımda vürûdumuza muntazır olduğundan [*gelişimizi beklediğinden*] kendileriyle mülâkattan sonra münasip bir otel taharrî etmek üzere şehrin vâsi' [*geniş*] ve muntazam sokaklarını dolaşmaya başladık. Vâkıâ Mösyö Flaman daha vapurda iken bize bazı oteller tavsiye eylemiş idi. Fakat biz tavsiye olunan otellere gitmemeyi zaten kararlaştırmış olduğumuzdan şehrin güzel bir mahâllinde münasip bir otel intihap etmek üzere "Canbière" caddesinde dolaşır iken bizim Rusyalı arkadaşımıza müsâdif olduk ki o da bizim gibi geceyi imrâr [*geçirmek*] için münasip bir otel taharrî etmekte imiş. Mumâileyh' hangi otele ineceğimizi sordu. Biz "Henüz bir otel kararlaştırmadık." cevabını verince hatırnevaz arkadaşımız Rusyalı:

— Öyleyse hep birlikte bulalım. Ben "Hôtel de la Paix"ye ineceğim. Haydi, oraya gidelim, demekle hep birlikte "Hôtel de la Paix"ye gittik.

1 "Mumâileyh" ve "mumâileyhâ", sırasıyla erkek ve kadın için "adı geçen kişi" anlamındadır. Daha çok yüksek dereceli kişiler için ise aynı anlamda "müşârüni-leyh" ve "müşârüni-leyhâ" kullanılır idi.

“Grand Hôtel du Louvre et de la Paix” [yazmada hem Fransızcası hem de Türkçe okunuşuyla yazılmış] Marsilya’nın en birinci otellerindendir. Üçüncü katta iki yataklı mükemmelen mefruş [çok güzel döşeli] bir odayı intihap ederek eşyalarımızı naklettirdikten sonra akşama yakın tekrar otelde birleşmek üzere Rusyalı arkadaşımızdan ayrıldık. Şehbenderhâne-i Osmanî Kâtibi İshak Efendi’nin Marsilya’da kaldığımız müddetçe refakatimizde bulunması Şehbender Beyefendi tarafından tensip edilmiş olduğundan mumâileyhin delâleti ile ben evvelâ gömlek, eldiven, elbise ve kravat gibi en ziyâde muhtaç olduğum bazı eşya mübâyaa eyledim. Ba’dehû Fransa Lokantası denilen bir mahâlle gittik ki bu lokanta Paris’in “Duval” lokantaları tarzında bir şey idi. Şu kadar ki burada Duval’de olduğu gibi hâdimeler [kadın garsonlar] yoktu. Fakat nefâset-i matbûhât [yemeklerin güzelliği] ve ehveniyet [ucuzluk] hususunda hakikaten mükemmel idi. Ba’de’t-taâm tekrar otele gelip mağazalardan vürûd eden [gelen] yeni elbiselerle mükemmelen süslendikten sonra tekrar bir arabaya râkiben [binerek] Şehbenderhâne-i Osmanî’ye azîmet eyledik. Orada vürûdumuza muntazır olan [gelişimizi bekleyen] İshak Efendi’yi alarak Marsilya’nın şâyân-ı temâşâ [görmeye değer] mahâllerini dolaştık. İshak Efendi bize evvelâ Marsilya’nın deniz hamamlarını göstermek istedi.

Hamamlara gidinceye kadar hep yekdiğerine müşâbih [birbirine benzer] birtakım cadde ve sokaklardan geçtik. Bu sokakların ekserisinde müteaddid tramvaylar, omnibüsler işliyor idi. Sâhile geldiğimiz zaman İshak Efendi’nin verdiği emir üzerine arabacı tevakkuf eyledi. Hemen arabadan inerek küçük bir bahçe kapısından duhûl [giriş] ve pek ziyâde dar bir tünelden mürûr [geçiş] ile asıl hamamların olduğu mahâlle geldik ki hamamlar büyükçe bir iskelenin sağ cihetinde vâki küçük küçük birtakım localardan ibaret idi.

Avrupa deniz hamamları hakikaten şâyân-ı temâşâdır. Ricâl ve nisvân [erkekler ve kadınlar] hep birlikte denize girerek istihâm ediyorlar [yıkıyorlar]. Denize açıkta giriliyor. Öyle bizde olduğu gibi hususi hamamlar ve localar yoktur. Sâhilde-

ki localar yalnız elbise değiştirmek için istimal olunmaktadır. Locaların önündeki mahâll mükemmel bir gazino olduğundan müteaddid mermer masalar etrafında birtakım demirden iskemleler mevcut idi.

Masalardan birinin etrafında bir müselles teşkili ile karşımızda bir refikle oturup bira içen sarışın bir Fransız dilberini temâşâyâ koyulduk. Deniz epeyce derin ve mütemevvic [dalgalı] idi. Ricâl ve nisvândan mürekkeb birtakım şînâverânın [yüzücülerin] bu işte hakikaten mâhir ve mâhire [kadın için “mâhire” sözcüğü kullanılmış] oldukları muhâlefet-i havaya rağmen sâhilden haylı uzaklaşmış olmalarından anlaşılmakta idi. Letâfeti nâ-kâbil-i inkâr [inkârdan gelinemez, yadsınamaz] olan deniz hamamları âlemini bir saat kadar temâşâ eyledikten sonra içtiğimiz nefis ve buzlu Fransız biralарının paralarını tesviye ederek [ödeyerek] kapıda vürûdumuza muntazır olan [gelişimizi bekleyen] arabamıza râkib olduk [bindik].

Marsilya’nın en meşhur kahvehanelerinden olan Café Glacier’nin önünde arabadan inerek yaya kaldırımının nısfını istiaab eden [yarısını kaplayan] sandalyelerin birkaçını da biz işgal ettik ki o esnada bizim hesabımıza göre saat on ikiyi geçmiş ve ortalığı zulmet yerine nurlar istîlâ eylemişti.¹ Her taraf elektrik ziyasıyla münevver. Bu ziya, donanma geceleri yakılan beyaz renkteki mehtâb [maytap] fişenklarının ziyasını andırıyordu. Café Glacier’de oturduğumuz sırada Rusyalı arkadaşımıza müsâdif olduk ki arkadaşımız bizi otelde arayarak bulamayınca canı sıkılmış ve o can sıkıntısıyla bulvarlarda dolaşmaya başlamış.

Bir müddet Café Glacier’de vakit geçirdik. Taâm vakti hulûl eylediğinden Rusyalı arkadaşımız dahi birlikte olduğu halde bu sabah İshak Efendi’nin delaletiyle taâm eylediğimiz Fransız lokantasına gittik. Rusyalı bu lokantayı beğenmedi. Kendi tâbiri üzere “esnafça” buldu. Vâkî biz her ne kadar kendisinin arzusuna tebâan [uyarak] Marsilya’nın en birinci otellerinden olan Hôtel de la Paix’ye inmiş isek de akşam sabah “Restaurant Doré”de taâm etmek derecesinde bu arzuyu is’âfa muktedir olamazdık. Badettaâm tekrar Café Glacier’ye avdetle bir

1 Daha önce de belirtildiği gibi, alaturka saat 12.00 güneşin battığı akşam vaktidir.

Mûsevi arkadaşı ile birlikte vürûdumuza muntazır olan [*varışımızı bekleyen*] İshak Efendi ile buluştuk.

Bir müddet o günkü müşâhedâtımıza dair musâhabetten sonra İshak Efendi'nin delaleti ile bazı ma'rûf kahvehanelerle eğlence mahâllerini dolaşmaya başladık ki bu kahvelerin hemen cümlesi de şühmeşrebân nisvân ile mâlâmâl idi [*serbest tavırlı kadınlarla dolu idi*].

Bir kafeşantana [*café chantant: şarkılı kahve*] uğradık ki pek ziyâde izdihâm [*kalabalık*] vardı. Âdetâ geçmek bile mümkün değil. Sahnede birer ikişer şantözler perdebîrûnâne [*açık saçık*] birtakım şarkılar çağırdılar ve alettevâli [*devamlı*] alkışlara mazhar oldular. Hele İngilizleri tezyif [*aşağılama*] yolunda yapılmış bir şarkı okudular ki hakikaten pek eğlenceli idi. Kafeşantandan çıkar çıkmaz pek ziyâde yorgun olduğumdan nısfu'l-leyden [*geceyarısından*] evvel yataklarımıza girmek arzusunu izhâr eyledim ise de arkadaşlar hovardaca eğlenmeyi rahat bir uykuya tercih ettiklerinden otelimizin yanbaşındaki Café Doré'ye girdik. Burada da birçok kadınlar görülmekte idi. Bunlar umûmiyetle hüsn ü ânlarını [*güzelliklerini*] enzâr-ı rağbete vaz' eylemiş [*gözler önüne sermiş*] birtakım biçâregân [*zavallılar*] idi. Bir iki saat kadar burada eğlendikten sonra muârefeleriyle müşerref olduğumuz [*tanışmaktan şeref duyduğumuz*] bir iki Fransız dilberinin mihman-nevâzâne tekliflerine beyân-ı itizar ederek [*konuksever tekliflerine karşı özür beyan ederek*] otelimize avdetle yataklarımıza girdik.

* * *

Ağustos-ı rûminin on sekizine müsâdif olan ertesi Salı günü gözlerimi açtığım zaman refikim hâlâ horul horul uymakta idi. Arkadaşımı rahatsız etmemek maksadıyla yavaşça odadan dışarı çıkıp otelin hamamında güzelce bir istihmam eyledim [*yıkandım*]. Tuvaletimi icrâ için tekrar odamıza avdet ettiğim sırada refikim dahi uyanmış idi. Kâzım Bey'e otelin redôsose [*rez-de-chaussée*] denilen zemin katında bana mülâkî olmasını tenbih ederek aşağı kata indim. Avludaki hasırdan ma'mûl geniş koltuklardan birine kurularak bir haftadan beri

bîgâne [*yabancı*] kaldığım havâdis-i âleme vukuf emeli ile elime aldığım cerâid-i mahâlliyyeyi [*yerel gazeteleri*] gözden geçirmeye başladım. Biraz sonra refikim Kâzım Bey dahi yanıma gelmiş olduğundan kendisiyle birlikte sokağa çıkıp Marsilya'nın bazı mühim ve meşhur caddelerini dolaşmaya başladık.

Kemâle ermiş eşcâr ile sâyedâr olan [*olgun ağaçlarla gölgelenen*] caddelerin arzı [*genişliği*] bizim Divanyolu'nun dört misli kadar vâsi' [*geniş*] olup "trottoir" denilen yaya kaldırımları dahi bittabi [*doğal olarak*] o nisbette geniş idi. Elektrik lambaları na mahsus âli [*yüksek*] ve muntazam demir sütunlarla gazete ve kitap fûruhtuna [*satışına*] mahsus zarif köşkler caddeleri tezyin ediyor ve meydanlardaki heykeller, çeşmeler bilhassa nazar-ı dikkati celbeyliyor idi. Elektrikli, buharlı tramvaylar, omnibüsler, arabalar hep insanla memlû [*dolu*] olduğu halde câbecâ [*yer yer*] sokakları devrediyor ve yollardaki mârîn ve âbirîn [*gelip geçenler*] bir nehr-i seri' cereyan [*hızlı akışlı bir nehir*] gibi lâyenkat' [*durmaksızın*] akıp gidiyordu.

Caddeler tahta kaldırım mefruştur [*döşelidir*]. Maahazâ [*bununla birlikte*] taş "paket" kaldırımlar da var idi. Tahta kaldırım mefruş olan caddelerde binlerce arabalar gelip geçtiği halde müz'ic bir gürültü hasıl olmuyordu. Arabalarla omnibüsleri çeken hayvanlar umûmiyetle cesîm ve tuvânâ [*diri, güçlü*] şeylerdir. Yolların intizamı cihetiyle bizim memleketimizde üç çift mandanın bile sühûletle çekemeyeceği eşya-i sakîle [*ağır eşya*] yüklü cesîm arabaları bir tek beygirin sevkeylediği görüldükçe şu hal cidden câlib-i takdirâtımız oluyordu [*takdirimizi topluyordu*]. Bu iklimin köpekleri bile iri ve kavî. Bir köpeğin cerreylediği [*çektirdiği*] eşya yüklü arabalara sokaklarda kesretle [*çokça, sık sık*] müsâdif olduk.

Bizim memleketlerde olduğu gibi kilâbın [*köpeklerin*] başıboş olmayıp hele sokak köpekleri ise bilküllîye mâdûm olduğundan [*tamamen yok olduğundan, bulunmadığından*] sokaklarda erkek ve kadın sahipleriyle birlikte dolaşan kıymettar köpeklerin ağızlarına demirden ağızlıklar geçirilmiş ve şu suretle bir tecâvüz vukûu menedilmiş idi.

Mağazaların zînet ve ihtişâmı olduğu gibi camekânlar derûnunda teşhir olunan eşyanın nefâset ve zarâfeti câlib-i rağbet

[*istek çeken*] bir derecede idi. Meşhur Canbière Caddesi'nde bir perukâr [*berber*] dükkânına uğrayarak saç ve sakalımızı kestirdik. Refikimle beraber verdiğimiz ücret bizim hesaba göre üç kuruşu tecavüz etmedi [*geçmedi*]. Berberden Marsilya'nın en meşhur fotoğrafhanelerinden olan "Nadar" fotoğrafhanesine giderek refikimle birlikte bir fotoğraf çıkarttık. İşbu fotoğrafın bir adedi bâlâ-yı seyahât-nâmede [*seyahât-nâmenin baş tarafında*] mevcuttur. Fotoğrafçı vaziyet intihabı [*poz seçimi*] için tam bir saat kadar uğraştı. Fotoğrafhanede meşâhîrden [*meşhur kişilerden, ünlülerden*] birçok zevatın fotoğraflarını müşâhede ettik. Hususiyle Amerikalı zengin ve erbâb-ı asâlet ve haysiyetten bir kadın olduğu halde bir çingene çalgıcısı olan Rigo'ya alâka ederek bu uğurda zevciyle evlatlarını terkeden ve mâşûku [*sev-gilisi*] olan çingene ile izdivaç eyleyen ve bundan dolayı bütün cihanda büyük bir güft ü gûya [*dedikoduya*] sebebiyet veren meşhur Prenses Chimay'ın bir fotoğrafını bile gördük. Fotoğrafhanenin atölyesinde mevzû-ı mevki-i ihtiram olan [*saygın bir yere konulmuş olan*] bu resm-i dil-pezîr [*gönül çelici resim*] sâhibesinin letâfet-i ân ve tenâsüb-i endâmını bihakkın irâe eyliyordu [*iyi güzelliğini ve uyumlu vücut orantılarını hakkiyle gösteriyordu*].

Fotoğrafhaneden sonra çiçek pazarına uğradık. Pazar hakikaten lâtif ve şâyân-ı temâşâ [*seyre, görülmeye değer*] idi. Ezhâr-fürûşân [*çiçek satıcıları*] umûmiyetle nisvândan ibaret olup ekserisi bir âfet-i cihan denilecek mertebede sâhibe-i ân ve câlib-i iştihâ-yı temâşâgîrân idiler [*seyredenlerin isteklerini çekecek kadar güzelliğe sahiptiler*].

Avdet esnasında bizim Rusyalıya müsâdif olmuştuk. Arkadaşımız akşamki ziyafete mukabil o da bizi bugün öğle taâmına davet eylediğinden otelin ittisâlindeki [*bitişişindeki*] Restaurant Doré'ye gittik. Bu lokanta Paris'in meşhur "Maison d'Or"u kabîlinden bir mahâll idi. Café Doré'nin üst katı kâmilan lokanta olduğundan caddedeki dar bir merdivenden yukarı kata çıkarak mükellef ve müzeyyen bir salona dâhil olduk ki gerek bu salon ve gerek etrafındaki husûsî surette taâm edecek olanlara mahsus birtakım küçük küçük hücreler serâpâ [*baştan başa*] altın yaldızlara müstağrak [*batmış*] olup hele takımların, kadehlerin letâfet ve zînetini görünce nasıl bir mevki-i sefâhet-

te bulunduğumuzu anlamak için güçlük çekmedim. İşte Café Doré'deki şu öğle taâmı zavallı arkadaşşıma yetmiş franka oturdu ki meşrubat olarak bira ile bir şişe beyaz şarap içilmiş olduğundan israf ve sefâhetin bu derecesine tahayyür etmemek [*hayret etmemek, şaşmamak*] mümkün değildir.

Yetmiş franka bâliğ olan yemek mesarifine on frank kadar da bahşış ilave edilerek tavır ve kıyafeti bir sefir kadar düzgün ve muntazam bulunan sergarsonun birçok reveranslarla akşamı güzel bir "bouillambre" ihzâr eyleyeceği [*hazırlayacağı*] yolundaki beyânâtına hüsn-i mukâbeleden sonra Rusyalı dahi refakatimizde olduğu halde Marsilya'nın Longchamp denilen meşhur müzesine doğru yollandık.

Müze heykel ve resim salonlarıyla gâlibi [*çoğu*] tuyûr [*kuşlar*] ve esmâke [*balıklara*] mahsus olmak üzere hayvanat kurullarını hâvî diğer bir salondan ibaret olup binası Marsilya'ya şeref veren mebânî-yi âliye ve nefiseden [*büyük ve nefis binalardan*] idi.

Kapıdan duhûl edildikten sonra binanın cephesine nazar olundukta [*bakılınca*] iki tarafta birer daire ve ortasında azîm bir çağlayan müşâhede olunur ki takriben on metroyu mütevaciz bir irtifadan sedden sede dökülen sular pek ziyâde ferahbahş-ı enzâr-ı erbâb-ı temâşâdırlar [*seyredenlerin gözlerine ferahlık verir*].

Binanın önünde sanatkârâne bir surette vücade getirilmiş bir hadîka-i dilküşâ [*içaçan bir bahçe*] mevcuttur.

Hayvanat bahçesi müstesna olmak üzere müzenin her tarafını dolaştık. Resim salonundaki tabloların ekserisi mekâtib-i cedîdeye [*yeni ekollere*] ait şeylerdi. İsmi eylevm [*bugün dahi*] tahattur edemediğim [*hatırlayamadığım*] bir ressamın mahsûl-i dest-i mehâreti [*usta elinin ürünü*] bulunan bir tablo ki bir kadının bir mermer balkonunda asma yaprakları topladığını musavver [*gösterir*] idi. Hakikaten nefâis-i âsârdan [*nefis eserlerden*] addolunacak derecede güzel ve lâtif idi.

Müzeden sonra şehir derûnunda [*içinde*] tekrar bir cevelân icra eyledik ki bu cevelânda [*dolaşmada*] dahi Adliye Dairesi'ni, Tiyatro'yu ve Marsilya'nın sâir mebânî-yi meşhûresini görmüş olduk.

Dün sabahtan beri Marsilya'nın şâyân-ı ziyaret ve temâşâ olan [gezmeye ve görmeye değer olan] mahâll ü mevâkiini [yerlerini] hep gezip dolaşmış idik. Gerçi "Monte-Cristo"nun mahbus olduğu "Tenerife" Adası ile Notre Dame de la Gare denilen kilise dahi şâyân-ı ziyaret mevâkiden ise de beş buçuk günlük bir deniz seyahatinden dolayı denizden pek ziyâde bıkmış usanmış olduğumdan adayı ziyaretten sarf-ı nazar ettiğim [vazgeçtiğim] gibi bugün Notre Dame'ı ziyaret etmekliğimiz mukarrer [kararlaştırılmış] olduğu halde bilmem nasıl bir mânî zuhûr eyledi ki oraya dahi gidemedik.

Rüfekâ [arkadaşlar] Marsilya'da daha birkaç gün ikametimizi [kalmamızı] tasvib ve teklif eyliyorlardı. Bâhusus [özellikle] Rusyalı arkadaşımızla Şehbender Ethem Bey bu hususta pek ziyâde ısrâr etmekte idiler. Fakat ben her halde bu gece hareket edecek olan trenle İtalya'ya azîmete katiyen karar vermiş idim. Zaten insanın bilmediği görmediği bir belde şâyân-ı ziyaret ve temâşâ [ziyarete ve görülmeye değer] olan mahâlleri dolaşıp gördükten sonra tekrar orada ikameti kadar can sıkıcı bir şey olmadığından bugün Marsilya'da âdetâ yavaş yavaş sıkılmaya başlamış idim.

Akşam üzeri gara gidip trenin vakt-i hareketini iyice anladıktan sonra Hôtel de la Paix'deki hesabımızı kat ederek [keserek] eşyalarımızı garın deposuna naklettirdim. Akşam taâmından nısfu'l-leyle [geceyarısına] kadar Café Glacier'de Rusyalı arkadaşımızla veda edip şömendöfer garına gittik ki İshak Efendi ile refiki olan İstanbullu Müsevî bizi gara kadar teşyi eylediler. Şehbender Beyefendi ile vedâ edememiş olduğumdan dolayı İshak Efendi vasıtasıyla beyân-ı mazeret etmiş ve kendisinden gördüğüm birçok iltifatlardan dolayı da ayrıca arz-ı şükranda bulunmuş isem de her halde bizzat kendisini ziyaret edememekliğim affolunmaz bir kabahat ve nezaketsizlik idi.

İtalya'ya: Cenûbî Fransa'dan Mürûr [Geçiş]

Yataklı vagon ve Zenith katarı tesmiye olunanlar [denilenler] istisna edildiği halde [ayrı tutulursa] Fransa'da şömendöfer vagonları umûmiyetle köhne ve âdî şeylerdir. Hele benim gibi fu Osmanlı Demiryolu Kumpanyası'nın Zenith katarlarına giptaresan olan [imrendiren] vagonlarına alışık olanlar için Fransa şömendöferlerinde seyahat etmek kadar can sıkıcı bir şey olamaz. Elyevm [bugün bile, hâlâ] Fransa'da istimal olunan bu köhne ve âdî vagonların emsâli bizim Rumeli şömendöferlerinde dahi mevcut olduğundan uzun uzadıya burada tarife hacet yoktur. İşte terakkîyât-ı medeniyenin seyyâle-i berkiye süratiyle kat-i merâhil eylediği [uygarlıktaki gelişmelerin aşamaları elektrik cereyanı hızıyla geçtiği] Avrupa'da ve hususiyle [özellikle] Fransa'da her şeyin o terakkîyât ile mütenâsip olması me'mul ve muntazar iken [umut edilir ve beklenirken] vagonlarda gördüğüm şu eskilik bittabi nazar-ı dikkatimi celpeyledi; fakat bilâhare anladım ki Avrupalılar teceddüdperverliklerini [yenileşme isteklerini, gayretlerini] vagonlarda değil lokomotiflerde, hutût-ı hadîdiyenin [demiryollarının] usûl-i inşâiye ve temdîdiyesinde [yapım ve uzatılması usullerinde] bihakkın izhar eylemişlerdir. Zira bizi İtalya hududuna îsâl edecek [ulaştıracak] olan şu tren saatte lâakal [en az] altmış beş kilometre mesafe kat eyliyor ki bu sürat bizim bu taraflardaki

şömendöferlerde pek de görülmez. Sürat katarları ise bundan on-on beş kilometre fazla mesafe kat ettiklerinden bu sayede Avrupa'nın bir ucundan öbür ucuna kadar nihayet üç günde gitmek mümkün oluyor. Ahîren *[son zamanlarda]* kuvâ-yı elektrikiyeyi *[elektrik gücünü]* demiryollarına dahi tatbik fikri meydan alarak buna dair birtakım yeni yeni ihtirâat ve keşfiyât vücûda getirilmiş ve tecrübeler icra olunmuş olduğundan ihtirâat-ı mezkûrenin *[söz konusu icatların]* mevki-i icraya vaz'ı *[uygulanması]* halinde mesela Sirkeci İstasyonu'nda akşam taâmını eden bir yolcu ertesi günü Paris'teki Maison Dorée'de öğle taâmını edebilecektir ki artık küre-i arzda *[yer-kürede]* kurbiyet ve bu'diyet *[yakınlık ve uzaklık]* denilen şey büsbütün ortadan kalkmış olacaktır.

* * *

Ağustos-ı rûmînin on sekizinci Salı günü akşamı yani Çarşamba gecesi nısfu'l-leylde İtalya'ya müteveccihen *[doğru]* Marsilya Garı'ndan hareket ettiğimiz sırada gayet lâtif bir mehtâb ortalığı gündüz gibi tenvir eylemişti *[aydınlatmıştı]*. Fakat trenin sürat-i hareketi gündüz bile etrafı layıkıyla temâşâyâ müsait olmadığı halde böyle gece vakti temâşâ-yı cevânib *[etrafı seyretme]* fikriyle pencere önünden adem-i infikâkin *[ayrılmamanın]* beyhude bir rahatsızlığı intac eyleyeceğini *[boşuna bir rahatsızlığa yol açacağını]* vehle-i nazarda *[ilk bakışta]* anlamış idim. Trenin sadâ-yı müziciyle *[rahatsız edici sesiyle]* ihtizâzât-ı mütemâdiyesi *[durmayan sallantısı]* benim gibi böyle uzun şömendöfer seyahatlerine alışık olmayanlara göre sâlib-i nevm *[uyku kaçıracı]* ise de bir kere tecrübe etmiş olmak üzere oturduğum mindere uzandım. Marsilya Garı'nda istikrâ eylediğim *[kiraladığım]* yastığı başımın altına koyup uyumaya çalıştım.

Tren Toulon'da tevakkuf eylediği zaman bizim kompartımanda bulunan bir tek yolcu vagondan indiğinden vagon derûnunda benle refikimden başka yolcu kalmamış idi. Arkadaşım ise horul horul uyumakta..

Bir aralık nasılsa ben de uykuya dalmışım. Fakat bir saat geçmeden tekrar uyandım. Şafak henüz atıyor, ortalık ağarıyor

ve derûnundan geçtiğimiz lâtif zümrüdîn vadiler hayal meyal görünmeye başlıyor ve sabahın lâtif serinliği tamamiyle hissolunuyordu.

Pencereyi açtım, Marsilya'da iken aldığım nefis Havana sigaralarından birini tutuşturup etrafı temâşâyâ başladım. Ne güzel yerler.. Ne dilnişin vâdiler... Gayr-i mevrû' *[ekilmemiş]* bir karış toprak bile mefkud *[yok]*. Âdetâ bizim Haydarpaşa ile Bostancı arasındaki arazi gibi her cihet bağlık ve bahçelik. Sayfiyeler *[yazlık evler]* hep birbirini tevali ediyor ve her tarafta servetle zarâfetin, sanatla tabiatın müştereken vücûda getirdiği bedâialar müşâhede olunuyor *[güzellikler görülmüyor]*. İşte "Midi de France" yani Fransa'nın cenub havâlisi letâfet ve itidâl-i hava ve emâkîn ve mebnâ-i muhteşeme ile *[görmekli evler ve binalarla]* müzeyyen olan iklim-i dilküşâ *[gönüllere ferahlık veren iklim]* buralardır. Saint Raphael, Nice, Beaulieu, Monaco, Monte-Carlo, Menton, Cravant, Cannes, hâsılı *[kısaca]* Vintimille-İtalya hududuna kadar bütün bu arazi cennetten bir numûne itlâkına sezâ idi *[denilse yeri idi]*. Sâhile kadar arızalı bir araziye tezyîn eden zümrüdîn ormanlar küçük dereler lâtif koylar dilrübâ burunlar hâsılı üstad tabiatın kemâl-i ihtimam ile *[özene bezene]* vücûda getirdiği her gûnâ diderübâ *[gözelici]* şeylerle kâh denizin bir kenarında, kâh bir burunun ucunda, kâh bir dağ eteğinde, kâh bir zirve-yi cebelde *[dağ tepesinde]* yeşillikler içinde rûnümün olan *[görünen]* altun yaldızlarla kaplı mermerden muhteşem âli binalar ve her biri:

*Kasr-ı rûhefzâ değil hüsn ü behâ me'vâsıdır
Kâr ise bû rûy-i arzın âlem-i bâlâsıdır*

vasfı ile tarife sezâ ruhnüvaz sayfiyeler görüldükçe insanda tabîî bir arzû-yi yesâr *[zengin olma isteği]* hasıl oluyordu. İtidâl-i havâyâ delâlet eden şeylerden biri de her cihette *[yönde]* kesretle *[sık sık]* müşâhede olunan limon, portakal, hurma, çam gibi eşcâr-ı lâtîfe idi ki bunların ekserisi eflâke ser çekmiş *[başları göğe uzanan]* ve taraf taraf ormanlar, ormancıklar teşkil eylemiştir.

1 Bu beyit, Nedim'in, Kaptan Mustafa Paşa yalısına övgü olarak yazdığı kasidesinin birinci beytinin birinci mısraı ile ikinci beytinin ikinci mısraının alt alta yazılmasından oluşmuştur.

Monte-Carlo'da meşhur gazinoyu, Monaco'da Prens'in sarayını hâricen müşâhede ettik. Öğleye karîb Vintimille kasabasında tevakkuf eden tren bizi İtalya toprağına indirdi. Buradan itibaren seyahatimize İtalya şömendöferleriyle devam edeceğimizden trenimizin vakt-i hareketine daha bir saat kadar vardı ki bu müddeti yolcular taâm ve istirahat ile imrâr edeceklerdi [geçireceklerdi]. Hakikat şömendöferle seyahat edenler beş altı saatte bir, bir müddet-i istirahat pek ziyâde lüzum hissederler. Esbâb-ı istirahat ne kadar mükemmel olursa olsun yine bir trenin ihtizâzât-ı mütemâdiyesine [devamlı sallantısına] insan yirmi dört saatten ziyâde tahammül edemez. Bunun için Avrupa'nın âdî katarları taâm vakitlerinde bir saat kadar münasip mevâkıde tevakkuf ederek [uygun yerlerde durarak] yolcuların taâm ve istirahat eylemelerine meydan vermiş oluyorlar.

Vintimille kasabasında şömendöferden inerek sathî bir gümrük muayenesinden dahi geçtikten sonra garın yakınında bulunan bir lokantaya gittik. Şehri mehmâemken [olanaklar elverdiğince] temâşâ edebilmek üzere alelacele yemeklerimizi yiyip sâhile doğru kasaba derûnunda dolaşmaya başladık.

Vintimille pek küçük bir kasaba olup sâhilde olmakla beraber manzara-i dâhiliyesi pek ziyâde kasvetbahş idi. Binaenaleyh vakt-i hareketimize kadar burada geçirmiş olduğumuz müddet-i kalîle [kısa süre] seyahatimizin en fena bir devresi olmuştu. Gariptir ki kasaba derûnunda Avrupa'nın sâir sevâdında [diğer büyük şehirlerinde] müşâhede olunan âsâr-ı temeddünün kâffesi [uygarlık eserlerinin tümü] mevcut ise de her tarafta bir fakr ü zaruret âsârına [yoksulluk ve muhtaçlık örneklerine] müsadif olunuyordu. Mesela bir omnibüs gördük, ihtimal ki bütün şehirde bundan başka omnibüs yoktu. Arabayı çeken beygir ise bizim tramvay idaresi tarafından bile şâyân-ı istihdam görülmeyecek derecede lâgar ve nâtüvan [cılız ve güçsüz] idi. Hele kondüktörün [sürücünün] hal ve kıyafeti son derece pejmürde [eski püskü] idi.

Kasabanın manzara-i kasvetbahşâsından istihlâs [pek ziyâde sıkıcı manzarasından kurtulmak] için sâhile kadar inmiş iken bir ucu vatan-ı azize [aziz vatana, yani Türkiye'ye] müntehî olan [uzanan] Bahr-i Sefid'i [Akdeniz'i] görünce bir kat daha müstağrak-ı hüzn

ve ekdâr olduk [tasalara ve acılara gömüldük]. Seyâhate çıkalı müfârat-ı vatan ve aileden mütehassıl hüzn ü kederi [vatan-dan ve aileden ayrılmaktan doğan tasa ve acıyı] ilk defa hisseylemiş idim. Arkadaşım benden ziyâde rakikü'l-kalb [yüreği yufka] olmalı ki gözlerinden sıcak sıcak yaşlar dökülmeye başladı ve zavallı refikimin düçâr olduğu buhran ve teessür f'ye muvâsala-tımıza [varışımıza] kadar zâil olmadı.

* * *

Fransa'daki âsâr-ı servet ve ihtişam ile İtalya'daki sefalet ne garip tezaat [zıtlık, karşıtlık] teşkil ediyor. Hududu geçer geçmez bu tezaat insanın gözüne müdhiş bir surette çarpar. Marsilya'dan tebâüd ettikçe [uzaklaştıkça] müşâhede eylediğimiz âsâr-ı servet ve saâdete hadd ü pâyan olmamış idi [sınır ve bitiş olmamıştı]. Vintimille'den sonra gördüğümüz İtalya köyleri ise umûmî bir sefaletle müstağrak [gömülü].. Hele on dakikada bir trenin en küçük bir karyede [köyde] bile tevakkufunu müteakip kondüktör efendinin bir savt-ı kerih ü bülend ile [çirkin ve yüksek bir sesle] karyenin ismini bağırması müşâhede ettiğimiz köylerin menâzır-ı kasvetengizi kadar ruhumuzu sıkıyor ve İtalya'nın muhrık [yakıcı] güneşi kapalı vagon derûnunda bizi pek ziyâde tâa'zîb ve bîzâr eyliyordu [azap veriyor ve bıktırıyordu]. Mevâkıfta [istasyonlarda] bürehnepâ [yalınayak] minimini çocuklar görölüyor; kumsallarda yine bu sefil çocuklar çırlıçıplak denize giriyorlar, valdeleri çamaşır yıkayıp güneşte kurutuyor, hâsılı, öyle bir manzara-i sefalet ki insanın tüyleri ürperiyor. Bu hat üzerinde birçok tünellerden geçtik ki bunların bazısı cidden müdhiş idi. İtalya'nın "San Remo" kasabasını letâfetçe Fransa'nın Nice ve Cannes beldelerine muâdil [eşdeğer] bulduk. San Remo birçok müzeyyen ve dilküşâ sayfiyeleri câmi idi [toplamaştı]. Almanya İmperatoru Üçüncü Frédéric'in hastalığı hengâmında [sırasında] burada ikamet eylediğinden bu kasabanın ismine biddefeat [defalarca] matbuat-ı Osmaniye sütunlarında müsadif olmuş idim. Şöhret-i tarihiyeyi dahi haiz olan bu mevki-i dilârâyı bu seyahat esnasında görmüş olduğumdan dolayı cidden memnun kaldım.

Bu havâlide pek çok limon, portakal, hurma ağaçları vardır ve hemen her tarafta vâsi' [geniş] üzüm bağları görülüyor. Bu bağların mahsulâtından olup bilâhare Cenova ve Cenevre'de yediğimiz "misket" denilen kabuğu kalın bir nevi üzümü lezzet ve nefasetçe bizim meşhûr-ı âlem çavuş üzümüne bile mürec-cah [tercih edilir] buldum.

İtalya'nın ikinci derecede ticaretgâh bir beldesi olan "Savona" garında on dakika kadar tevakkuf ettik. Savona civarında müteaddid fabrikalar mevcut idi. Savona'dan sonra tren yine birçok köy ve kasabaları dolaştıktan sonra akşam üzeri alatur-ka saat on raddelerinde Cenova şehrine muvâsalat eyledi ki bu şehir-i cesîm ve târîhiyeye tekarrüb ettikçe eshâbının [sahipleri-nin] servet-i fevkaladesine delalet eden emâkin-i muhteşeme [görmekli binalar] yani birtakım lâtif manzaralı köşkler, mermer saraylar görülüyordu.

4.

Cenova'da*

Cenova! Taş memleket!..

Daha gardan çıkar çıkmaz bunu anlamış idim.

Cenova'nın garı epeyce mükemmel ve müzeyyen garlardandır. Eşyalarımızı, sandıklarımızı garın deposuna tevdi ede-

* Ahmet İhsan Bey [Servet-i Fünun dergisinin kurucusu Ahmet İhsan Tokgöz], seyâhatnâmesinde [Avrupa'da Ne Gördüm, 1891] bu şehrin ismini "Cenevre" diye kaydeylemiş ve bu ismin denizin teşkil ettiği şekilden neşet ettiğini [geldiğini] söyledikten sonra "Vâkıâ [gerçekten de] deniz Cenevre'ye âdetâ bir bacak gibi girer. Bacağa [bir sözcük okunamadı] denildiğine nazaran İtalyancadaki Cenevre ismi buradan gelse gerektir." demiştir. Halbuki bu şehrin ismi hiçbir lisanda "Cenevre" değildir. İtalyanca ismi "Cenova" olduğu gibi Fransızlar buraya "Gênes" ve Almanlar "Kent" ıtlak ederler [derler]. Türklere gelince coğrafya ve tarihe müteallik [değgin] bilcümle esâmîyi [adları] vaktiyle İtalyancadan ahz ve ıktibas eylediklerinden [aldıklarından] bu şehrin ismine İtalyanlar gibi "Cenova" derler. Binaenaleyh Cenova'nın ismi Cenevre olmayıp Cenova olduğundan vech-i tesmiye hakkındaki tahminât [ad verme konusundaki tahminler] ve tahkikat dahi tabii doğru olamaz. İtalyanların Cenevre tesmiye eyledikleri [dedikleri] beldeye gelince Fransızların Genève dedikleri bu belde Jean Jacques Rousseau'nun maskat-ı re'si [doğduğu yer] olmakla meşhur ve İsviçre'nin muhtevi olduğu kantonlardan biridir ki mir-i mumâileyh [adı geçen Bey, yani Ahmet İhsan Bey] seyâhatnâmesinde bu şehrin dahi ismini yanlış olarak "Cenova" diye kaydetmiştir. Bu hatanın mücib olduğu şîn [ayıp] ise Ahmet İhsan Bey'e ait olamaz. Zira Rousseau'nun Emile kitabını Türkçeye tercüme eden meşâhîr-i üdebâ-yı Osmâniyeden [meşhur Osmanlı ediplerinden, edebiyatçılarından] Ziya Paşa merhum, mezkûr kitabının mukaddemesinde [önsözünde] bu şehrin ismine "Cenova" demiş ve ahiren [sonradan] Ahmet İhsan Bey gibi Cenevre'yi ziyaret eden daha sâir Türkler dahi Ziya Paşa'nın bu hatasına aldanmışlardır. Gariptir ki Paşa merhum bu beldede bir seneden ziyâde ikamet ettiği halde şehrin ismini doğru olarak öğrenememiştir. [Yazarın dipnotu]

rek [emanet bırakarak] büyük kapıdan vâsi' [geniş] ve müzeyyen bir meydana çıktık ki meydanın etrafında taştan mehîb [heybetli, büyük] ve muhteşem ebniyeler [binalar] mevcut idi. Amerika'nın kâşif-i şehîri [ünlü kâşifi] Kristof Kolomb'un meydanda ki küçük bir bahçe ortasında merkûz [dikili] bulunan heykeli şâyân-ı temâşâ [seyre değer] ve cesîm hurma ağaçlarıyla muhât ve mestûr [çevrili ve kapalı] bulunan bahçe cidden nazarrübâ [gerçekten gözâlıcı] idi.

Avrupa sevâdının [büyük şehirlerinin] hemen cümlesinde olduğu gibi Cenova meydanlarında dahi minimini zarif köşkler, barakalar görülüyor idi. Bu barakaların derûnunda birtakım kadınlar başlıca şurup, gazoz, limonata vesâir meşrubat ve müskirat [alkolsüz ve alkollü içkiler] fûruht etmekte [satmakta] idiler. Her taraf kalabalık, sokaklar insanla memlû [dolul]; arabalar, elektrikli tramvaylar, omnibüsler hep yekdiğerini tevâlî ediyor [birbirini takip ediyor] ve her sokak başında muntazam elbiseli polisler duruyordu. Bunlar gerek cüsse ve gerek kıyafetçe heman yeknesak olup [birbirine benzer, birbirinin aynı] râhat-ı âmmeyi temine sâî [halkın rahatını sağlamaya çalışan] birtakım ciddi ve namuslu adamlar olduğu vehle-i nazarda [ilk bakışta, görür görmez] anlaşıyordu.

İtalya'da fakr ü zaruret [fakirlik, düşkünlük] her memleketten ziyâde olduğu gibi şekâvet [eşkıyalık] dahi o nisbette ziyâdedir. Binaenaleyh İtalya hükûmetinin muamelâtı-ı zabıtayı bir dikkat-i mütemadiye tahtında bulundurması tabîi ve şâyân-ı istihsan ahvalden idi [övgüye değer hallerdendi]. Birçok sokaklara girip çıktık. Caddeler umûmiyetle dar ve fakat ebniye ve tezyinat hususunda pek mükemmel idi. Sokakların cümlesi de kaldırım mefruş [kaldırımla döşeli] ve bazı caddelerin tarafeyninde ağaçlar mağrus [dikili] olup memerr-i nâs olan ekseri mahâllerde [herkesin geçtiği yerlerin çoğunda] mermerden âlî kemerler yapılmıştır. Yaya kaldırımları bizim Beyoğlu trotuvarları kadar dar ise de intizam ve mükemmeliyeti andan [Beyoğlu'ndakilerden] kat kat ziyâde idi. Sokakların üstü hemen kâmilan elektrik telleriyle muhat olduğundan arasına semt-i re'simizde [başımızın üzerinde] bir şerâre-i elektrikiyenin parlayıp tekrar söndüğünü görmekte idik. Vaziyet-i mevkiyye icabınca [şehrin bulundu-

ğu yer bakımından] burada sık sık hava bozulur ve mahûf [korkunç] gök gürültüleri işitilir imiş. Şehrin kâmilan elektrik içinde bulunması havanın bozukluğu hengâmında [sırasında] yıldırımların sıkça nüzûlünü intac eder [düşmesi sonucunu doğurur] ve ara sıra kaza bile vâki olur imiş.

Garın üst taraflarında dolaştıktan sonra sâhile kadar inerek rıhtımı, limanı temâşâ ettik. Liman epeyce vâsi ve mühim limanlardan idi. Birçok merâkib-i bahriye ve sefâin-i cesîme [deniz vasıtaları ve büyük gemiler] görülmekte ise de şehrin bu cihetleri o kadar müzeyyen değildi. Rıhtımda bir Alman birahanesine uğrayıp birkaç kadeh nefis ve buzlu Alman birasıyla def-i hararet eyledik [hararetimizi giderdik]. Mevcut gazeteleri gözden geçirdik. Ba'dehû [daha sonra] tekrar sokağa çıkıp Borsa'yı ve önündeki Cavour'un heykelini ve sekiz asırlık "Saint Lorenzo" kilisesini temâşâ eyledik. Şehrin yukarı cihetlerinde cesîm bir caddeyi takip ettiğimiz sırada bir meydana muntelhî olan [bir meydanda son bulan] sokakların birinde bir ebniye [bina] kapısında bir Osmanlı bayrağı gözüme ilişti. Meğer tahminimiz veçhile burası Şehbenderimiz [Konsolosumuz] Cemalettin Beyefendi'nin ikametgâhı imiş.

Bugün Ağustos-ı rûmînin on dokuzuncu Çarşamba günü olup rûz-ı firûz-ı cûlûs-ı Pâdişâhîye müsâdif bulunduğundan [Pâdişâh'ın kutlu cûlus gününe, yani, tahta çıkış gününe rastladığından] Şehbender Beyefendi tarafından konsolosluk kapısı üzerine bir Osmanlı bayrağı tâlik olunarak [asılarak] îlân-ı meserret [sevinç gösterisi] edilmekte imiş. Şanlı şerefli bayrağımızın müşâhede edilmesi bugünkü yevm-i mukaddesi [kutsal günü] hatırıma getirdi. Derhal Şehbender Bey'in nezdine azimetle [yanına giderek] vazife-i tebrik ve lâzime-i sadâkati [sadakat borcumuzu] îfâya karar verdik.

Şehbenderhânenin kapısını açan şişmanca bir Alman karısına Şehbender Bey'i ziyaret arzusunda olduğumuzu söyleyerek kartlarımızı uzattık. Kadın eline aldığı kartlara ayrı ayrı atf-ı nazar ettikten [göz attıktan] sonra son derece bir tazim ve ihtiram irâesiyle [saygı gösterisiyle] Şehbender Bey'in biraz evvel dışarı çıktığını ve hemen gelmek üzere olduğunu ve ziyaretlerimizin Şehbender Bey'ce pek ziyâde mûcib-i mahzûziyet olaca-

ğını [memnuniyetle karşılanacağını] yarım yamalak Fransızcası ile anlattığı gibi bize oturmak üzere koltuklar, sandalyeler göstermeye başladı. Biz de Şehbender Bey'e intizar etmek [beklemek] üzere koltuklara yerleştik. O esnada oraya kançılar¹ Marko Efendi vürûd etti [geldi] ki bu zâtı Hâriciye'de iken biddefeat [defalarca] görmüş isem de kendisiyle muârefem [tanışmışlığım] yok idi. Fakat mumâileyh arkadaşım Kâzım'ın pek samimi arkadaşlarından imiş. Kâzım Bey'i birdenbire görünce Marko'nun izhar eylediği [gösterdiği] hayret ile memzüç [karışık] sevince hadd ü pâyân [sınır] olmadı. Marko, Şehbender Bey'in vürûduna kadar burada kapanıp kalmaktan ise dışarı çıkıp biraz dolaştıktan sonra tekrar Şehbenderhâneye gelmek fikrini der-meyân ettiğinden [ileri sürdüğünden] Marko'nun delaletiyle dolaşmak üzere sokağa çıktık.

Fikrim evvel be evvel [her şeyden önce] geceyi geçirmek için münasip bir otel taharri ve intihap eylemek [aramak ve seçmek] idi. Fakat Marko, bir otele gitmekten ise münâsip bir lokantada taâm eyledikten sonra geceyi hususi bir apartmanda geçirmek daha evlâ [iyi] olacağını söylediğinden münasip bir daire bulmak üzere kendisinin mukîm bulunduğu [oturmakta olduğu] hâne sahibesine [ev sahibi kadına] müracaate karar verdik.

Marko'nun müstêciren sâkin olduğu hânenin [kiracı olarak oturduğu evin] sahibi kadın sürmeli, düzgünlü, boyalı saçlı, kırk beşlik şişman bir İtalyan karısı idi. Bir robdöşambr ile bizi istikbal ederek [karşılayarak] evindeki dairelerin kâmilten tutulmuş olduğunu ve fakat karşı sırada diğer bir hâne derûnunda bize münasip bir daire bulabileceğini söyledi. Marko bizi birer kahve içmek bahanesiyle dairesine îsâl eylemiş [çıkarmış] idi. Odaya girer girmez dolabını açarak çamaşırlarını, elbiselerini, hâsılı adedi mütenevvi' olan potinlerine varıncaya kadar bütün eşyasını yegân yegân irâe ederek [biri birer göstererek] burada geçirmekte olduğu hayata dair birçok tafsilat îtâsına [vermeye] kalkıştı ki vakit müsait olsa bu kelâlaver [yorucu, sıkıcı] lakırdılar belki saatlerce imtidâd edecekti [uzayacaktı]. Fakat ortalık yavaş yavaş kararmaya başladığından Şehbender Bey'i bekletmemek

için söze fâsıla [ara] vermesi lüzumunu işrâb ettim [üstü kapalı olarak belirttim].

* * *

İtalyan karısının tavsiye eylediği daire cidden mükemmel imiş. Bu daire kârgir [kâgir, taştan] bir konağın birinci katında idi. Konağın âsâr-ı nefiseden addolunacak kadar güzel ve muhteşem mermer kapısından girip sekiz on basamak kadar mermer merdiveni çıktık. Sol cihetteki kapıdan isticâr edeceğimiz [kiralayacağımız] daireye giriliyor idi. Bu daire bir yatak odası ile cesîmce bir salondan ibaret olup her ikisinin dahi mefruşatı en mükemmel otellere bile gıptaresân olacak [imrendirecek] mertebede nefis ve müzeyyen idi. Şezlong denilen tûlânî koltuklar, aynalı dolaplar, cesîm ve yaldızlı Venedik aynaları, mermer şömine ve ipekli perdeler içine alınmış iki mükemmel karyola, hâsılı her türlü esbâb-ı istirâhati [istirahat sebeplerini] câmi olan [içeren, havi olan] yatak odasının yegâne kusuru zeminin kârgir olması idi. Zaten Cenova'da bütün ebniyeler taştan imal edilmiştir. Hemen ahşap ebniye bilküllüye mâdûm [tamamen yok] gibidir. Şu mükemmel dairenin kirası ayda otuz franktan ibaret olup böyle bir daireyi başka memleketlerde üç dört liradan¹ aşağı isticar edebilmek [kiralayabilmek] mümkün olamaz. Hele Paris'te behemehal ayda iki yüz frank vermelidir ki bu derece de vâsi' [geniş] ve müzeyyen bir daireye insan yerleşebilsin.

Bu ehveniyet [ucuzluk] yalnız hâne kiralarında. Yoksa mêkûlât ve meşrûbâtça [yiyecekler ve içecekler bakımından] Cenova o kadar ehven [ucuz] olmadıktan başka binnisbe [nispeten] pahalı bile addolunabilir.

Daireyi görünce artık başka daire aramak külfetine hacet kalmadı. Eşyalarımızı gardan celbettirerek odamıza yerleştirilmeleri için yedimizde [elimizde] bulunan makbuzları dairenin sahip ve sahibesine [sahibi bay ve bayana] teslim ettikten sonra anahtarları der-cip ederek [ceplerimize koyarak] kar gibi beyaz ve henüz ütüden çıkmış olduğu vehle-i nazarda [ilk bakışta] anlaşılan çarşaf-larla yüzümüze gülen yataklara bir nazar-ı tehassür atfeyledik

1 Kançılar (chancelier): Konsoloslukta yazı işlerini ve benzeri idari görevleri görmek üzere tayin edilen hariciye memuru.

1 Burada geçen "lira", Osmanlı lirasıdır.

[hasretle dolu bir gözattık]. Şehbenderhâne kâtibi Marko Efendi ile Şehbender Bey'in ikâmetgâhına azimet eyledik [yola çıktık] ki yaptığımız ziyaretten haberdar olan mir-i nezâket-semîr [nezaket sahibi] Şehbender Bey dahi vürûdumuza muntazır imiş.

Cenova Şehbenderi Cemalettin Bey nezâket ve tevâzu gibi evsâf-ı necîbâneyi hâiz zât-ı melek-haslettir [soylu nitelikli, melek huylu bir kişidir]. Cenova'da bulunduğumuz müddetçe mîr-i mumâileyhin izhar ve ibraz eylemiş olduğu [gösterdiği] nezâket ve iltifat bizi ilelebet kendilerine medyûn-ı şükrân eylemiştir [müteşekkîr bırakmıştır]. Mîr-i nezâket-semîr Şehbender Beyefendi hemen o dakikadan itibaren bizi refâkat-i vâlâlarına [yüksek eşliklerine] kabul buyurdular. Evvelâ bir lokantaya giderek karnımızı doyurduktan sonra yine mîr-i mumâileyhin delaletiyle "İtalya Bahçesi" denilen bir mahâll-i dîlküşâyâ azimet eyledik [içaçıcı bir yere gittik] ki bu bahçe bizim Beyoğlu'ndaki Belediye Bahçesi tarzında bir şey olup elektrik ziyasıyla tenvir edilmiş idi. Bahçede hıncahınç denilecek mertebede bir izdihâm [kalabalık] görülüyordu. Mermer masaların etrafı dilber ve şuhmeşrep [serbest tavırlı] birtakım İtalyan nisvânıyla [kadınlarıyla] ve üniformalı zabitlerle muhât [çevrili] olup nisvânın arasına celb-i rağbet yolunda [istek çekme için] etrafa atf-ı enzâr eyleyişleri [gözetişleri] bir işaret-i davete müftekir bulunduklarını [davet işaretine muhtaç bulunduklarını] îmâ eyliyordu. Bahçenin bir cihetindeki yazlık tiyatrodan ise İtalyan lisanı ile meşhur Verdi'nin *Traviata* ismindeki operası sahne-i temâşâyâ vazolunmakta [sahneye konulmakta] idi ki operanın ruhnevas mûsikisinden tiyatro hâricinde yani bahçede oturanları da müstefit etmekte [istifade ettirmekte] idi.

İtalyanlar dondurma imalinde pek mahir [usta] olduklarından garsonun getirdiği nefis dondurmalarla def-i harâret eyledik. Hakikaten o gece yediğim dondurma kadar nefis ve leziz dondurmayı bütün Avrupa'nın hiçbir mahâllinde bulamadım.

Nısfu'l-leyle kadar lâtif bir surette imrâr-ı vakt ettikten [vakit geçirdikten] sonra şehrin nûrânî caddelerinden geçerek ikâmetgâhımıza geldik ki dün geceki rahatsızlıkla bugünkü yorgunluğun acısını çıkarmak için derhal yataklarımıza uzandık.

* * *

Bugünkü hatt-ı cevelânımızı [dolaşma istikametimizi] Şehbender Beyefendi tayin buyurmuş idiler. Akşam katarıyla İsviçre'ye doğru Cenova'dan müfâratımız mukarrer [ayrılmamız kararlaştırılmış] olmakla sabahleyin eşyalarımızı gara gönderdikten sonra Marko Efendi ile birlikte Şehbenderhâneye azîmet ettik [gittik]. Cemalettin Bey'le râsime-i vedâi bâde'l-îfâ [vedalaştıktan sonra] Şehbenderhâne civarında bir lokantaya giderek öğle taâmını ettik. Şehbender Bey'in emri mûcibince bugünkü hatt-ı cevelânımızda Marko yine bize rehber olacağından mumâileyhle birlikte Şehbenderhânenin önündeki vâsi' [geniş] meydana tevakkuf eden elektrik tramvayına râkib olduk [bindik].

Cenova'nın tramvayları o kadar müzeyyen ve mükemmeldir ki hatta Paris'te bile bu kadar güzel ve mefruşat cihetiyle mükemmel tramvaylara müsâdif olmadım. Arabanın karşılıklı iki sıra oturacak mahâlline kırmızı kadife ferşedilmiş [döşenmiş] idi. Camların nezâfet ve çerçevelerinin letâfet ve ziyneti en mükemmel ekipajlarda [bu sözcük "araba" anlamında kullanılmıştır] bile mefkuddur [yoktur] denilebilir. Bu tramvay birçok caddelerden geçerek bizi şehir hâricinde meşhur mezarlığa îsâl eyledi [götürdü].

Mezarlık tramvay hattının nokta-i müntehâsi olduğundan arabadan inerek mevkıfın [durağın] önündeki cesim kapıdan mezarlığa dâhil olduk. Kapıcının hücreğine baston ve şemsiyelerimizi bıraktıktan sonra sol cihette bulunan ikinci bir kapıdan asıl mezarlığa girdik ki kapının sağ ve sol cihetindeki tûlânî ve üzerleri mestur mermer koridorların dâhilinde sıra ile küberâ ve ağniyâyâ mahsus mezarlar müşâhede olunmakta [ulu kişilere ve zenginlere mahsus mezarlar görülmekte] idi. Bu mezarların her biri asr-ı hâzırın sanayi-i nefise-i mimariyesine [bu yüzyılın mimarî güzel sanatlarına] bir nümune ıtlâkına çesbân [örnek denilmeye layık] ve cesîm ve mutantan [büyük ve gösterişli] birçok nefis heykellerle müzeyyen idi. Mesela küberâ ailesine mensup bir kadıncağız henüz rey'ân-ı şebâbında iken [gençliğinin en taze çağında iken] loğusa döşeğinde teslim-i can etmiş. Mezarının üstünde bu kadının sûret-i vefâtını gösterir bir heykel yapmışlar. İnsan bu heykele baktıkça pişgâhındaki [önündeki]

manzaradan cidden müteessir ve mütevahhiş oluyor [*dertlenip ürkiyor*]. Mevt [*ölüm*] bu bârid [*soğuk*] taşlar üstünde o kadar tabîî, o kadar canlı bir surette irâe olunmuş [*canlandırılmış, gösterilmiş*] ki vehle-i nazarda insanın tüyleri ürperiyor. Kadınlara ait mezarların ekserisi bu türlü hazin levhaları câmîdir [*içermektedir*]. Fakat ricâle [*erkeklerle*] mahsus mezarlarda müteveffânın yalnız cesâmet-i tabîîyede olarak heykeli ikame olunmuş [*konulmuş*]. Hâsılı bu mezarların her birisi için binlerce liralara sarfedilmiş. Maahazâ şurasını dahi söylemek gerekir ki bu sarfiyat herhalde müteveffânın ailesine terk eylemiş olduğu servetin derecesine nisbeten pek cüzi bir şey olduğunda şüphe edilemez.

Bu koridorlar gezilirken öyle âlî [*yüksek*] âsâr-ı sanate müsâdif olduk ki bunların her birini layığıyla tetkik ve temâşa için günler kifâyet etmez.

Mezarlığın vasatı [*orta kısmı*] bahçe tarzına ircâ edilmiş [*tarzında yapılmış*] ve bu bahçe fukarâ mezarlarına tahsis olunmuştur. Buradaki mezarların kimisinde taş bile mevcut değildi. Mezarın üstüne sade bir tahta parçası rekzederek [*dikerek*] üstüne beyaz boya ile müteveffânın ismini yazmışlardı.

Üç dört saat kadar mezaristanı temâşa eyledikten sonra mezarlık kapısının önündeki vâsi' [*geniş*] meydana tevakkuf eden elektrik tramvayına râkib olduk. Bu defa şehrin henüz görmediğimiz mahâllâtını [*yerlerini*] dolaştık. Dolaştığımız mahâller Cenova'nın en mââmûr [*bayındır*] ve kibar mahâlleleri idi. Müşâhede ettiğimiz cesim mermer kâşâneler eflâke ser çekmiş hurma ağaçlarıyla sâyedâr [*gölgeli*] lâtif ve müzeyyen bahçeler hep memleketin servet ve ihtişamına delâlet etmekte idiler.

Gara muvâsalat eylediğimiz zaman, İsviçre'ye müteveccihen hareket edecek olan katarın vakt-i hareketine daha bir saat kadar zaman vardı. Bu bir saati gar dâhilindeki kahvehanede imrar eyledik. İtalya'nın nefis dondurmasından bir daha ekleyedik [*yedik*].

Nihayet vakt-i hareket takarrüb etmekle kahvehanedeki hesabımızı bade't-tesviye [*ödedikten sonra*] garın rıhtımındaki vagonlardan birine yerleştik ki vagona dâhil olduğumuzda bizden başka yolcu mevcut değildi. Rahat rahat seyahat edeceğimizden dolayı sevinmekte iken birbirini müteâkib bulunduğumuz

kompartimana birçok yolcular daha girdiler ki âdetâ kımıldamak bile mümkün olamayacak bir derecede sıkıştık.

Asıl fenalığın en büyüğü kompartimanın “fumoir” yani sigara ve tütün içmeye mahsus olmaması idi. Gerçi bâzan böyle *fumoir* olmayan vagonlarda sâir yolculardan istihsal-i muvafakatten [*onayları alındıktan*] sonra sigara içmek câiz olabiliyor ise de ben sâir yolcuların bu babdaki fikirlerini istimzac [*anlayabilmek*] için daha sigaradan falan bahseder etmez karşıda oturan bir Fransız papazının suratını asarak tütünün kendisini pek ziyâde rahatsız eylediğinden dem vurması cür'et ve cesaretimi epeyce hırpaladı. Artık bu belâya da tahammül icab edeceğine anladım.

Fakat teşekkür olunur ki şu tütün bahsi vesile oldu da biraz geveze olan Rahip Efendi ile uzun uzadıya bir musâhabete [*söyleşiye*] koyulduk. Meğer herifceğiz hakikaten nazik ve cihandîde [*dünya görmüş*] bir adam imiş. Sohbet-i zarîfânesinden cidden mütelezziz ve müstefid olduk. Kendisi Lyon'da mukim olduğu halde mahzâ [*sırf*] Papa Hazretleri'ni' ziyaret etmek üzere ahîren [*son defa*] Roma'ya kadar bir seyahat icra eylemiş ve şimdi de avdet eylemekte imiş.

İtalya'dan İsviçre'ye

Eylül-i efrecin birine müsâdif olan Ağustos-ı rûminin yirminci Perşembe günü akşam üzeri İtalya'dan İsviçre'ye müteveccihen hareket eylediğimiz zaman güneş henüz gurûba başlamış idi. Cenova garından çıktıktan sonra tedricen Alp Dağları'na doğru yükseldik.

Cenova ile Turin (Torino) arası kadar sarp ve arızalı bir hat daha görmedim. Alettevâlî [*arkası arkasına*] dağları birbirine rap-teden [*bağlayan*] cesîm köprülerden geçiyoruz; köprüleri geçer geçmez koskoca dağları ortasından delmiş olan mahûf [*korkunç*] tünellere giriyoruz. Tünellerin medhalinde [*girişinde*] katarların düdüğü öttürmesi mûtâd [*âdet hükmünde*] olduğundan düdükle-rin ardı arası kesilmiyor.

İtalya'nın meşhur şehirlerinden olan Alessandria garında bir çeyrek saat kadar tevakkuf eyledikten sonra tekrar hareketle gece saat (alaturka) üç raddelerinde Turin garına dâhil olduk.

Turin'in garı epeyce cesîm ve mükemmel garlardan idi. Mükemmel bir de büfesi olduğundan tren garda tevakkuf eder etmez hemen sâir yolcular gibi ben de dışarı fırlayarak büfeden aldığım mekûlat ile [*yiyeceklerle*] arkadaşım ile birlikte mükem-melen karnımızı doyurduk. Âlâ buzlu biralarla def-i hareket ettikten sonra sigaralarımızı tutuşturarak gar derûnunda dolaş-maya başladık.

İtalyanların Torino tesmiye eyledikleri Turin eski Romalı-lar zamanından kalma tarihçe meşhur ve mühim bir belvedir ki İtalya ittihadının burada ilân edilmiş olması şehrin ehem-miyet-i tarihîyesini bir kat daha artırmıştır. Teessüf olunur ki Turin'e muvâsalatımız geceye müsâdif oldu ki velev bir saat kadar olsun şehri temâşâ edemedik. Fakat memleketin bir vadi-de olduğu elektrik ziyalarıyla münevver olan emâkin ve mebâ-nisinden anlaşılmakta idi.

Turin'den hareket ettiğimiz zaman ortalığı lâtif bir mehtâb gereği gibi [*mevsime uygun olarak*] tenvir ediyordu. Hoş ve dîl-rübâ vadileri bir sürat-ı müdhîse ile geçmekteyiz. Trenin pence-resine yaklaşarak etrafı temâşâyâ başladım. Yolcunun ekserisi Alessandria ile Torino beldesinde inmiş olduklarından artık bulunduğumuz kompartimanda refikimle birlikte yalnız kal-mış idik.

Zihnimi en ziyâde işgal eden, biraz sonra geçecek oldu-ğumuz meşhur "Mont Genis" tüneli idi. Torino'dan Mont Genis tüneline kadar 80 kilometredir. Bu tünel dünyanın en cesîm tünellerinden olup büyüklüğü akla veleh getirir [*şaş-kınlık verir*]. Fransa'yı İtalya'ya bağlayan bu tünelin inşâsına 1861'de başlanarak 1870'te, yani, tam dokuz senede ikmal edilmiştir. On iki bin iki yüz otuz üç metre tûlû vardır ki üstündeki Alp Dağları'nın en mürtefi noktasından bin iki yüz kırk bir metre amiktir [*derinliktedir*]. Tünel hafrolunduğu [*kazılmaya, açılmaya başlandığı*] zaman iki cihetten de çalışılır imiş. Her iki tarafında da iki binden ziyâde amele işlemiş. Masârif-i inşâiye [*inşa masrafları*] olarak 75 milyon frank yani üç milyon yedi yüz elli bin Fransız altunu gitmiş. Elyevm [*bugün*] bu tünel asr-ı hâzır medeniyetinin havârikından [*hârikalarından*] mâ'düddur [*sayılmaktadır*]. Derûnu bizim Galata tüneli gibi kemerdir. Arzı [*genişliği*] sekiz metredir. İçerisinde leyl ü nehar [*gece gündüz*] her beş yüz metrelik bir mesafede bir fener yanar. Bu tüneli insan mâşiyen [*yürüyerek*] geçecek olsa dört buçuk saat kadar yürümelidir. Şömendöfer ise tam kırk beş dakikada geçiyor. Tüneli geçerken vagon derûnun-da pek ziyâde hararet hiss olunmakta idi. Biraz nefes almak için pencereyi açtım. Meğer tünelleri geçerken pencere açma-

mak lazım gelir imiş. Zira bir dakika sonra lokomotifin dumanı çıkacak menfez [delik] bulamadığından vagonun derûnu-nu doldurduğu gibi üst ve başımızla yüzümüz ve gözümüz kömürcü çırağı gibi siyah kesildi. Tünelin içinde çifte hat olduğundan biz gider iken öbür cihetten gelen diğer bir trene müsâdif olduk ki müddet-i ömrümde bu kadar müdhiş bir hal daha tasavvur edemem. Katar yanımızdan o kadar müdhiş bir süratle geçti ki hasıl olan mahûf bir gürültü bizi pek ziyâde tedhiş eyledi [dehşete düşürdü].

Mont Genis'i geçtikten sonra "Modane"ya geldik. Modane'dan sonra biraz uykuya dalmışım. Fakat "Belligarde"da tevakkuf ettiğimiz sırada uyandım ki burada Fransız toprağına girmiş olduğumuzdan gümrük muayenesine tutulduk. Eşyalarınızı alarak vagondan indikten sonra bir salona dâhil oluyorsunuz. Müteaddid gümrük memurları yolcuların eşyasını muayene ediyor. Fakat bu muayene pek sathîdir. Herif hemen bir sual ediyor; sizden gümrüğe müteallik eşyanız olmadığını öğrenince tebeşirle hemen sandıklarınızın üstüne bir işaret-i mahsûsa vadediyor. Siz de salonun diğer kapısından çıkarak tekrar vagona dâhil oluyorsunuz ki koca bir trende bulunan binlerce yolcuya ait eşyaların muayenesi hemen üç dört dakika içinde hitam buluyor. Vakit nakittir darb-ı meseli [özdeyişi] Avrupa'da bu gibi işlerde pek ziyâde cârî [geçerli] hâiz-i ehemmiyettir. Belligarde'dan sonra Fransız treniyle yol almaya başladık. Uykumu tamamiyle kestirmemiş olduğumdan tekrar uyumaya çalıştım.

Gözlerimi açtığım zaman lâtif bir serinlik hissettim. Şafak henüz atıyordu. Dumanlı, mavi sisli mehîb [heybetli] dağların eteklerinde lâtif zümrüdîn vadiler içinde gidiyoruz. Gariptir, daha dün İtalya'da sıcaktan âdetâ bîzâr olmuşum. Bugün ise vagona soğuktan âdetâ titriyorum.

"Laclose"da tekrar şömendöfer değiştirdik. "Laclose" küçük bir istasyon olup yolcuların trene dâhil olacağı rıhtımın üstü İsviçre usûl-i mîmarîsinde olarak lâtif bir saçakla setredilmiş [kapatılmış, örtülmüş] idi.

Vagonumuza burada başka yolcular girdi. Laclose'dan sonra tekrar bir sath-ı mâile doğru tırmandık. Cenevre'ye takarrüb

ettikçe [yaklaştıkça] bizim Erenköy, Göztepe taraflarında olduğu gibi birçok üzüm bağları müşahede ediyorduk. Fakat hava âdetâ soğuk, trenin camları duman peyda eylemekte olduğundan hârici temâşâ için mendilim ile vagonun camını sıkça sıkça silmeye mecbur oluyordum.

"Aix-Les-Bains" İstasyonu'nda bir müddet tevakkuf ettik. "Aix-Les-Bains" kaplıcalarıyla meşhur bir mevki-i dilârâdır ki mevsim-i sayfta [yazın] birçok ağniya ve ekâbir [zengin ve büyük kişiler] buraya vürûd etmekte olduklarından âdetâ mevâki-i sıhhiyeden [sağlık merkezlerinden] ziyâde bir zevk u tarâb [şenlik, eğlence] mevkii hükmündedir.

İstasyonun münasip mahâllerinde büyük harflerle birçok ilânlar vardı. Bunların birinde karîben [yakında] fâcia [trajedi] oyuncularından meşhur Sarah Bernhardt'ın buraya vürûd ederek birkaç oyun vereceği muharrer [yazılı] idi.

Trenin güzergâhında bağlar, bahçeler içinde, sırkılar üstünde birçok ilânlar, yaftalar görölüyordu ki bunların ekserisi şaraba, şarapçılığa ait şeylerdi. Şömendöfer hatlarının güzergâhındaki bağlarda bu türlü ilânat Avrupa'nın hemen her tarafında mevcuttur. Şömendöferle seyahat edenler şu suretle bunları görüyor. Trenin sürati cihetiyle bunların sühûletle kırâat olunabilmesi [kolaylıkla okunabilmesi] için ilânlar yalnız bir iki kelime-den ibarettir. Pek ziyâde kalın harflerle yazılmıştır. Frenkler şu ilâncılığa pek ziyâde ehemmiyet veriyorlar. Şehirlerdeki ilânat ile de iktifa etmeyerek böyle dağlarda, bağlarda ilân levhaları rekzediyorlar [dikiyorlar]. Nâfi ve şâyân-ı istihsân [yararlı ve beğenilmeye layık] bir usul değil mi?

Güzâr ettiğimiz [geçtiğimiz] vâdiler meyânında [arasında] "Chamonix" vâdisi bilhassa şâyân-ı kayd ü tezkârdır [sözünü edip akıldan tutmaya değer]. Cesim ve mehib dağların zirveleri karla mestûr olup vasat mahâllerinden itibaren eteklerine kadar olan aksâmı zümrüdîn çemenzardan ibarettir. Dağ eteklerinde cereyan eden nehir bazı mahâllerde vüs'at ve bazı mahâlde pek ziyâde darlık peyda etmekle beraber muhtelif istikamette bu lâtif vâdiyi irvâ ediyor [suluyor].

Bazı mahâllerde küçük küçük köyler, karyeler [kasabalar] görölüyor ki bunların mebânîsi İsviçre usûl-i mîmarîsin-

de inşâ edilmiş yani saçakları geniş sakaflarıyla [çatılarıyla] uzun kuleleriyle menâzır-ı hâriciyesi pek ziyâde kesb-i letâfet etmiştir.

Arâzî-i hâliye [boş arazi] mefkud [yok] gibidir. Geçtiğimiz yerler hep mevrû' [ekili] idi.

İkinci Fasıl: CENEVRE'DE

(Fî 2 Eylül sene 1898 ve 21 Ağustos sene 1314 sabahı)

Cenevre'de İkametgâh ve Pansiyonlar — Sokaklar ve Vesâit-i Nakliye — Kahveler — İngiliz ve Bastion Bahçe-i Umûmîleri — Salève Dağları'na Seyahat — Cursale — Parc des Eaux-Vives — ya'nî Hadîka-i Âb-ı Hayât — Carouge Panayiri — Cenevre Tiyatrosu ve Sarah Bernhardt — İmperatoriçe Elisabeth'in Fâcia-i Katli — Fillion Pansiyonu — Serat Müzesi — Léman Gölü'nde Bir Tenezzüh ve Ariane Müzesi — Şehremâneti ve Emâkin-i Resmiye — Cenevre Cıvarı — Paris Yolunda

Cenevre'de İkametgâh ve Pansiyonlar

Cenevre'de ikametgâh intihabı kadar kolay bir şey olamaz. Bir iki gün ikâmet edecek olan geçici seyyahlar için oteller tabîi en mükemmel emâkin-i istirahat ve beytutetten ma'dûddur [*en mükemmel dinlenme ve geceleme yerlerinden sayılır*].

İsviçre mevsim-i sayfa [*yazın*] bütün küberâ-i cihan [*dünyanın büyük kişileri, ünlüleri*] ile dolar. Yaz mevsiminde İsviçre'yi ziyaret eden seyyahîn [*seyyahlar*] içinde bizzat hükümdarlara varıncaya kadar birçok prensler, meşâhir-i siyasiyyûn ve mâliyyûn [*politika ve maliye ünlüleri*], ricâl-i marûfe [*maruf kişiler, tanınmış kişiler*] mevcuttur. Binaenaleyh İsviçre hükûmetinin muhtevi olduğu kantonlardan biri olup Léman ismindeki gölün bir ucunda vâki bulunan Cenevre beldesi letâfet-i mevkîye itibariyle dünyanın en güzel mevâkiinden ma'dûddur [*yerlerinden sayılır*] ki İsviçre'ye gelen seyyâhîn-i âliye [*büyük seyyahlar*] en ziyâde Cenevre'ye rağbet göstermektedirler.

Nitekim Cenevre'de bulunduğum bir mah [*ay*] kadar bir müddet-i cüziye zarfında [*kısa bir süre içinde*] burada Mısır Hıdivi fahâmetlu ve devletlu [*ululama sıfatları*] Abbas Hilmi Paşa Hazretleri ile zevce-i muhteremelerine [*sayın eşlerine*] ve Avusturya İmparatoriçesi Elisabeth¹ ile Prens d'Orléan'a müsâdif olmuş idim.

İşte bu misillü zevât-ı âliye ve muhtereme ile [*yüksek ve muhterem kişilerle*] geçici seyyâhîn için Cenevre'deki otellerin

1 İmparatoriçe Elisabeth ve öldürülmesi için bu fasılda 10. Bölüm'e bakınız.

en mükemmelleri Hôte! Bréqueut, Hôte! Beau-Rivage, Hôte! National, Hôte! de la Paix, Hôte! de la Rousse ismindeki misafirhanelerdir. Bu oteller hep bir hizada olmak üzere Mont Blanc rıhtımında ve Léman Gölü sâhilinde kâindirler [bulunmaktadır]. Şömendöfer garından çıkıldıktan sonra cesim caddeyi takip eden bir kimse Mont Blanc Köprüsü'ne dâhil olur ki köprünün hizasındaki rıhtımın üstünde ve köprünün sağ cihetinde Hôte! Bréqueut ve sol cihetinde de Hotel de la Rousse bulunmaktadır.

Cenevre'ye muvâsalat ettiğim [vardığım] günün akşamını bu meşhur otellerin birinde, Hôte! Bréqueut'de geçirmiş idim. O gün, yani Ağustos-ı rûmînin yirmi birinci Cuma günü alesabah [sabah vakti] Cenevre'ye muvâsalatla sandıklarımızı garın deposuna bıraktıktan sonra münasip bir ikametgâh taharrisine başlamış idik. Evvelâ garın karşısında küçük bir otel gözümüze ilişti. Otelin dâhilini gezdikten sonra ikâmete sâlih [kalmaya elverişli] bulamadığımızdan ve zaten Cenevre'de bir müddet ikâmet olunacağı cihetle münasip bir mesken ittihâzı lazım geldiğinden postahane taraflarındaki sokaklara birer birer başvurduk ki hemen her hanenin kapısında ya "Kiraya verilir apartman" veyahut oda falan gibi yazılar görülüyordu.

Zaten İsviçre letâfet-i tabîyesiyle ma'rûf [tanınan] bir memleket olmasıyla seyyahların pek ziyâde rağbetini mûcib olduğundan hemen ahâlî-i mahâlîyye kâmilan otelcilik ve pansiyon sahipliği gibi şeylerle temini maîşet etmektedir [geçimlerini sağlamaktadır]. Binaenaleyh Cenevre'de bir seyyah veya ecnebi bir kimse için ikametgâh intihabı kadar sehîl [kolay] bir şey olmaz. Kapısının üzerinde kiraya verilir oda ilânını okuduğumuz hanelerden birine girip ikinci katta boş oda olduğu yine kapının üstünde muallâk [asılı] varaka-i ilâniyeden anlaşılan dairenin zilini çaldık. Kapıyı şişman kırmızı yüzlü bir Alman karısı açtı. Oda istediğimizi söyledik. Kadıncağz kemâl-i beşâset ve mahzûziyetle [güler yüzlülük ve sevinçle] bize dairesini irâe eyledi [gösterdi] ki vâsi' [geniş] bir odadan ibaret bulunan bu daire ikiye tefrik olunmuş. Birinde kendisi oturduğu diğerini kiraya vermekte imiş. Kira mâhiye [ayda] yirmi franktan ibaret olduğundan mahzâ [sırf] şu ehveniyete [ucuzluğa] tamaan [tamah ederek] derhal odayı istikrâ ederek [kiralayarak] pey akçesi olmak

üzere kadının eline beş franklık bir sikke [madeni para] tutuşturdum. Badehû gardaki sandıklarımızı celbettirdik. Hamâliye ücreti biraz canımı sıktı. Zira gardan bizim ikâmetgâhımıza kadar olan mesafe hemen yirmi adımlık bir şey olduğu halde topu iki el çantasından ibaret bulunan eşyamızı nakleden hama-la bir buçuk frank kadar ücret îtâsına mecbur olmuş idik.

O gün geceyarısı odamıza gelip yattığımız sırada ittisâlimizdeki [bitiştiğimizdeki] odada zuhur eden bir münâzaa [tartışma] refikimin birtakım münasebetsiz şeyler tevehhümünü [kuruntusunu] mûcib olduğundan bu geceyi burada rahat geçiremeyeceğimizi anladım.

Sabahleyin alelacele bu odayı istikrâ etmiş isem de şimdi noksanlarını dahi birer birer görmekte olduğumdan artık burada ikamet edemeyeceğimizi tamamiyle hisseylemiş idim. Binaenaleyh hemen arkadaşma:

— Kalk, münasip bir otele gidelim de bâri bu geceyi olsun rahatça geçirelim. Yarın sabah istediğimiz mahalde güzel bir daire isticar eder [kiralalar] ve oraya nakleyleriz, diyerek geceyarısı Hôte! Bréqueut'ye geldik ki bu otel prenslere layık ve her türlü esbâb-ı istirahatî câmi olan [istirahat sebeplerini toplayan] cesim ve müzeyyen bir otel idi.

Birinci ve ikinci katlarda boş oda olmadığından asansörle en üst kata kadar çıkarak iki yataklı cesim ve pek ziyâde müzeyyen bir yatak odasına dâhil olduk ve derhal soyunarak kar gibi bembeyaz ve nazîf [temiz] karyolalara uzandık ki işte Hôte! Bréqueut'de bir gece kalmaklığımız şu suretle vâki ve âdetâ mecburi olmuş idi.

Ertesi sabah kalacak bir daire-i beytûtet isticarı için şehrin öbür cânibine [tarafına] geçtik ki Cenevre beldesini "Léman" gölü ikiye tefrik ediyordu [ayırıyordu]. Bu iki kısım müteaddid köprülerle yekdiğerine mültasıktır [bağlıdır]. Asıl Cenevre Mont Blanc rıhtımının karşı cihetindeki sâhil olup Mont Blanc tarafları sonradan vücuda gelmiştir.

Kundura mübâyaa eylediğimiz dükkânın sahibi bize Filosof Sokağı'nda mükemmel bir daire olmak üzere "Madame Lanvère"nin hanesini tavsiye eylediğinden hemen doğruca oraya gittik.

Filosof Bulvarı [*elyazması metinde de "Bulvarı"*] Bastion Bahçesi'nin biraz ilerisinde cesîm bir meydana müntehî oluyordu. Şehrin en güzel mevâkiinden olan bu bulvarda kâin [*bulunan*] "Madame Lanvère"nin hanesini pek güzel bulduk. İkinci katta gayet müzeyyen ve mükellef bir salonla karşısındaki iki yataklı bir yatak odasından ibaret bulunan dairenin bir aylık bedeli îcârı [*kira bedeli*] elli frank raddesinde bir şey olduğundan ve hususiyle gerek salonun ve gerek yatak odasının mefruşât ve müzeyyenâtı ile dairenin bulunduğu mevkiin nezâretini [*manzarasını*] pek mükemmel bulduğumuzdan derhal bedel-i îcârı tesviye ederek [*ödeyerek*] eşyalarımızı naklettirdik.

2.

Kahveler ve Lokantalar

Cenevre'de kahvehaneler hem lokanta ve hem kahvedir. Bunların en meşhurları Restaurant Anglais, Trocodil, Lyrique isimindeki kahvehanelerdir. Restaurant Anglais İngiliz Bahçesi'nin hizasında rıhtım üzerinde lâtîf ve muhteşem bir binadır ki üst kattaki balkonda Léman Gölü'ne karşı akşamları taâm etmek kadar zevkli bir şey olamaz. Bu kahve veya lokanta Paris'in Restaurant Mary, Maison Dorée'si kabilinden bir şey olup Cenevre'de bundan behâlî [*pahalı*] ve müzeyyen bir lokanta daha yoktur.

Filosof Sokağı'ndaki haneye yerleştikten sonra akşam üzeri refikimle birlikte İngiliz Bahçesi'nde dolaşmış idik. Bahçeden çıkarak münasip bir lokanta bulmak üzere rıhtım üzerinde gezmekte iken pişgâhımıza tesadüf eden [*önümüze çıkan*] bu lokantaya bilâ ihtiyar [*düşünüp taşınmadan*] dâhil olduk. Üst kattaki balkona çıkarak masalardan birinin başına geçtik. Garsonun getirdiği menü yani taâm listesinde fiyatlar dahi muharrer olduğundan listeye atf-ı nazar eder etmez nasıl bir mevki-i sefâhete düşmüş olduğumuzu anladım. Binaenaleyh bizzarûr muntasarca bir taâm etmiş olmakla beraber refikimle birlikte borcumuz yine de otuz franka balığ oluyordu.

Trocodil — dahi İngiliz Bahçesi'ne karîb [*yakın*] bir yerde ve sokak içerisinde çalgılı bir kahvehanedir ki kahve, ortasından renkli camlarla iki kısma ayrılmış ve ikiye tefrik olunan

mahâllin kısm-ı dâhilisi [*iç kısmı*] taâm mahâlline tahsis olunmuştur. Yaz geceleri bu kahvehanelerin önünde daima mûsikî terennümsâz olduğundan [*çalındığından*] kalabalık pek ziyâde vefret ü mekseret [*çokluk*] peyda eder.

Café Lyrique — Place Neuve denilen Yeni Meydan'da ve Opera'nın yanında mükemmel bir kahvehanedir. Taâmları nefis olmakla beraber pek de behâlî [*pahalı*] değildir. Café Lyrique geceleri pek eğlenceli olur. İç salonu mecmâ-ı aşüftegândır [*açık saçık kadınların toplandığı yerdir*] ki Paris'in kahvehanelerinde suret-i aleniyede [*herkesin önünde*] cereyan eden alışveriş Cenevre'de yalnız Café Lyrique'in iç salonuna münhasır [*özgü*] gibidir.

Cenevre'de daha pek çok kahvehaneler ve lokantalar var ise de bunların ekserisi fukarâ-yı ahâliye [*fakir halka*] mahsusdur. Maahazâ [*bununla birlikte*] bunların içinde lokantalı olmayan bazı kahvehaneler izzet-i nefsin tanıyan erbâb-ı haysiyete [*onurlu kişilere*] muvafık yerlerdir.

Birahanelere gelince postahane civarında "Yifir" isminde bir Alman'ın taht-ı isticârında bulunan bir birahane ile Léman Gölü'nün kenarında ve şehrin dış tarafında bir kere gitmiş olduğumuz diğer bir Alman birahanesini emsâlinin cümlesine fâik [*üstün*] buldum. Zaten umûmiyetle her lokanta ve kahvehane de her türlü müskirât [*alkollü içkiler*] ve bira bulunur ise de Yifir Birahanesi'nin sahibi aslen Alman olduğu gibi birayı da Almanya'dan taze taze celbedegelmekte [*getirtmekte*] olduğundan postahaneye gidip geldikçe bu birahanenin bahçesindeki çınar ağacının sâye-i letâfetinde [*güzel gölgesinde*] bira içmeyi îtiyâd eylemiş idim [*âdet haline getirmiştin*].

3.

Sokaklar ve Vesait-i Nakliye

Cenevre'de bazı sokaklara tahta kaldırım ferş olunmuş ise de ekserisine gayet muntazam paket taşlarından kaldırım ferş edilmiş ve büyük caddeler dahi bizim Bâbîâlî ve Divanyolu caddeleri gibi şose tarzında yapılmıştır. Fakat Avrupa'daki şoseler bizim şoseler gibi değildir. Bunlar pek ziyâde bir emniyet ve tekellüfle [*özenle*] vücuda getiriliyor. Evvelâ şose yapılacak târîki [*yolu*] bir metre umkunda [*derinliğinde*] hafr ederek [*kazarak*] birtakım harçla kırılmış taş imlâ ediyorlar [*dolduruyorlar*]. Sonra buharlı bir lokomotifle cerrolunan [*çekilen*] gayet cesîm bir tekerleği günlerce üzerinde dolaştırıyorlar ki şu suretle vücuda gelen şosede bilâhare cüzî bir toz bile vücuda gelmiyor.

Place Neuve denilen meydandan Carouge'a muntelhî olan cesîm şose yolu Cenevre'nin en güzel şoselerindendir. Vesâit-i nakliyyeye gelince: Cenevre'de evvelâ [*ilk olarak*] kira arabaları, sâniyen [*ikinci olarak*] elektrikli tramvaylar, sâlisen [*üçüncü olarak*] buharlı tramvaylar, râbian [*dördüncü olarak*] Hadîka-i Âb-ı Hayât'a azîmet eyleyenler için omnibüslerden ibaret olmak üzere dört nevidir. Araba ücretleri bizim buralara nisbetle pahalı ise de tramvaylarla omnibüsler nezâfeti [*temizliği*] cihetiyle yalnız avâma [*halka*] mahsus olmayıp izzet-i nefsin tanıyan erbâb-ı haysiyet için de muvafıktır. Binaenaleyh kira arabalarına hemen hemen ihtiyaç kalmadığından arabaların adedi pek mahdûd [*sınırlı*] gibidir.

İngiliz ve Bastion Bahçe-i Umûmîleri

“Place Neuve” denilen Yeni Meydan’ın bir köşesini vâsi’ [geniş] bir hadîka-i dîlrübâ [gönül kapan çok güzel bir bahçe] işgal etmektedir ki buraya “Bastion” bahçesi derler. Bahçe saldıde [yüz yıllık] eşcâr-ı latife ile sâyedâr ve senenin her mevsiminde tarâvet-i rebîyyeyi [ilkbahar tazeliğini] muhafaza etmekte olan zümridîn çimenler ile letâfet-nisârdır [letâfet saçar]. Çemenzârın bazı mevâkiinde lâtif havuzlar mevcuttur ki vasatındaki resm-i mücessem [cisim halindeki resmin, yani, heykelin] münasip bir mahâllinden herbâr [sürekli] sular feveran eder [fışkırır]. Yolların yemîn ü yesârındaki [sağ ve solundaki] cesîm ağaçların altında demir kanapeler bulunur. Bu kanapelerde bahçede tenezzüh edenler [gezenler] istirahat ederler. Arzan [enine] pek vâsi’ [geniş] olan sayedâr yollarda sabah ve akşam dâyeleri [dadıları] ile gelen nevzâdlar [bebekler] ve mürebbiyelerinin refakatinde [eşliğinde] tenezzüh eyleyen çocuklar kesretle [çokça, sık sık] müşâhede olunur [görülür]. Mesela mürebbiyesi bu demir kanapeden birinin üstünde oturup elindeki pedagoji yani terbiye-i etfâle [çocuk terbiyesine] ait bir kitabı kemâl-i dikkatle kıraat ve mütâlaa ile [okuyup incelemekle] meşgul iken çocuk elindeki çemberi baştan başa döndürerek cesîm allê’de [çoklukla etrafta ağaçlarla çevrili gezinti yolu] koşar durur. Bahçenin bir cihetinde mükemmel bir gazino mevcuttur. Burada mevsim-i sayfta [yaz mevsiminde] akşamları bir bandomuzika terennümsâz olur

[çalar]. Binlerce erbâb-ı tenezzüh gazonunun önündeki masaların başına geçerek çalınan en ruhnevâz [ruh okşayıcı, içaçan] opera parçalarını istimâ ile [dinleyerek] sermest-i huzûzât olurlar [haz içinde kendilerinden geçerler].

Cenevre Darülfünunu [üniversitesi] dahi Bastion Bahçesi’nin bir kenarında vâkidir ki önündeki vâsi’ [geniş] meydan hususi bir bahçe şeklinde tanzim ve tesviye edilerek türlü türlü ezhâr-ı nazarrübâ [gözelci çiçekler] ile tezyin olunmuştur.

İngiliz Bahçesi — Mont Blanc Köprüsü’nün nokta-i muntehâsındaki [bitiş noktasındaki, sonundaki] meydanda ve Léman Gölü’nün kenarında vâki olup bu bahçe dahi Bastion Bahçesi gibi Cenevre’nin bihakkın medâr-ı ziynetidir [gerçekten güzellik sebeplerindendir]. Bahçenin bir cihetinde Parc des Eaux-Vives’e giden tarîk [yol] ve diğer cihetinde Léman Gölü bulunuyor ki gölün kenarı metin bir rıhtım ile tezyin olunmuş ve göle nâzır olarak birçok demir kanapeler vaz edilmiştir ki akşamları bu kanapeler birçok hoşmanzar mürebbiyelerle dolar. Çocuklar rıhtım üstünde minimini arkadaşlarla oynarlar. Bahçenin vasatında cesîm bir havz-ı dilnişin [gönül okşayan havuz] mevcuttur. Havuzun ortasındaki resm-i mücessem [heykel] bir fevvâre-i dîlrübâyı [içaçan bir fıskıyeyi] hâvidir ki her gün bir başka şekilde fevân eden sular semaya doğru birkaç metre yükselir. Havuzun etrafı lâtif bir bahçe haline getirilmiş ve ağlebi [çoğu] sardunya çiçekleri olmak üzere ezhâr-ı gûnâgûn [çeşit çeşit çiçeklerle] ile tezyin edilmiştir. Murabbâ [kare] şeklinde bulunan bu havuzun etrafındaki yolların kenarına müteaddid sandalyeler vaz olunmuştur. Bu kanapelerde oturmak için muzıkanın terennümsâz olduğu [çaldığı] vakitlerde pek cüzi bir ücret istifâ ediyorlar [alıyorlar]. Akşamları bu bahçe erbâb-ı zevk ve safâ ile dolar; binlerce perî-sîmâlara [peri yüzlü güzellere] tesadûf olunur. İngiliz Bahçesi’nde dahi mükemmel bir gazino ile lokanta vardır ki refikimle birlikte bir akşam bu lokantada taâm ettik. Ücret pek ucuz idi. Bazı geceler Léman Gölü’nde icra olunan elektirik sanâyi-i nâriyesini [ateş sanatını, “ışık gösterisini” anlamında] Jardin Anglais’ye [İngiliz Bahçesi] gelip de buradan temâşâ etmek kadar lâtif ve zevkli bir şey daha olamaz.

Léman Gölü'nde şehre su tevzi eden makineler dairesi önünde icra olunan sanâyi-i nâriye hakikaten pek lâtıftir. Gölün orta mahâllinde herbâr [*daima*] tûlânî bir surette semaya doğru on beş yirmi metre tûlünde tereffü' eden [*yükselen*] cesîm fıski-yeye bazı gece elektrik ziyası verilerek lâtîf bir fevvâre-i şûlebâr [*ışık saçan bir fıskiye*] vücade getiriyorlar ki gecenin zulmeti içinde gölün orta mahâllinde semaya doğru nûranî bir surette feve-
ran eden suların rengi her an tahavvül ediyor [*değişiyor*]. Gûya ki semadan göle tûlânî [*dikine*] bir nur yağıyor.

5.

Salève Dağları'na Seyahat

Mevsim-i sayfta Salève Dağları'na çıkmak Cenevre'de mûtâd olan eğlence ve tenezzühlerin en güzelidir. Filozof Soka-ğ'ndaki dairede birkaç gün ikametden sonra refikim Kâzım Bey'in avdeti cihetiyle yalnız kaldığımdan akraba ve muhibbânımdan [*dostlarımdan*] olup Cenevre'de kendisine mülâkî olduğum [*buluştuğum*] Bedirhan Paşa Zâde Abdurrahman Bey'in teşvikiyle kendisinin mukîm bulunduğu [*ikamet ettiği, kaldığı*] Carouge'da Mösyö Chitilberg'in pansiyonuna nakleylemiş idim. Bu Mösyö Chitilberg muhibbânımdan [*dostlarımdan*] olup ahîren Batavia Başşehbenderliğine tayin buyurulmuş olan Sadık Belîğ Bey'in kayınpederi olduğundan Abdurrahman Bey dahi rûfeka-sından olan mumâileyhin hatırı için Chitilberg'in pansiyonunu intihap eylemiş idi. Yatak ve yemek ücretleriyle maah [*toplam olarak*] ayda altı Fransız lirası îtâ ediyorduk [*veriyorduk*] ki buna bir buçuk lira kadar da şarap behâsı [*parası*] inzimâm edince [*ekle-yince*] adam başına Mösyö Chitilberg'e ayda yedi buçuk Fransız altunu vermekte idik. Bu kadar bir para ile Chitilberg'in pansiyonundan daha mükemmel bir pansiyona dâhil olmak mümkün ise de fakat refikim Abdurrahman bir kere Sadık'ın hatırı için oraya gitmiş olduğundan ben dahi mumâileyh ile birlikte bulunmak üzere Chitilberg'in hanesine nakle mecbur olmuşum.

Mösyö Chitilberg'in pansiyonu Carouge'daki tramvay mevkîfının [*durağının*] bulunduğu meydana nâzır iki katlı bir bina

idi. Küçük bir bahçesiyle bahçeye nâzır ve üzeri salkımlarla muhât [örtülü, kaplı] zarif ve lâtif bir balkonu pek ziyâde nazar-firîb [gözelici] ve dilküşâ [içaçıcı] olduğundan pansiyonda bulunduğumuz zamanlar hemen büsbütün balkonda imrâr-ı vakt eder idim [vakit geçirirdim].

Binanın redôse [rez-de-chaussée] denilen alt katı küçük bir salonla bir yemek odasını ve bir de mutfakını, sâhib ve sâhibe-i beyte [ev sahibi erkekle kadına] mahsus yatak odasını muhtevî olup üst katta bulunan dört odanın üçü pansiyonerlere ve biri de Madmazel Chitilberg'e mahsus idi. Refikim Abdurrahman Bey'in odasına muttasıl [bitişik] olan sokak üstünde hâlî [boş] bir odayı Mösyö Chitilberg bana tahsis eylemiş idi. Odanın tezyinat ve mefruşatı pek ziyâde âdî ve köhne idi. Pansiyonda benden başka refikim Abdurrahman ve bir de mürebbiye olmak üzere tahsil-i ilm için İsviçre'ye gelmiş olan Madmazel Bukof isminde bir Alman dilberinden başka pansiyoner olmadığı gibi hâlî oda dahi mevcut değildi. Yalnız gündüzleri ismini elveyim [bugün] derhâtır edemediğim [hatırlayamadığım] Gürciyü'l-asl [Gürcü asıllı] bir Rusyalı taâma gelerek sofrada bize mülâki oluyordu [bizimle buluşuyordu]. Sâhibe-i hâne [ev sahibi bayan] bir Salève gezintisi tertip etmiş idi ki bu tenezzühe Madmazel Henriette de Chitilberg ile teyzezâdesi olan diğer bir Madmazel ve bir refiki ve Mösyö de [yazma metinde burada isim yerine üç nokta var] isminde olan Mösyö Chitilberg'in akrabasından bir zat ve pansiyon arkadaşımız Gürcü ve refikim Abdurrahman ile ben dâhil idik. Madmazel Bukof gündüzleri dersine devam eylediği cihetle bize iştirak edemeyeceğini akşamdan beyan ederek îti-zâr etmiş idi [öziir dilemişti].

Eylül-i efrencînin sekizinci Perşembe günü alessabah yataklarımızdan kalkarak alelacele telebbüs ve tuvaletten sonra [giyinip tuvaletimizi yaptıktan sonra] müctemiân [hep birlikte] yola düzüldük. Öğle taâmını Salève Dağları'nda ekletmek [yemek] üzere sucuklar, havyarlar vesâir soğuk etlerden mürekkeb olan taâmımızı çantalara vaz'ederek boyunlarımıza astık. İsviçre'de sabahları hava pek serin olur. Yolda giderken âdetâ üşüyordum. Yirmi otuz hatve [adım] kadar mesafeyi mâşiyen kat eyledikten [yürüyerek aldıktan] sonra çifte atlı bir brike râkib

olduk ki [bindik ki] bu nevi arabalar Salève'e giden seyyahlarla erbâb-ı teferrüc ve tenezzühe [eğlenmek için gezip tozanlara] mahsus imiş. Pek cüz'i bir ücret mukabilinde bizi dağın eteğine îsâl eyledi [ulaştırdı]. Arabadan nüzûl edip [inip] mâşiyen [yürüyerek] dağa tırmandık. Saatlerce yürüyerek ormanlar içinde keçi yollarından geçtik. Ormanda arasına bizim gibi Salève ziyaretçilerine tesadüf eyliyor idik. Rüfekâ [arkadaşlar] yekdiğerini gâib etmemek için muttasıl [devamlı] düdük çalmakta idiler. Orman derûnunda rutubet pek ziyâde idi. Gûya gece sabaha kadar yağmur yağmış zannolunacak derecede ağaçlar ve yapraklar ıslak olup arasına yüzümüze gözümüze çiğ daneleri düşüyor idi. Ormandan çıktıktan sonra güneşe mârûz kaldık ki güneşteki hararet dahi hakikaten tahammülfersâ [dayanılmaz] bir derecede olduğundan şemsiye açmaya mecbur olduk. Vâkiâ dağa çıkarken gezip dolaştığımız mahâllerin letâfetine diyecek yok. Fakat benim yorgunluktan canım çıktı. Saatlerce bilâ fâsıla [durmaksızın] yürüdük. Frenkler [Batılılar] böyle on saat mütemadiyen yürüyorlar da yorgunluk nedir bilmiyorlar. Fakat ben böyle bilâ fasıla saatlerce yürümeye alışık olmadığım cihetle bugünkü seyahat âdetâ beni bîzar ediyordu [bıktırıp usandırıyor]. Hele çok şükür öğleye karîb [yakın] dağın ortasında küçük bir ormanın kenarında bir köylü birahanesine uğradık da biraz istirahat mümkün oldu. Uğradığımız mahâlde mandıra şeklinde bir ebniye mevcut idi. Ebniyenin önündeki mahalli tesviye ederek odundan sandalyeler masalar vazgetmişlerdi. Bizden başka burada birçok erbâb-ı teferrüc [gezenler] mevcut idi. Kimi taâm ile meşgul, kimi bir ağaç altına çekilmiş çimenler üstünde uykuda... Çocuklar mini mini arkadaşlarla ortada dönüp dolaşıyor; arasına ya bir seyyah geliyor, ya bir kâfile-i teferrüc kalkıp yoluna devam ediyor. Ziyaretçiler arasında garip tavırlı garip kıyafetli İngiliz seyyahları görölüyordu.

Çantalarımızdaki mekûlatı [yiyecekleri] sofranın üstüne koyduk. Âlâ nefis biralar getirttik. Böyle dağ başında buzlu bira bulacağım hiç hatırıma gelmemiş idi. Fakat kadehlere boşattığımız şişeler âdetâ buzdan duman peyda eylemiş idi. Mükemmel bir surette karınlarımızı doyurduk; İsviçre'nin meşhur ineklerinden sağılan taze sütleri içtik ki bu sütler âdetâ boza kadar koyu

idi. Yemekten sonra arkadaşlar biraz istirahat için birer ikişer ağaç altına çekilerek uzandılar. Mevsim Eylül olduğu halde çimenler ağaçlar hep bahâr-ı evvel [*ilkbahar*] halini andırıyordu. Zaten İsviçre’de mevsim-i hazâna [*sonbahara*] mahsus olan otlar ve yaprakların sarımtırak rengi hiç görülmez. Hemen her vakit bu memleket bir bahar halindedir.

Bir iki saat kadar istirahattan sonra arkadaşlar tekrar dağa çıkmak fikrini der-meyân ederek [*ileri sürerek*] Madmazel Henriette’e bu hususta ısrâr eyledi. Fakat ben pek ziyâde yorgun bulunduğumdan maatteessüf daha yukarılara kadar çıkamayacağımı beyan etmekliğim üzerine naçar avdete karar verdiler. Avdet [*dönüş*], azîmet [*gidiş*] kadar suûbetli [*zor*] değildi. Hep iniş iniyorduk... Nihayet dağın eteğine muvâsalat eder etmez tekrar istirahat lüzumunu hisseylemiştik. Güzel bir köy birahanesine uğradık ki burada İsviçre’ye mahsus *gruyère*’li [*gravyerli*] bir nevi tatlı yiyerek buzlu biralarla def-i hararet eyledik. Bira-haneden çıktıktan sonra tekrar mahut [*sözü geçen, bilinen*] brik arabasına râkib olup [*binip*] esnâ-yi rahta [*yolda*] bir gümrük muayenesine tutulduk ki Carouge’dan sonra Fransa’nın Savoye eyaleti dâhiline girmiş olduğumuz cihetle şimdi tekrar İsviçre toprağına avdet eyliyorduk. Binaenaleyh hudutta sathî bir muayeneden sonra arabamızla Carouge’a muvâsalat eyledik [*vardık*] ki ortalık hemen hemen kararmış ve artık gece olmuş idi.

6.

Cursale

Cursale, Cenevre’nin başlıca eğlence mahâllerinden ma’dûd-dur [*sayılır*]. Cursale ebniyesi; Mont Blanc cihetlerinde ve Léman Gölü sâhilinde güzel ve muhteşem bir binadır ki şehrin bihakkın [*haklı olarak*] medâr-ı ziyet ve mübâhâtidir [*süs ve övünç nedenidir*]. Geceleri Cursale’de bizim Konkordiya’da [*Concordia*] olduğu gibi her türlü lûbiyat [*eğlenceler, oyunlar*] oynanır ve güzel güzel kadınlar tarafından şarkı söylenir. Yine bizim Konkordiya’da olduğu gibi hususi bir salon kumara tahsis olunduğundan perde aralarında zükûr [*erkekler*] ve nisvân-dan [*kadınlardan*] ibaret olan kumar mübtelâları [*düşkünleri*] burada kumar oynarlar. Şu kadar ki bizim memleketimizde kumar memnu olduğundan Konkordiya’daki salon gizli olduğu halde burada alenîdir [*açıktır*]. Bazı kere yeşil masanın etrafı öyle bir kalabalık ihata eyler [*kuşatır*] ki bu kalabalığa girip de mahut masaya yaklaşabilmek için saatlerce intizâr etmek [*beklemek*] lazım gelir.

Alafranga Eylülün on yedinci Cumartesi günü akşamı idi. Cursale’e gitmek üzere refikim Abdurrahman Bey’e pek çok rica eyledim ise de kendisi rahatsız olduğunu söyleyerek pansiyonda kalmayı tercih eyledi. Binaenaleyh Cursale’e yalnızca gitmeye karar vererek pansiyondan çıktım. O geceki müşâhedâtım [*gördüklerim*] hakikaten câlib-i takdirat-ı mahsusam oldu [*özellikle beğenimi çekti*]. Oyunlar matbu [*basılı*] programda dört kısım gösterilmiş idi. Biraz geç kaldığım için birinci kısım oyun-

ları müşâhede edemedim. İkinci kısım güzel bir baletle [baleyle] başladı. Baleti müteâkib biraz fâsıladan sonra “İcamais” [?] isminde bir kız meşhur mûsikîşinaslardan “Massenet”nin¹ *Le Dernier Sommeil de la Vierge* ismindeki bestesini okudu. Ondan sonra birkaç beste daha istima eyledim [dinledim]. Yarım saat kadar teneffüs edildi. Bâ’dehû [sonra] üçüncü fasıl başladı ki çocukların polkası; hakikaten hoşuma gitti. Polkayı müteâkib sunî bir deniz vücuda getirilerek iki dilber kız balık kıyafetinde olarak bu denizde şînâverlik [yüziücülük] ettiler; daldılar, çıktılar, hâsılı her türlü hüner gösterdiler. Hatta su derûnunda sigara bile içtiler ki bu da hem lâtif ve hem de garip idi. Madmazel Elvire’in şarkıları dinlendi. Dördüncü fasılda Miss Eva Tompson’un hünerli dansı görüldü. Vakıt pek ziyâde geciktiği için daha ziyâde beklemeyerek Cursale’den çıktım. Maahazâ [bununla birlikte] o geceki müşâhedâtımdan pek ziyâde memnun ve mahzuz kaldığım halde mâşiyen pansiyona kadar geldim ki yol epeyce uzun olduğundan yatağıma girdiğim zaman haylıca yorulmuş olduğumu hisseyledim.

1 Fransız bestecisi Jules Massenet (1842-1912).

7.

*Parc des Eaux-Vives:
ya’nî Hadika-i Âb-ı Hayât¹*

Hadîka-i Âb-ı Hayât nâmını verdikleri mahâll-i dilkûşa [iç açan yer] Cenevrelilerin maruf [tanınmış] tenezzüh ve eğlen-ce mahâllerinden biri ve belki birincisidir. Léman Gölü sâhilinde ve şehre karîben [yaklaşık] üç çeyrek saatlik bir mesafede bulunan bu mahal cesîm bir belediye bahçesi tarzında bir şey olup etrafı duvarla muhât [çevrili], eflâke ser çekmiş² saldı-de eşcâr-ı gûnâgûndan [yüzyıllık çeşitli ağaçlardan] mürekkep cesîm ormanları, zümrüdîn çemenzarları, sunî lâtif çağlayanları, vâsi’ [geniş] meydanları hâvidir. Tarafeyni [iki yanı] eşcâr ile muhat sâyedâr yollarında tenezzüh etmek kadar lâtif bir şey olamaz. Gölün kenarındaki cesîm bir dağı muntazam bir bahçe haline ifraz etmişler [getirmişler] ve şu suretle Parc des Eaux-Vives denilen mahâll-i tenezzühü vücuda getirmişler ki burası yaz mevsiminde gece ve gündüz erbâb-ı tenezzüh ve teferrüc ile dolar. Rıhtımdaki cesîm ve muhteşem kapısında “entrée” [antre: giriş ücreti] olarak pek cüzi bir miktar para verildikten sonra herkes bahçeye girip dolaşır. Bahçenin derûnunda arabalar ile tenezzüh olunabilir [gezilebilir]. Bahçe haline ifrağ edilen bu dağın zirvesini tesviye ederek vücuda geti-

1 “Hayat Suları Bahçesi” anlamına geliyor.

2 Gök anlamındaki sözcüğün çoğulu: Eflâk. Gezenler anlamına da gelir. Burada “Göklere baş kaldırmış” yani çok yüksek anlamındadır; eski metinlerde kullanılmış bir tabir olduğu gibi halk arasında da hâlâ kullanılmaktadır.

rilmiş olan vâsi' [geniş] meydanda güzel bir otel ile lokanta ve zarif bir tiyatro bina edilmiştir.

Cenevre'de ikametim hengâmında [esnasında] pek çok defalar parka gitmiş idim. Hele parkın tiyatrosunda muntazam bir operet kumpanyası icrâ-yı lûbiyat eylemekte olduğundan [eğlenceli programlar icra etmekte olduklarından] gece ve gündüz oyunlarına behemehal [mutlaka] isbât-ı vücud eder idim [orada bulunurdum]. Bu operet kumpanyasının oyuncularları cidden mâhire sanatkârlardan idiler. Madmazel Lambrecht'ler gerek letâfet-i sima ve endâm [yüz ve vücut güzelliği] ve gerek zarâfet-i telebbüs [giyim zarıflığı] ve şuhû-yi etvâr ve evzâ [tavır ve davranış] cihetiyle bilhassa nazar-ı meftûniyetimi [beğeni ve hayranlığımı] celbetmişlerdi. Daima birinci rolü îfâ eden Rosalina Lambrecht sarışın bir Fransız dilberi olup sanatında cidden mâhire idi. Maria Lambrecht ise pek ziyâde zaîf ve nahîf [çelimsiz] olmakla beraber lâtif gözleriyle temâşâgerânı [seyircileri] cidden meshûr eyler [büyüler] idi. Biddefeat [defalarca] temâşâ eylediğim Madame Favare ve Madame Ango'nun Kızı ve Mascotte ve Carmen gibi meşhur operet ve opera-komikler bizim İstanbul'a gelen bazı Fransız opera ve operet kumpanyalarının yüz kat fevkinde [üstünde] bir mehâret ve letâfetle icra olunmuş idi. Bazı kere öyle baleler icra olunurdu ki bu baleler cidden temâşâyâ değer.. İnsan bilâihtiyar mağlûb ü zebûn-ı şehvet olup kalır [cinsel duygularına yenik ve güçsüz düşer]. Tiyatro ebniyesinin önündeki meydanda muntazam masalar ve sandalyeler mevcut olduğundan tiyatroya girmeyenler ile tiyatrodan akşam üzeri çıkanlar burada toplanarak terennümsâz olan mûsikîyi istimâ ederler [dinlerler] ve nefis her türlü meşrubat ile telziz-i dimağ eylerler [dimağlarını tadlandırırlar]. Akşamları bu meydanın aldığı manzara pek ziyâde lâtif ve şâyân-ı temâşâdır [görölmeye değerdir]. En şık ve en dilber kadınlar masaların etrafında ezhâr-ı gûnâgûndan müteşekkil bir zarif buket gibi toplanarak izhâr-ı endam ederler [boy gösterirler]. Tiyatronun derûnundaki cesîm salonunda nisvân ve zükûrdan [kadınlardan ve erkeklerden] yüzlerce insan ihata ederek [çevirerek] yüzlerce altun kazanır veya gâib ederler. Rulet oyunu burada serbesttir. Zâbita müdaha-

le etmez eylemez. Park derûnunda velospit yarışları ve her türlü frenkçe cimnastik müsabakaları icra olunur. Bu müsabakaların icrasına mahsus mahâller mevcuttur. Hasılı Parc des Eaux-Vives denilen bu mahall-i ferahfezâ [ferahlık artırıcı yer] câmi olduğu [içerdiği] eğlenceler itibariyle Avrupa'da bilhassa nazar-ı takdir ve istihsânımı [beğenimi] celbeden mahâllerden biri olmuştur.

Panayir üç gece imtidâd etti. Gündüzleri panayir mahalli mesdûd [kapalı].. Geceleri sabahlara kadar oyunlar, eğlenceler mevcut idi. Bizim pansiyonda “Carouge”a mahsus gün olmak itibariyle milli bir taâm [ulusal bir yemek] yaptılar. Bu taâm bizim alaturka böreğin bir başka nev’i idi.

8.

Carouge Panayiri

Avrupalılar panayirlere pek ziyâde ehemmiyet verirler. Hemen her karyenin [köy] bir yevm-i mahsûsu [özel günü] vardır ki o gün köyün münasip bir meydanında panayir kurulur. Panayirler ticaretle sefâhatin ictimâından [ticaretle eğlence-nin bir araya gelmesinden] ibarettir. Yani hem ticaret ederler ve hem eğlenirler. “Exposition” yani büyük şehirlerde yapılan sergiler bu panayirlerin büyük bir modelidir. Daha üç dört gün kadar evvel bulunduğum pansiyonun önündeki meydana çadırlar rezkolunmaya [dikilmeye, kurulmaya] başladı. Akşam sabah ikâmetgâhımıza girip çıkarken hep bu tedârikâtı müşâhede eyliyor idik.

Nihayet bir Cumartesi gecesinden itibaren önümüzdeki meydana bir gürültü koptu, sabaha kadar imtidâd eden [süren] bu gürültüden uyumak kabil olmuyordu. Panayirde her türlü eğlenceler mevcut. Bayram günleri Fatih’te câmi-i şerif avlusundaki panayirlerin alafrangası. Mesela dönmedolaplar; atlıkarıncalar; panoramalar; sinematoğraflar; nişan atma, hasılı bu kabilden her türlü eğlenceler oyunlar hep birer çadır altında icra olunuyor. Ahali hıncahınç denilecek bir mertebede kesir [çok].. Bizim memleketimizde yalnız çocuklara mahsus olan atlıkarıncalara burada koskoca mösyöler, madamlar, matmazeller de oturup fırıl fırıl dönüyorlar.

Cenevre Tiyatrosu – Sarah Bernhardt¹

Cenevre Tiyatrosu ziynet ve letâfetçe Paris Operası'ndan aşağı kalmaz. Cephesi şehrin en meşhur ve en vâsi' [geniş] olan bir meydanına nâzırdır. Duc de Brunswick'in² bâ-vasiyetnâme [vasiyetnameyle] Cenevre hükûmetine terketmiş olduğu milyonların bir kısmıyla inşâ olunmuştur. 1872 tarihinde inşâata başlanarak 1879 sene-i mülâdiyesinde ikmal edilmiştir. "Gauss" isminde bir mimarın Paris Operası'nın planlarına tatbik suretiyle vücuda getirdiği resim ve planlar mücibince inşâ olunduğundan tiyatronun Büyük Opera'ya müşâbehet-i tammesi vardır [tıpatıp benzer]. "Foyer" yani perde aralarında seyircilerin tenefüs ve istirahat eylemelerine muhasses [tahsis edilmiş, ayrılmış] olan salonun duvarları en meşhur ressamın kalem-i mehâretiyle tersim edilmiş [resimlendirilmiş] esâtîr-i kadîmeye müteallik [mitolojiye değgin] bazı elvâh-ı latîfe ve nefise [güzel ve nefis tablolar] ile müzeyyendir. Mermer merdivenlerin letâfeti ise insanı saatlerce mevkûf-ı temâşâ eyler [durup seyretmeye zorlar]. Tiyatronun dâhili temâşâgerâna [seyircilere] mahsus bir salonla üç galeriden ibaret olup 1400 seyirci istiâbına kifâyet edecek kadar vâsi'dir [geniştir]. Tavanın kenarları nukûş-ı zerrîn [altın nakışlarla] müzeyyen olup bu nukûşun orta mahâllerinde meşâhîr-i üdeba ve hükemânın heyâkil ve tesâviri [ünlü edip ve filozof-

ların heykelleri ve resimleri] mevcuttur. Cenevre'de iken bu tiyatroya ancak iki defa gidebilmiş idim. Birinci defa gidişim Sarah Bernhardt'ı görmek içindi. Fransa'nın mücib-i mübâhâtı [övgü nedeni] olan Sarah Bernhardt ve emsali gibi sanatkârlar her sene yaz mevsiminde Avrupa sevâdını [büyük şehirlerini] dolaşarak her yerde birkaç oyun verirler ki on günden beri şehrin hemen her tarafında müsâdif olduğum al, yeşil, mor, penbe, sarı hâsılı her renkten ilân varakaları Sarah Bernhardt'ın karîben Cenevre'ye gelerek Eylöl-i efrencînin beşinci Perşembe gününden yani Cuma gecesinden itibaren birkaç oyun itâ edeceğini [vereceğini] halka ilân ediyorlardı. Fırsattan istifade ederek ilk oynayacak *La Dame aux Camelias* oyunu için bir hafta evvel bir bilet tedârik eyledim.

Sarah Bernhardt asrın en nâmdâr fâcia oyuncularındandır [yüzyılın en ünlü trajedi sanatkârlarındandır]. Sarah Bernhardt olmayaydı tiyatro Fransa'da bugünkü yüksek zirvesini bulamazdı, diyorlar. Hakikaten Fransa'nın medâr-ı mübâhâtı [övünç nedeni] olan âlimler, edipler kadar dahi bu memlekette şan ve şeref bahşetmiştir. Tiyatro hakikaten bir mekteb-i edeb ü irfan [eğitici ve öğretici bir okul] ise hiç şüphe yoktur ki Sarah Bernhardt bu mektebin en büyük üstâd-ı kemâlâtıdır [olgunluğa ulaşmış en büyük üstadıdır]. Bu kadın icrasını deruh-te ettiği [üzerine aldığı] rollere âdetâ âşık kesiliyor. Vaktiyle mukavemetsûz [dayanılmaz] bir hüsn ü âna [güzelliğe] mâlik imiş. Elyevm [bugün] sinni [yaşı] elliye mütecaviz [geçmiş] olduğu halde bile sahne-i lubiyatta [oyun sahnesinde] câzibe-i nazarfiribine [göz kamaştıran cazibesine] ân-ı vâhidde [bir anda, görür görmez] mağlup olmamak muhâldir [olanaksızdır]. Sarah Bernhardt'ın en büyük mehâreti de kendini daima yandan gösterişidir. Zira bu kadın yandan görüldüğü zaman hakikaten güzeldir. Fransa tarihinde dahi meşhur ve ma'rûf olan "Ninon de Lenclos"¹ yetmiş yaşında bir sâl-hurde [pek yaşlı] iken cemâl-i bîmisliyle [emsalsiz güzelliğiyle] yirmi yaşında bir genci meftun ve meshûr eylemiş [büyülemiş gibi kendine bağlamış]. Bu genç senelerce o yetmişlik dilberin esîr-i letâfet ve ânı olmuş kalmış [güzelliğinin esiri olmuş].

1 Fransız tiyatro sanatkârı (Paris 1844-1923).

2 Braunschweig Dükü (1804-Cenevre 1873).

1 Fransız kadın edebiyatçısı (1620-1705).

İşte bugün Sarah Bernhardt dahi altmış yaşına yaklaşmış olduğu halde Ninon gibi bir kalb-i şebâba [*genç bir kalbe*] ilkâ-yı garâm edebiliyor [*aşk duygusu koyabiliyor, kendine âşık edebiliyor*]. Ma'raz-ı temâşâda [*oyunun arzedildiği yerde, yani, sahnede*] tasvir eylediği eşhâs-ı vekâyiin [*olay kişilerinin*] hissiyat ve infîlâtını o kadar mâhîrâne bir surette icra ve taklid eyliyor ki insanın bunun hakiki olduğuna zaman zaman inanacağı geliyor.

İşte ben o gece Sarah Bernhardt'ı *La Dame aux Camelias* oyununda hakiki bir Marguerite zanneyledim. Hem asabi, şuh, has-ta mizaç, nazik ve vefakâr Marguerite!.. O gece herkesi ağlattı. Heyecanlar, elemeler, bükâlar [*ağlamalar*] içinde bıraktı. Günler aylar geçtiği halde hâlâ o gecenin tesir-i elemnâki benden zâil olmadı. O gece bütün kalbimden feveran eden hiss-i takdir ve ihtiramı bu seyâhât-nâmenin bir köşesinde olsun muhafaza eylemekten sarf-ı nazar edemedim.

* * *

Cenevre Tiyatrosu'na ikinci azîmetim kış mevsimine mahsus olmak üzere Paris'ten vürûd eden mükemmel bir kumpanyanın ilk geceye mahsus oynayacağı *La Belle Hélène* oyununu temaşa için olmuştur. *Belle Hélène* meşâhîr-i üstadân-ı mûsikî-den [*meşhur musiki üstadlarından*] Offenbach'ın¹ bestelemiş olduğu bir *opera bouffe*'tur ki dünyanın hemen her tarafında kesb-i şöhret eylemiştir. Bu oyun vaktiyle 1864'te ve Üçüncü Napoléon'un devr-i hükûmetinde Paris'teki Varyete Tiyatrosu'nda ilk defa sahne-i temâşâyâ vazolduktan sonra cihânın her tarafında oynanmaya başlamış ve hattâ mevzûu Türkçeye bile tercüme edilerek vaktiyle bizim Gedikpaşa'daki Güllü Agop'un² tiyatrosunda mevki-i temâşâyâ vazolunmuştur.

1 Jacques Offenbach (1819-1880): Alman asıllı kompozitör.

2 Güllü Agop (Agop Vartovyan, 1840-1891): Beyazıt yöresindeki Gedikpaşa'da Osmanlı Tiyatrosu'nu kurarak bizde sahne hayatını ilk uyandıranlardan olmuştur. Yalnız Ermenice oyunlar sahneleyen öteki Ermeni sanatkarların aksine oyunlarını Türkçe sahnelemiş ve İstanbul halkının tiyatro ihtiyacını karşılamıştır. Türk tiyatro yazarları dışında yabancı yazarların da eserlerini sahneleyen Güllü Agop'a Namık Kemal ve arkadaşları yardımcı olmuştur. Dikran Çuhacıyan'ın bestelediği ilk operetin de sahneye konulduğu Osmanlı Tiyatrosu, 1868'dan yıktırıldığı 1884 yılına kadar sürdürdüğü etkinliklerle tiyatro tarihinde belirli yerini almıştır. 1884'te, II. Abdülhamit zamanında sarayın özel tiyatrosuna rejisör olarak alınan Güllü Agop, Yakup Efendi adı altında Müslüman olarak vefat etmiştir.

Arasıra bizim Beyoğlu'nu ziyaret eden derme çatma bazı Fransız oyuncular bu oyunu hâlâ oynayıp duruyorlar.

Offenbach'ın bestelemiş olduğu tiyatroların mûsikîsi umûmiyetle güzeldir. *Belle Hélène* operası ise bunların cümlesine fâik-tir [*hepsinden üstündür*]. O gece *Belle Hélène* rolünü ifâ eden "Madame Marcelle Oliver" halâvet-i sadâ, kâmet-i bihemta, şûhî-i etvar, nezâket-i sîmâ, letâfet-i endâm, tenâsüb-i âzâ gibi [*sesinin tatlılığı, eşsiz endamı, davranışlarındaki kıvraklığı, yüzündeki incelik, endamının güzelliği, azalarının uygunluğu gibi*] bir kadına medâr-ı temâyüz [*üstünlük nedeni*] olabilecek evdaf ve hasâilin [*niteliklerin*] kâffesini nefsinde cemeylemiş [*tümünü kendinde toplamış*] bir ilâhe-i cemâl [*güzellik tanrıçası*] idi ki siyah gözlerinin şûle-i âteşbârına karşı mağlûb-ı ihtiras ve zebûn-ı şehvet [*ateş saçan ışıltılarına bakıp da isteğe tutsak ve şehvete oyuncak*] olmamak mümkün değildi.

İmperatorîçe Elisabeth'in Fâcia-i Katli¹

Avusturya İmperatorîçesi ve Macaristan Kralîçesi Elisabeth'in fâcia-i katli cihân-ı insâniyetin hemen her cihetinde bir ye's ve mâtem-i umûmîyi istilzam eylemiştir [tüm insanların üzüntülerini gerektirmiştir].

Vak'a Eylûl-i efrencînin on üçüncü [doğrusu: "onuncu"] Salı günü Cenevre'de vukua gelir. Müşârünileyhâ² son derecede bedâyiperest [güzellikleri taparcasına seven] olup fezâil ve mekârim-i ahlâkıyla [erdemleri ve beğenilen ahlakıyla] umûmun hürmet ve muhabbetini kazanmış idi. Avrupa hânedân-ı hükümdârîlerine [hükümdar ailelerine] mensup nisvân [kadınlar] meyânında müşârünileyhâ mâlik olduğu hüsn ü ânce dahi bir mevki-i infirâd [seçkin bir yer] istihsal eylemiş idi. Yegâne düşüncesi tarâvet-i şebâbını [gençlik tazeliğini] muhafazaya medâr olacak [yardımcı olacak] esbâb ve vesâilin istihzârından [sebep ve çarelerin hazırlanmasından] ibaret idi. Mahzâ [sırf] güzel kalmak için pek ziyâde perhiz eder ve esas ağdiyesini [gıdalarını] okkalarca sığır etinden makine vasıtasıyla istihsal olunan usâre-i lahm [et suyu]

1 Elisabeth de Wittelsbach (1837-1898): Avusturya İmparatoru I. Franz Joseph'in eşi. Tek oğlu Veliâht Prens Rudolph, 1889'da sevgilisi Marie Vetsera'yla beraber Mayerling'de intihar etti (filme de alınan ünlü Mayerling Faciası). "Sissi" adıyla tanınan Elisabeth'in efsaneleşmiş hayatı Romy Schneider'in oynadığı Sissi başta olmak üzere pek çok filme ve kitaba konu olmuştur.

2 "Müşârünileyh" (erkek) ve "müşârünileyhâ" (kadın), "adı geçen, işaret olunan" anlamındadır. Daha çok yüksek dereceli kişiler hakkında kullanılmıştır. Sıradan kimseler için aynı anlamda "mumâileyh" ve "mumâileyhâ" kullanılırdı.

ile süt teşkil eyler idi. Mâ-i mukattarda [arı su] banyo. Elektrikle delk [masaj]. Gündüzleri tenezzüh, hâsılı her türlü takyîdât-ı sıhhiye [sağlık tedbirleri] ile beraber geceleri câme-i hâbında bürehne beden olarak [uyku giysisi olarak çıplak vücudu üzerine] deriden mamul bir çarşaf ve yorgan arasında yatmak gibi itiyâdât [alışkanlıklar] sayesinde eyyâm-ı âhire-i ömrüne kadar [yaşamının son günlerine] kadar rey'ân-ı şebâba mahsus bir taravet [gençliğin sonlarına özgü bir tazelik] muhafazaya muvaffak olmuş idi ki her kim kendisini arkasından görecekti olsa bilâ tereddüt on sekiz yaşında bir nevcivan olduğuna hükmeyleydi. Evâhir-i eyyâmında [son günlerinde] saçları ağarmış ve fakat müşârünileyhâ bu nişâne-i yegâne-i heremnümâyı [yaşlanmanın bu tek nişanesini, belirtisini] temâşâyâ tahammül edemediğinden saçlarını sarıya boyamıştır. Pençe-i zamanın sîmâ-yi dilârâsında vücûda getirdiği tağyirât-ı şeyhûheti [yaşlanma değişikliklerini] görmemek için fotoğrafını son senelerde aldırılmamış ve bahane olarak resim çıkartmanın kendisine şeâmet [uğursuzluk] getirdiğini söyler imiş. Vefâtından bir sene evvel kerimesinin ilcâsıyla [zorlamasıyla] bir fotoğrafiya çıkartmaya razı olmuştur ki elyevm meydân-ı tedâvülde bulunan [bugün her yerde görülmekte olan] fotoğrafiyası budur.

Müşârünileyhâ inzivayı [bir köşeye çekilmeyi] pek severdi. Şeyhûheti [yaşlılığı] arttıkça merdümگیرizliği [insanlardan kaçırılığı] dahi son dereceye gelmiştir. Daima siyah ve sade bir tuvaletle dışarı çıkar ve hep tenhâgüzînâne [tenhaları seçerek] dolaşırdı.

İmperatorîçe'yi Salève Dağları'nda yalnız başına dolaşırken görenler pek çoktur. İnsan görünce hiç elinden düşürmediği cesim tüy yelpazesini birdenbire açarak melâmih-i vechiyesini [yüzünün değişikliklerini] anınla [onunla, yani yelpaze ile] setreder [örter] ve yalnız iri mukavves [kavisli] kaşların sâye-i dîlîrîbinde unutulmaz nazarlara malik olan çeşmân-ı âteşfirîbini irâe eylerdi [kaşların gönülçelici gölgesinde ateşli gözlerini gösterirdi]. Evâhir-i eyyâmında duçar olduğu maraz-ı asabî [sinir hastalığı] günbegün istidâd eylediğinden [şiddetlendiğinden] geceleri uyku uyuyamaz ve türlü türlü buhranlar, endişeler içinde imrâr-ı leyâl eylerdi [gece geçirdi].

Müşârunileyhânın en ziyâde mütelezziz olduğu [zevk aldığı] tenhânişînâne [yalnız başına, تنها olarak] seyahatler idi ki en ziyâde Korfu cezîresinde [adasında] inşâ ettirdiği sarayda ikâmet eder, mütenekkiren [kendinin kim olduğunu belli etmeden, tebdil ile] icra ettiği seyahatlerde daima İsviçre'yi tercih eyler idi. Seyahate olan ibtilâsı hasebiyle [düşkünlüğü nedeniyle] gittiği mahâllerde tekellüm olunan elsineyi [konuşulan lisanları, dilleri] dahi bilâihtiyar [kendiliğinden] öğrenmiştir. Fransızca'yı bir şîve-i letâfetnisâr [letâfet saçan, lâtîf bir şîve] ile tekellüm ettiği gibi Rumca ve Macarcayı dahi kemâl-i fesâhat ve talâkatle [açıklık ve kolaylıkla] söylerdi.

* * *

Müşârunileyhâ vak'adan çend gün mukaddem [birkaç gün önce] Cenevre'ye gelerek Léman Gölü sâhilinde meşhur "Beau-Rivage" Otel'i'ne misafir olur. Vak'a günü Montreux'ye azimet etmek [gitmek] üzere otelden çıkıp Léman sâhilinde lengerendâz bulunan [demirli olan] vapura azimet eyler. Esnâ-yı râhta [yolda yürüdüğü sırada] "Luccheni" [tam adı: Luigi Luccheni] isminde habîs bir İtalyan anarşisti tarafından cerhedilir [yaralanır]. Maahazâ İmperatorîçe yoluna devam etmek ister ise de vapurda fenalaştığından Montreux'ye gitmek üzere rıhtımdan hareket eden vapur tekrar geri avdetle müşârunileyhâyı çıkarır. Tayfaların küreklerden vücuda getirmiş oldukları bir sedye üstünde olduğu halde otele getirilir. Alelacele celbolunan etibbânın [doktorların] icra ve ittihâz ettikleri tedâbir ve müdâvattan [aldıkları tedbir ve tedavilerden] fâide görülmeyip nihayet müşârunileyhâ etibbânın kolları arasında "Beau-Rivage" Otel'i'ndeki hücre-i muvakkatinde terk-i hayat eyler... Katile gelince fi'l-i cerh ve katli îkâdan sonra [yaralama ve öldürmeden sonra] alet-i cerh [yaralama aleti] elinde olduğu halde şarkı çağırarak koşmakta iken arabacılar tarafından derdest edilerek zabita-yı mahâlliyeye teslim olunur.

* * *

O gün Beau-Rivage Otelî civarında bulunan Şehberderhâne-i Osmanî'ye giderek Şehbenderimiz Âtîf Beyefendi Hazretleri'ni ziyaret etmek istemiş idim. Beau-Rivage Otelî civarına gelince Brunswick'in heykeli önünde bir kalabalık müşâhede eyledim ki herkes kulak kulağa fısıldaşıyordu. İzdihâmın [kalabalığın] esbâbını anlamak için orada duran bir zatın yanına yaklaşarak:

"Ne olmuş?" diye sordum. Herifceğiz:

— Avusturya İmperatorîçesini katlettiler... cevabını verdi ki meğer o sırada İmperatorîçe oteldeki odasında henüz teslim-i can etmekte imiş.. Şehbenderhânedan avdet ederken gazetelelerin alelacele çıkarmış oldukları ilaveler ile vak'anın bütün ahaliye ilân edilmekte olduğunu gördüm. Nişâne-i mâtem olmak üzere şehrin mağazaları kapanmaya başlamıştı.. O gün o gece bütün Cenevre'de her yerde, her hanede, her kahvede hep bu vak'a sermâye-i mekâl [söyleşi sermayesi] olmuş idi.

* * *

Ferdâsı [ertesi] çarşamba günü Cenevre Şehremâneti [belediyesi] tarafından vuku bulunan ihtar ve davet üzerine bütün Cenevre ahalişi Beau-Rivage Otelî'nin önünden geçerek İmperatorîçe Hazretleri'nin naaşlarına [cesedine] karşı arz-ı ihtiram eylediler. Ve şu suretle bütün Cenevre izhâr-ı matem eyledi. Otelin önünden geçen ahaliye ben de karışarak şu vazifeye iştirak eyledim. Gariptir ki halk oraya izhâr ve ilân-ı matem etmek üzere toplanmış olduğu halde o vazifeyi bile îfâ ederken veçhen beşâşetlerini [yüzlerindeki neşelerini] muhafaza eylemekte idiler. İşte Avrupa ahalişi böyledir. Eminim ki ahalinin izhâr eylediği şu teveccüh ve mahzûniyet kalben olmayıp yalnız bir vazife-i resmîyeyi ifa içindi.

* * *

İmperatorîçe'nin na'sı Avusturya'dan irsâl olunan [gönderilen] bir heyet-i resmîye ve Cenevre hükûmeti ile İsviçre'nin iştirak eylediği memurîn-i mahsûsa marifetleriyle [özel görevlilerin]

eliyle] ve müdebdeb [*debdebeli, görkemli*] bir alay ile Beau-Rivage Oteli'nden şömendöfer garına kadar îzâm edilerek [*gönderilerek*] orada Viyana'dan gönderilmiş olan hususi cenaze trenine ırkâb olundu [*bindirildi*] ve şömendöferin hareketinden sonra Cenevrelilerce vak'a büsbütün unutulurak şehir manzara-i sâbıkasını [*eski manzarasını, önceki görünümünü*] aldı...

11.

Fillion Pansiyonu ve Bir Ömr-i Güzeşte¹

Carouge'da kâin Fillion Pansiyonu Salève Dağları eteğinde lâtîfü'l-manzar [*hoş manzaralı*] bir binadır ki²

- 1 “Bir ömr-i güzeşte” sözü “geçen bir ömür” anlamındadır. Yazarın bu deyimle neyi amaçladığı, metnin burada yarım kalması nedeniyle anlaşılamamıştır.
- 2 Seyahatnamenin bu bölümü ve bu fasıl burada kesilmiştir. Dolayısıyla, faslın girişindeki listede bu bölümün ardında gösterilen “Serat Müzesi”, “Léman Gölü'nde Bir Tenezzüh ve Ariane Müzesi”, “Şehremâneti ve Emâkin-i Resmiye”, “Cenevre Cıvarı” ve “Paris Yolunda” bölümleri de yazmada yer almamaktadır.

Üçüncü Fasil: PARİS'TE

(Fî 11 Eylül 1314 ve 29 Eylül 1898 yevm Salı)

Paris'e Muvâsalatım ve Grand Hôtel — Champs Élysées
ve Sefârethâne-i Osmânî'ye Azîmet — Paris'te Bulvarlar,
Sokaklar — Tiyatrolar — Lokantalar ve Kahveler — Cirque
[Sirk] ve Hippodrome — Place de Concorde — Boulogne
Ormanı [Bois de Boulogne] — Louvre Sarayı — Palais Royal
— Luxembourg Sarayı ve Müzesi — Grévin Müzesi — Paris
Borsası — Hôtel des Invalides ya'nî Malûlîn-i Askeriye Sarayı
— Napoléon'un Merkadi [Mezarı] — Panthéon — Eiffel [Eyfel]
Kulesi — Trocadéro Sarayı ve Aquarium — Hôtel de Ville
ya'nî Şehremâneti [Belediye] — Maâbid [Mabetler]: Madeleine
ve Notre-Dame Kiliseleri — Haller — Palais Bourbon —
Kütüphane ve Matbaâ-i Milliye — Devâir-i Resmiye [Resmî
Daireler] — Père-Lachaise ve Montmartre Mezaristanları
— Mektepler ve Maârif-i Umûmiye — Mösyö Blowitch'le Bir
Mülâkat — Paris'te Garlar

Paris'e Muvâsalatım ve Grand Hôtel

Mâh-ı rûmînin [*Rûmî ayın*] on birine müsâdif olan Eylûl-i efrencînin yirmi dokuzuncu Salı günü alessabah Paris'e muvâsalat etmiş idim [*varmıştım, gelmiştim*]. Gardan çıkar çıkmaz bir araba istikrâ ederek [*kiralayarak*] arabacıya beni münasip bir otele götürmesini söyledim. Birçok sokakları çala-kamçı dolaştıktan sonra bir otelin önünde araba tevakkuf eyledi. Otelin kapısından girer girmez beni bir hiddet istîlâ etti. Zira arabacının uzun uzadıya muhassenâtından [*güzelliklerinden*] bahsetmiş olduğu bu otelin Paris'in en aşağı otellerinden biri olduğunu şehrin büsbütün yabancısı olmakla beraber anlamakta yine teahhur [*gecikme*] göstermemiş idim. İki murdar oda ile gayet dar bir koridordan ibaret bulunan birinci kata kadar çıktıktan sonra diğer odaları muayeneye bile lüzum kalmadı. Hemen dışarı fırlayarak arabacıya kemâl-i hiddet ve şiddetle:

— Efendi, burası şâyân-ı ikâmet değil. Beni iyi bir otele götürünüz.. emrini verdim.

Herif tavsiye eylediği mahâllin mazhar-ı intihâb ü takdir olamamasından mütevellid [*seçilmeyişinden, beğenilmeyişinden kaynaklanan*] bir hoşnutsuzlukla arabasının üstüne çıkıp kamçısını savurdu. Biraz sonra Boulevard Capucine'de kâin Grand Hôtel'in önünde tevakkuf ederek:

— Efendi, Paris'te buradan daha iyi otel yoktur.

cevabını verdi ki ser-i iftiharında bulunan alâmet-i milliyemin [*“başımda övünçle taşıdığım ulusal sembolümün” diye aktarılabilir; yani, fesin*] şerefini muhafaza ve gayret ve mecburiyeti olmasa şu herife müstehak olduğu ders-i ibreti verecek idim. Fakat ne çare ki başa gelen çekilir. Kendi kendime “Ne olursa olsun, bir gece şurada kalırım. Hesabıma gelmez ise yarın tahvil-i mesken de mümkün her halde. Şu çapkına karşı izhâr-ı tenezzül etmem.” diyerek hemen arabadan indim ve Grand Hôtél’e inen bir seyyâh-ı sâhib-i servete [*zengin bir turiste*] yakışan bolca bir bahşiş ile araba ücretini tesviye eyledikten sonra sandıklarımı otelin garsonuna tahmil ederek [*yükleyerek*] kapıdan girdim..

Grand Hôtél

Gurur-ı millî sâikasıyla [*ulusal gurur güdüsüyle*] dâhil olduğum [*girdiğim*] Grand Hôtél ziynet ve mükemmeliyet, şöhet ve cesamet cihetiyle saraylara bile gıptaresân olan [*imrendiren*] emâkin-i ihtişamdan ma’düddur [*görekli binalardan sayılır*]. “Boulevard Capucine” gibi Opera’ya karîb [*yakın*] ve Paris’in en muteber bir caddesinde kâindir. Otelin bulvardaki medhalinden içeriye girip güzel bir avluya dâhil oldum ki bu avlunun bir tarafında otelin lokantaları ile gazinoları ve diğer tarafında dahi telgraf ve posta şubeleriyle perukâr [*berber*] ve kalem odaları mevcut idi. Avludaki muhasebe odasına girerek hangi katlarda boş oda bulunduğunu sordum. Otelin memuru kemâl-i nezaket ve ihtiram ile kıydam ederek [*ayağa kalkarak*] benden evvelemerde ihtiyar edeceğim katı istizah eylediğinden [*sorduğundan*] bittabi üst katlarda bir oda istediğimi söyledim. Mumâileyh tabaka-i bâlâda [*üst katta*] bulunan odaların kâmilan tutularak yalnız boş bir oda kaldığını ve fakat akşam üzeri teheyhü-i hareket [*harekete hazırlanan*] yolcu bulunduğundan müteaddid odaların boşalacağını beyan etmekle bilâ tereddüt boş olan odayı kabul eyledim.

Bunun üzerine yanıma diğer bir memur tefrik ettiler [*kattılar*]. Bu memurun delaleti ile avluda ve cesim sokak kapılarının mukabilinde bulunan taş bir merdivenden tûlânî bir terasaya

çıkarak sol taraftaki camlı kapıdan asıl otel derûnuna girdik ki kapının karşısındaki asansör memuru bizi görünce oturduğu mahalden kıyâm ile [*kalkarak*] camlı bir hücre-i müzeyyeneden ibaret bulunan mis’adın [*yükselticinin, yani asansörün*] kapısını açtı. Asansörün derûnunda kadifeden kumaş kaplanmış oturacak peykeler vardı. Bu peykelerin üstüne oturdum. Otelin memuru ile asansörün memuru ayakta duruyorlardı. Kapıyı kapadılar. Derhal oturduğum bu camlı hücre bittedric [*yavaş yavaş, derece derece*] tereffü eylemeye [*yükselmeye*] başladı. Otelin her tabakasını [*katını*] geçer iken gûya müteharrik olan koskoca bir bina imiş de yerin altına gidiyormuş gibi garip bir galat-ı hisse [*yanlış duyguya*] dûçar olmuş idim.

Nihayet odanın olduğu beşinci kata çıktık. Tevakkuf eden asansörün kapısını açtılar. İşte âlâ kadifeli bir peyke üstünde oturduğum halde şu mürtefi [*yüksek*] ebniyenin [*binanın*] beşin-ci katına kadar çıkmış idim.

Otellerde bu mis’adların hizmeti hakikaten büyüktür. Bunların muayyen vakt-i hareketleri olmayıp yalnız bir yolcu için de inip çıkarlar. Fakat gündüzleri ekseriyetle kalabalık olur. Grand Hôtél’de kaldığım müddetçe odama daima bu mis’adla inip çıkar idim. Ekseri defalar mis’ad derûnunda pek ziyâde yolcu olurdu. Hatta oturacak yer bile kalmadığından andan sonra gelen [*sonradan gelen*] yolcular ayakta kalırlardı. Bazı kere bir yolcuyu aşağıya indirmiş veya yukarıya çıkarmış olan asansöre intizar eylediğim vâki olurdu. Bunların memurları nöbetle değişiyor. Zira geceleri bile asansör ifâ-yı hizmetle mükelleftir. Hattâ bir gece otele geceyarısından pek çok zaman sonra gelmiş idim ki mis’adın memuru derûnundaki peykede uyumakta idi. Herifi uyandırıp bilâ mezâhim [*zahmetsiz*] odama çıktım. Refakatimdeki memur otelin beşinci katında bulunan diğer bir memuru alarak beni odama kadar îsâl eyledi [*ulaştırdı*] ki otelin bu katı tûlânî müteaddid odaları hâvî idi. Gündüzleri dahi ekser mahâllerde elektrik fânusları yanıyordu. Odaların önündeki uzun koridorlarda dolaştığım halde odamı bulamadığım biddefeât [*defalarca*] vâki olmuştur. İşte bu da bu otelin derece-i cesâmeti hakkında bir fikir verebilir. Vâkıa odamın numarasını asla unutmamış idim. Fakat sekiz yüzü mütecaviz odadan iba-

ret bir otelde taksîmât-ı dâhiliye lâîkîyle öğrenilmedikçe numara ile oda bulmak pösteki saymak kabilindendir.

Odamın kapısından içeri girince kapının mukabilinde cesîm bir pencere gördüm. Bu pencere Paris'in en işlek ve en maruf caddelerinden birine nâzır idi ki yanına gidip de aşağıya doğru atf-ı nazar ettiğimde [göz attığımda] irtifâm [yüksekliğin] dehşetinden ürktüm.

Gayet mükellef ve müzeyyen perdelerle muhât olan pence-
renin son sol tarafında mahun [maun] ağacından mamul küçük
ve zarif bir karyola ile yanı başında küçük bir dolap ve sağ cihe-
tinde müzeyyen bir konsol ve onun üstünde cesîm bir ayna,
karyolanın ayak ucunda tezyin masası [süslenme masası, tuvalet],
karşısında bir elbise dolabı mevcut idi. Yere güzelce bir kalıçe
[küçük halı] ferşedilmiş [döşenmiş] ve duvarlara yaldızlı Fransız
kâğıdı kaplanmıştı.

Pencerenin önündeki koltuğa oturup biraz istirahat ettim..
O esnada otel memurları sandıklarımı odama getirdiler. Sandık-
ları açıp eşyalarımı elbiselerimi dolaplara yerleştirdim. Yüzümü
gözümü mükemmelen tathir ettikten [temizledikten] sonra elbi-
se ve gömlek değiştirip dışarı çıktım ki odamın kapısını kapa-
yınca kapı kendiliğinden kilitlenmiş idi. Böyle kapandığı vakit
kendi kendine kilitlenmekte olan şu kapıların diğer bir hüneri
de esnâ-yı leyde [gece vakti] açılır açılmaz oda derûnundaki
elektrik fânuslarının dahi birdenbire yanarak odayı nûrânî bir
ziya ile tenvir eylemesi [aydınlatması] hususudur. Mesela gece
vakti odanıza dâhil olduğunuz vakit kibrit ve mum aramak kül-
fetinden büsbütün vâreste kalırsınız [kurtulursunuz]. Zira kapı-
yı açar açmaz odanız nurlara garkoluyor. Zaten odanızı tenvir
için sâir vakitlerde dahi kibrit ve mum gibi şeylere ihtiyacınız
yoktur. Yatağınızın yanı başında bir elektrik düğmesi vardır ki
istediğimiz vakit bu vasıta ile odanızı tenvir edebilirsiniz. Ve
yine aynı vasıta ile bütün ziyâları bağteten [birdenbire] söndüre-
rek zulmet-i leyl içinde [gece karanlığında] müstağrak-ı hâb olur-
sunuz [uykuya dalarsınız].

Otelin zemin katına inmek için asansöre pek de ihtiyaç
olmadığından tabakat-ı muhtelifeyi [muhtelif katları] seyrede-
rek [yürüyerek] cesîm ve mükellef bir nerdübandan [merdiven-

den] aşağı indim ki alt tabakalarda kapıları açık olması cihetiyle
müşâhede edebildiğim bazı odaların ziynet ve ihtişâmı hakika-
ten bâlâter [son derece yüksek] idi. Avrupa'da otellerde ve sâir
emâkin ve büyüta [binalar ve evlerde] zemin katı ile birinci kat
nüzü'l [inme] ve suûd [çıkma] külfetinden âzâde olduğu için [zor-
luğundan kurtulunmuş olduğu için] yukarı katlardan ziyâde hâiz-
i ehemmiyet ve muteberdir. Gördüğüm odaların tavanlarıyla
duvarları serâpâ [baştan başa] nukûs-ı zerrin ile müzeyyen [altın
nakışlarla süslü] ve derûnunda bulunan âlî kubbeli karyolalar
ise en benâm [namlı, ünlü] hükümdarların saraylarına bile gıpta-
âver [imrenme verecek] mamûlat-i nefiseden idi.

Şimdi otelin zemin katına inelim:

Zemin katında mükellef bir kabul salonu mevcut idi ki
gerek burada ve gerek dış avluya nâzır olan terasada misafirler
kendilerini ziyarete gelen muhibbânını [dostlarını] kabul ederler
ve akşamları avluda terennümsâz olan mûsikîyi dinlerler. Serâ-
pâ altın yaldızlara müstağrak [batmış] olan bu cesîm salonun
mefrûşâtı ise bittabi pek ziyâde nefis ve kıymettar idi. Terasada
kabul salonunun pencereleri hizasında mevzu bulunan [konul-
muş olan] sandalyelerden birine oturup etrafı ve etrafımda bulu-
nan halkı temâşâyâ başladım. Ne garip bir temâşâ.. Mesela ta
yanı başımda bir İngiliz, üst tarafımda bir Amerikalı, ötede bir
Alman, beri tarafta bir Rus, bir Flemenkli [Hollandalı], bir Avust-
ralyalı, hâsılı her millete mensup birçok seyyâhinden mürekkep
bir cemiyet ki insan gûyâ burada zîhayat [canlı] bir etnoğrafya
sergisi müşâhede ediyor. Türk olarak Grand Hôtél'de benden
başka Mirliya [Tuğgeneral] Enver Paşa'nın dahi bulunmakta
olduğunu haber almış isem de kendileriyle mülâkat nasılsa
müyesser olmadı [mümkün olmadı].

* * *

Otelin şâyân-ı tarif ve sitâyîş [anlatmaya ve övmeye değer]
olan aksamından biri de hamam dairesidir. Daire otelin bod-
rum katında olup sâir Avrupa hamamları gibi tûlânî bir kori-
dorun sandalyeleriyle âlât ve edevât-ı meşâtet ve tezeyyünün
[süslenip püslenme malzemesinin] kâffesini câmî olmak üzere

birer masa ve cesîm endam aynaları vazolunmuştur. İstihmam olunan [yıkılan] mahal ise bizim bildiğimiz mâhut [malum] banyolardır ki bunlara duvara merbut [bağlı] çifte musluklardan su akıtılır. Hamamlarımızda olduğu gibi bu muslukların biri sıcak ve diğeri soğuk suya muhassestir [tahsis edilmiştir, ayrılmıştır]. Bu tarz hamamlar mebnî-i aleyhi oldukları lâzime-i tathîre [amaç olarak kuruldukları temizlik gereğine] pek de müsait değilse de hıfzu's-sıhhaya [sağlığı korumaya] her halde muvafıktır. Hususiyle ba'de'l-istihâm [yıkandıktan sonra] delke [masaja] mahsus müstahsen [seçilmiş güzel]¹ havlularla kurulanmak ve banyonun yanı başındaki tûlânî koltukta uzanarak bir müddet istirahat etmek kadar medîd ve müz'îç [uzun ve sıkıntı veren] bir seyahatin mûcib olduğu rahatsızlığı izâle edecek [giderecek] çare olamaz. İşte Paris'in Grand Hôtél'ine istemeyerek dâhil olmuş iken bilâhare müşâhede ettiğim her türlü esbâb-ı istirahatin mükemmeliyetine binâen yevm-i infikâkime [ayrılış günü-me] kadar Paris'te bu darü'l-istirâhayı [dinlenme, istirahat yerini] terkeylemedim.

1 Eski abc ile yazılı olan metinde kimi sözcükler zorluk çekilerek okunabilmektedir. Bu sözcük de bunlardan biridir.

2.

Champs-Élysées ve Sefârethâne-i Osmânî'ye Azîmet

Champs-Élysées, Paris'in meşhur bir caddesidir ki Concorde Meydanı'ndan bed' ile [başlayarak] Tâk-ı Zafer'e [L'Arc de Triomphe] kadar imtidâd eyler [uzanır]. Tâk-ı Zafer'den aşağı hissolunmaz derecede bir meyil hâsıl eden caddenin arzan [genişlik olarak] pek ziyâde vüs'ati [genişliği] vardır. Tarafeyni [iki tarafı] sâyedâr [gölge veren] ağaçlarla lâtif bir meşcere [koru] haline getirilmiş ve her iki tarafta da tahminen on beş metre arzında [genişliğinde] yaya kaldırımları yapılmıştır. Bu yaya kaldırımının münasip mahâllerindeistirâhat-i avâma [halkın dinlenmesine] mahsus demirden kanapeler mevcuttur. Caddenin yemin ve yesârında [sağ ve solunda] bulunan mebânî-i cesîme ve muhteşemeyi [büyük ve muhteşem binaları] nazarlardan setr ve ihfâ eden [örtten ve gizleyen] lâtif ve sinâî [yapma] ormanın vasat mahâllerinde birer bahçe vücuda getirilip bu bahçelerin ortasında dahi çalgılı kahveler ve lokantalar inşâ edilmiştir ki Ambassadeur ve Alcazar bunların en meşhurlarıdır. Her gün öğleden sonra Boulogne Ormanı'na giden veya oradan avdet eden mükellef arabalar Champs-Élysées'yi baştan başa doldurur. Pazar günleri ise kalabalık pek ziyâde vefret ve kesret [çokluk, yoğunluk] peyda eder. Yol paket kaldırım taşları şeklinde meşe parçalarıyla tefriş olunduğundan arabalar gelip geçtikçe kulak tırmalayan bir gürültü işitilmez. Zaten Paris'te ekseri arabaların tekerlek-

leri lastikli olduğu gibi sokaklar dahi tahta kaldırımla mefruş bulunduğundan en işlek caddelerde bile araba gürültüsü hissolunmaz gibidir.

Champs-Élysées vaktiyle arazî-i hâliyeden [*boş araziden*] olduğu halde 1916 senesinde “Marie de Médicis” iki taraflı ağaç gars ettirerek [*diktirerek*] burada “Jardin de la Reine” yani Kraliçenin Bahçesi nâmiyle bir hadîka-i dilârâ [*içaçan bir bahçe*] vücude getirmiş ve On Dördüncü Louis’in devr-i hükûmetinde bir miktar ağaç daha ilave olunarak ismi tedbil ve nihayet caddeye şimdiki ismi verilmiştir. Pek ziyâde hâiz-i letâfet olan bu cadde ile Parisliler bihakkın müftehirdirler.

Champs-Élysées’nin nokta-i müntehâsındaki “Arc de Triomphe de l’Étoile” denilen büyük Tâk-ı Zafer şâyân-ı temâşâ olan mebânî-i nefise ve muhteşemedendir. Napoléon ordusunun muzafferiyetine nişâne olmak üzere ilk taşı 1806 senesi Ağustosunun on beşinci günü vazolunmuş idi. 49 metre irtifâ ve 44 metre genişliği vardır. Üzerinde iki yüzü müteceviz [*aşkın*] muharebe ve dört yüz kadar cenerallerin [*generallerin*] esâmisi mahkûktur [*kazılıdır*].

* * *

Paris’e muvâsalat ettiğim gün Sefârethâne-i Osmânî’ye azîmetim icap eylemişti. Hava güzel ve vaktim müsait olduğundan ahvâli [*halleri*] bâlâda tarif olunan otelden çıkarak mâşiyen [*yürüyerek*] Concorde Meydanı’na kadar geldim. Vakit henüz pek erkendi. Cadde bi’n-nisbe [*nisbeten*] تنها olup câbecâ [*yer yer*] belediye memurları, tanzifat [*temizlik*] arabacıları kaldırımları baştan başa silip süpürüyorlar, tathir ve tanzîfe [*temizlemeye*] çalışıyorlardı. Müsâdif olduğum zabita memurlarından birine yaklaşıp Presbource Sokağı’nı sual ettim. Heriften aldığım izahat üzerine Tâk-ı Zafer’e [*L’Arc de Triomphe*] doğru yürümeye başladım. Sefârethânemizin kâin olduğu [*bulunduğu*] Presbource Sokağı Champs-Élysées’nin nokta-i müntehâsı olan Tâk-ı Zafer’e karîb [*yakın*] imiş. İşte gerek o gün gerek sonraları hep Sefârethâne’ye gidip geldikçe Champs-Élysées’yi kâh araba ile kâh mâşiyen baştan başa devretmiş ve Paris kadar meşhur

olan bu caddenin letâfet ve mükemmeliyetine her defaki cevelânımda hayran kalmış idim.

* * *

Presbource Sokağı’ndaki Sefârethâne-i Osmânî Paris’te mebânî-i âliyeden bir bina değildir. Fakat manzara-i hâriciyesi pek ziyâde nazarfırîb olduğu gibi dâhilen taksimatı dahi güzel ve ziynet ve ihtîşâmı son derecede bâlâterdir [*çok yüksek derecededir*]. Sefârethânemizin kapısında Arma-i Osmânî bulunmak icap ederken böyle bir alâmetin fıkdanından [*yokluğundan*] dolayı hayret ve teessüfle demir parmaklıklı kapıdan içeri girdim ve hal ve şânından kapıcı olduğu anlaşılan çifte sakallı bir Mös-yöye Elçi Bey’i görmek arzu eylediğimi söyledim. Muhâtabım Sefir Hazretleri’nin biraz evvel araba ile dışarı çıktıklarını söyledi. Fakat biz kâtiplerden Azmi Bey’i dahi göreceğimizi söylediğimizden irâe ettiği [*gösterdiği*] merdivenden çıkarak ikinci kattaki kapıyı vurduk ve bizi istikbâl eden [*karşılayan*] nazik genç sarışın bir hizmetkâra Azmi Bey’e verilmek üzere kartımızı irâe ve teslim ettik. Adamcağız bizi bir salona îsâl eyledi. Yarım saat kadar intizardan sonra Azmi Bey dahi bulunduğumuz salona bi’l-vürûd bize mülâki oldu [*gelerek bizimle buluştu*]. Biraz sonra Sefir Beyefendi Hazretleri de Sefârethâne’ye avdet buyurdıklarından Azmi Bey’in delâleti ile huzurlarına kabul buyuruldum. Münir Bey zaten evvelce şeref-i muârefesine nail olduğum [*tanışma şerefini kazandığım*] zevattan olup kendilerine mahsus olan mihmannevâzâne [*konuksever*] iltifatları o gün bu abd-i âciz [*“âciz kul”*]: alçakgönüllülükle kullanılan bir deyimdir hakkında dahi diriğ buyurmadılar [*esirgemediler*].

Bulvarlar ve Vesâit-i Nakliye

Paris'te üç nevi sokak vardır: Bulvar, avenü, rü [*boulevard, avenue, rue*]. Bulvarlar umûmiyetle bir istikamette ve lâakal [*en az*] otuz metre arzında [*genişliğinde*] bulunan ma'rûf caddelerdir ki intizâm, nezâfet, zîynet ve letâfet cihetiyle dünyanın her tarafında meşhurdur. Bu caddelerin tarafeyni [*iki yanı*] ikiden sekiz sıraya kadar ağaçlarla müzeyyendir. Ve bu eşcâr-ı sâye-dârın [*gölgeli ağaçların*] orta mahâllerinde birer hadîka-i nazar-rübâ [*gözelci bahçe*] vücûda getirilip müteaddid havuzlar ve gûnâgûn ezhâr ile tezyin edilmiş [*cins cins çiçeklerle süslenmiş*] ve münasip yerlere istirahat-i avâma mahsus demir kanapeler vazolunmuştur. Atlarla arabaların geçtiği tarîk [*yol*] tahtadan ve yaya kaldırımlarıyla meydanlar çimentodan imal edildiğinden bu tahta kaldırımlar üstünde açık arabalarla gitmek ve mükemmel trotuvarlarda mâşiyen dolaşmak kadar güzel ve zevkli bir şey olamaz.

Yaya kaldırımlarının bazı mahâllerinde müdevver ve müseddес [*yuvarlak ve altıgen şeklinde*] kulübeler vardır ki bunların kısm-i hâricisine al, yeşil, mor, pembe, hasılı her renkten her türlü îlânât yapıştırılır. Müdevver olanların derûnuna sokak süpürgeleri vazolunduğu gibi müseddес olanlar da birer nâzif [*temiz*] bevilhanelerdir [*idrar yapılan yerler, tuvaletlerdir*] ki üstünden daima su cereyan ettiğinden koku asla hissedilmez.

Yemîn ve yesârdaki cesîm hâneler ve muhteşem ebniyelerle zengin mağazalar ve bu mağazaların camekânlarında teşhir olunan eşya ve mâmûlât-ı nefîse insanı saatlerce mevkûf-ı temâşâ eyler [*seyre zorlar, yani oyalar*]. Akşamları kahvelerin önüne müteaddid sandalyeler vazolunur ki burada oturanlar bir nehr-i serîülcereyânı [*hızla akan bir nehri*] andıran milyonlarca halkın mürûr u ubûrunu [*geliş geçişlerini*] seyir ile pek hoş bir vakit geçirirler. Bu halk meyânında her milletten her sınıftan adamlar müşâhede olunur. Her akşam araba yolları bizim Kâğıthâne [*Kâhtane: ünlü gezinti yeri*] avdetini andırır. Binaenaleyh bir taraftan diğer tarafa geçmek kadar suûbetli [*zor*] bir şey olamaz. Mürûr u ubûrun intizâmına hâlel gelmemek ve bir kaza vukuna mahal kalmamak üzere polis memurları bu cereyân-ı umûmiyi daima nazar-ı tefrîşte bulundururlar. Bazen diğer yola geçmek isteyen bir ihtiyâre [*yaşlı*] kadının rahatça geçebilmesi için o kadın velev pespâyegândan olsun [*aşağı tabakadan olsa da*] yine bir prensin arabasını tevkîf etmek [*durdurmak*] derecesinde nisvâna [*kadınlara*] ihtiram gösterilir ve memurların iktidar ve gayreti sâyesinde ezhercihet [*her bakımdan*] intizam muhafaza olunur. Arabacıların mehareti de şâyân-ı sitâyîş [*övgüye değer*] bir derecededir. Zaten Paris'te arabacılık bi'l-imtihan [*sınavla*] iktidar ve mehareti tebeyyün eden [*anlaşılan*] adamlara mahsusur. Öyle rast gelen arabacılık edemez.

Yollardaki ricâl ve nisvâna [*erkek ve kadınlara*] mahsus def-i hâcet mahâlleri [*tuvaletler*] hâricen âdetâ zarîf bir köşktür. Kapısının önünde duran kadına on santim [*"centime": Bir frankın yüzde biri, burada on santim bir frankın onda biridir*] îtâ olunarak [*ödenerek, verilerek*] derûnuna girilir ve dâhilindeki hücre-i tezeyyünde [*süslenmeye mahsus kabinde*] mükemmelen süslenmek bile mümkündür.

Paris'in en meşhur bulvarları Boulevard des Italiens, Boulevard Capucine, Boulevard Haussmann, Boulevard de Montmartre, Boulevard de Sébastopol isimindeki bulvarlardır ki bunların umûmuna Grands Boulevards ıtlâk ederler [*derler*].

Boulevard de la Madeleine — Madeleine Kilisesi'nden Komajen [*?*] Sokağı'na kadar mümted olan [*uzanan*] cesîm bulvardır. Bulvarın sol cihetindeki mağazalar zîynet ve muhtevî'

olduğu nefâset-i eşyâ cihetiyle pek meşhurdur. Fransa'nın meşhur "Crédit Foncier" [?] bankası bu bulvarda kâindir.

Boulevard Capucine — Komajen [?] Sokağı'ndan Chaussée d'Antin'e kadar mümted olur [uzanır] ki Boulevard de la Madeleine ile Boulevard Capucine cesîm bir bulvar teşkil eder. Meşhur Grand Hôtel ile Cooks İdaresi Yataklı Vagon [Wagons-Lits] Şirketi, Times gazetesi muhabirliği hep bu bulvardadır. Opéra Meydanı'ndan sonraki aksâmında Vaudville Tiyatrosu ile Café Américain kâindir.

Boulevard des Italiens — Chaussée d'Antin'den des Rue Neuves Sokağı'na kadar mümted olan [uzanan] meşhur bulvardır. Bu bulvar Paris'in en eski ve en meşhur bir bulvarıdır. Evvelleri bu caddenin ismi Boulevard de Gande imiş. Fakat burada bir İtalyan opera tiyatrosu teessüs eylediğinden cadde dahi "Boulevard des Italiens" nâmını almıştır. Crédit Lyonnais Bankası'yle meşhur Café Anglais ve Favard Sokağı köşesinde Opéra-Comique Tiyatrosu ve Nouveauté Tiyatrosu ve Paris'in meşhur Maison Dorée'si ve daha sâir birçok meşhur tiyatrolarla eğlence mahâlleri ve meşhur kahveler hep Boulevard des Italiens'dedir.

Boulevard de Montmartre — Bu bulvar des Rues Neuves ve Richelieu Sokağı'ndan başlar.

Boulevard Haussmann — Üçüncü Napoléon'un devri hükûmetinde Paris sokaklarını tanzim eden meşhur Baron Haussmann'ın ismini taşıyan bu cadde dahi Paris'in ma'rûf [bilinen] bulvarlarından olup modaya müteallik [modayla ilgili] mağazaları muhtevidir. Bu meyânda meşhur "Grand Magasin de Printemps" mevcuddur.

Evsafı yazılan *grands boulevards*'lardan mâdâ [başka] Quartier Latin [anlamı: Latin Mahallesi] tarafındaki Boulevard Saint-Michel ile Boulevard Saint-Germain dahi en meşhur bulvarlardan ma'dûd [sayılır] ve Boulevard Saint-Germain kibar ve zengin ailelerin ikâmetgâhlarını muhtevidir.

Bulvarlardan sonra ikinci derecedeki caddelere "Avenue" derler ki bunların en meşhurları Avenue de l'Opéra, Avenue des Champs-Élysées, Avenue de Bois de Boulogne, Avenue de Grande Armée isimindeki caddelerdir. Avenue'lerin dahi gerek

ziynet ve gerek letâfetçe bulvarlardan asla farkı yoktur. Bâhusus Opéra Caddesi Paris'in en sevimli bir caddesidir ki Fransız Tiyatrosu'ndan Büyük Opera'ya kadar bir istikamette devam eder. Gündüzleri o kadar parlak olan Paris bulvarları geceleyin hüznâlûd [hüzün verici] manzaralar irâe eder [gösterir]. Paris'te sevk-i kader veya sâika-i atâletledir [tembellik sebebiyledir] ki sefalete düşmüş nice bîçâreler vardır ki bunların ellerinde beş para bile olmadığı halde yine şöyle böyle yaşarlar. Mesela sigara toplamak, araba kapısı açmak, gazete satmak, hamallık etmek gibi ufak tefek işlerle kifâf-ı nefis için [ölmeyecek kadar bir nafaka ile kıt kanaat yaşam için] birkaç santime destres olurlar [ele geçirirler, kazanırlar]. Gündüzleri servet ve ihtişam içinde parlayan Paris sokaklarında bu sefiller pek de o kadar nazara isabet etmez ise de geceleri sokaklarda sefâlet-i hallerini gören insanlarda nefretle memzûc [karışık] bir hiss-i merhamet uyanır. Bu sınıfın nisvânı ise yolda giderken bir adama rast gelince hemen yanına soku-lurlar, "Aman Efendi, iki günden beri açım. Bu akşamlik olsun karnımı doyur.." diye yalvarırlar, sizi takip ederler, o gece sizi eğlendireceklerinden bahsederler. Şehvetinizi tahrik için perde-bîrûnâne [açık saçık] her türlü beyânatta ve tecâvüzatta bulunurlar. İşte aç kalan bu zavallılarla Maison Dorée'nin yaldızlı salonlarında beş liraya bir şişe şarap açtıran aşüftegân [aşifte kadınlar, ahlaksız kadınlar] arasında mâhiyeten [içyüzü bakımından] hiçbir fark yoktur. Yalnız onlar servet ve ihtişam içinde yüzerler bu zavallılar bir dilim ekmek için ağuş [göğüs] ve hâllerini [bu sözcüğün vücut üzerindeki "ben" anlamına kullanıldığı sanılmaktadır] sokaklarda bile açarlar.

Paris'te bulunduğum ilk gece bazı bulvarları dolaştıktan sonra "Gare de Saint-Lazare" cihetinde bir kahvenin hâricinde ki sandalyelerden birine oturup mârrîn ve âbirîni [gelip geçenleri] seyreyliyorum idim. Vakit geceyarısına takarrüb etmiş olduğundan Paris sokakları tenhalaşmış idi. O sırada ecnebi olduğumu hisseden bu zavallı kadınlardan biri yanıma sokularak bir kadeh bira içirmekliğimi teklif eyledi. Şu değersiz talebi is'âfta [yerine getirmekte] bir mahzur görmedim. Fakat cevab-ı muvafakat kadının cür'etini artırdı. Hemen yanıma oturup o gece hanesine gitmekliğim için o kadar ibrâm [çok ısteleme] ve ısrâr gös-

terdi ki başımdan defedinceye kadar dûcâr olduğum müşkilâtı tarif edemem. Zavallı kadıncağız teklifini kabul ettirmek için gayr-ı mer'î bulunan [görünmeyen] aksam-ı vücûdiyesinin letâfetinden bahs derecelerinde tenezzül gösterdi [kendini aşağıladı]. Zehî medeniyet!.. [Hey gidi medeniyet!]

* * *

Paris'te vesâit-i nakliye pek kesîr [çok] ve mütenevvi'dir [çeşitlidir]. Vesâit-i nakliyeden evvelâ tramvaylarla omnibüsler gelir ki bunların fiyatı pek ucuzdur. Nezâfet ve letâfeti ise fevkalâdedir. Arabalar altlı üstlü olup alt tarafı birinci mevki addolunur. Cümlesinin üzerinde işlediği hattın hareket ve muvâsalatını ve uğrayacağı mahâllerin isimlerini gösterir bir levha vardır. Tramvaylarda bilet almak belıyyesi [belâsı, zorluğu] olmayıp ücret-i nakliye kondüktör tarafından tahsil edilir. Kontrol muamelesi dahi yolcunun hîn-i duhûlünde [binışı anında] kenarda vâki bir düğmenin tahrîkiyle üstünde cam arkasındaki nümerolarla icra olunur. Omnibüsler çifte atlıdır. Yolların düz ve tahta mefruş [döşeli] olması iki hayvan tarafından omnibüslerin sühûnetle işlemesine müsâittir.

Sâniyen [ikinci olarak] kira arabaları vardır. Bunların adedi on beş bini mütecâvizmiş. Yazın umûmiyetle açık ve kışın kapalı arabalar işler. Cümlesi de tek atlıdır. Derûnuna iki veya dört kişi oturabilir. Ücretleri maktu' [saptanmış] olduğundan ne bir arabacı müşteriden fazla olarak bir santim talep edebilir ve ne de bir müşteri arabacının hakkını noksan vermek teşebbüsünde bulunabilir. Bunların ücretleri o kadar ucuz değildir. Mesela bir "kurs" yani şehir dâhilinde bir mevkiden diğer bir mevkie kadar velev [isterse] iki dakikalık bir mesafe olsun bir buçuk frank ücret îtâ olunur [verilir, ödenir]. Arabacıya bu ücretten başka bir de bahşış vermek şarttır. Bu arabaların nezâfet ve letâfeti bizim kira arabalarının nezâfetinden şikâyet edenleri memnun edemez. Kira arabaları her cadde ve sokakta nısfu'l-leyle kadar bulunur ise de andan sonra kira arabası bulmak koca Paris içinde âdetâ müstahil gibidir [imkânsız gibidir].

Bir gece nısfu'l-leyleden sonra Boulevard Saint-Michel'den ikâmetgâhım olan Grand Hôtel'e gelmek için bir kira arabası bulmak hususunda pek büyük bir müşkilâta uğradım ki hâlâ unutamam. Nısfu'l-leyleden sonra Paris bulvarları hakikaten mahûf [korkunç] ve dehşetengizdir [dehşet verici, ürktücüdür]. O cesîm bulvarlarda insan saatlerce yürümüş olduğu halde bile tek bir insana müsâdif olmaz. Polis memurları bile nısfu'l-leyleden sonra o kadar kesîr değildir. Paris'te işleyen bütün kira arabaları yalnız iki kumpanyanın malı imiş. Paris'te öyle her seyisin kendi malı olarak işlettiği arabalar yoktur. Bundan başka "remise" [römiz] tabir olunur hususi kira arabaları vardır ki bunlar suret-i mahsûsada olarak ya bütün veya nısf gün için istîcâr olunurlar [kiralanırlar]. Sâlisen [üçüncü olarak] Seine Nehri'ne mahsus küçük vapurlar vardır ki bunlara omnibüs vapuru tesmiye olunuyor [ismi veriliyor]. Nehrin yemîn ve yesârında [sağ ve solunda] bulunan mahâllâta gitmek için bu vapurlar pek elverişlidir. Teâtî-i muhâberâta [karşılıklı haberleşmeye] mahsus vesâit-i nakliye dahi şâyân-ı takdir ve sitâyîştir [takdir ve övgüye değerdir]. Meselâ telefonla muhabere etmek kadar sühûletli [kolay] bir şey olamaz. Paris'te ve hatta bütün Avrupa'da bu telefon o kadar taâmmüm etmiştir [genelleşmiştir] ki hemen her nevi muâmelât telefonla icrâ olunmaktadır. Bizim memleketimizde uşakların gördüğü hizmeti Paris'te telefon ifa ediyor. Meselâ telefonla tabip çağırılıyor. Telefonla bir şey mübâyaa olunabiliyor [satın alınabiliyor]. Telefonla bir mahâlle [yere] haber gönderiliyor. Telefonla bir madde istîzâh olunabiliyor [bir konu sorulabiliyor]. Hatta bizzat bile gitmeye hâcet kalmaksızın Grand Opéra'nın nagamât-ı mûsikîsi [mûsikî nağmeleri] telefonla istimâ ediliyor [dinleniyor].

Telefondan sonra tazyîk-ı havâ ile irsâl-i mekâtîp [mektup gönderme] usulü vardır. Paris'in her mahallesine beş on dakika zarfında mazruf ve gayr-ı mazruf [zarflı ve zarfsız] her türlü muharrerât ve evrak irsâli mümkündür. Postahâne şehir dâhilinde eşya naklini bile deruhde ettiğinden [yükümlendiğinden] üç kilo sıkletindeki her türlü eşyayı cüzî bir ücretle istediğiniz mahâlle gönderebiliyorsunuz.

Tiyatrolar

Paris'te tiyatrolar pek çoktur. Hemen elli altmış kadar tiyatro ve oyun mahalli vardır. Bunların en birincisi tabîi Büyük Opera'dır ki Mûsikî Encümen-i Dâniş-i Millîsi [Milli Müzik Akademisi] dahi tesmiye olunur.

İmperator Üçüncü Napoléon'un emriyle 1860'ta açılan bir müsâbaka imtihanına [yarışma sınavına] 160'tan ziyâde resim ve plan arz olunmuş iken bunlardan ancak beş mimarın eseri kabul edilmiş ve muahharen [sonradan] bu beş mimar arasında icrâ olunan ikinci bir imtihanda dahi birinciliği "Charles Garnier"¹ isminde bir mimar kazanmış idi.

İşte bugün bütün Paris'in medâr-ı ıftihârı olan Opera Tiyatrosu bu zâtın tertip ve tanzim eylediği plan ve resim mûcibince inşâ edilmiştir.

Opera Tiyatrosu "Avenue de l'Opéra" denilen Opéra Caddesi'nin nokta-i intihâsında [sonunda] olup cephesi meşhur Opéra Meydanı'na nâzırdır. Yânî Paris'in en dilârâ [içâçan] bir mevkiinde ve Grand Boulevard denilen ma'rûf caddelerin âdetâ göbeğindedir.

Opera'nın mebnî bulunduğu [bina edildiği, inşâ edildiği] arsa 11237 metre murabbâında [metrekare] olup 10 milyon frank yani 525 bin Fransız altununa mübâyaa olunmuş idi. İnşâata 1861 tarihinde başlanmış ve 70-71 muharebesinden [Fransa-Almanya

Savaşı] dolayı bir aralık sekte-i tâtile uğradığı [yapımı durduğu] halde sulhun takarrüründen [barışın kararlaştırılmasından] sonra 1872'de tekrar mimar Garnier marifetiyle ikmâline başlanarak iki sene sonra hitâma ermiştir.

Tiyatronun meydana nâzır olan cephesinde eski Yunan usûl-i mîmârîsinde tevfikân [uyularak] yerleştirilmiş olan sütunlar üzerine tesis edilen şırvanın kenarı meşâhir-i mûsikîşinâsân ile şuarânın [ünlü müzisyen ve şairlerin] büst yani nisf [yarım] heykelleri ile tezyîn olunarak sakafın [çatının] köşeleriyle kubbenin bâlâsına [üstüne, üst kısmına] şiir, raks [dans], mûsikî, fâciayı [trajediye] îmâ eder ilâhelerden [tanrıçalardan; Eski Yunan "Musa"ları, yani esin perileri kastediliyor] ibaret birtakım heyâkil [heykeller] vazolunmuştur. Binânın sâde bu cephesine 6 milyon frank sarfedilmiştir.

Kapıdan girilince nazara isâbet eden ilk şey meşhur neredümân-ı mütেকavvistir [kavisli merdivendir] ki kademeleri [basamakları] beyaz mermerden ve trabzanları kırmızı somâkiden masnû' [yapılmış] olup bunun bir misli de Mısırlı Mehmet Ali Paşa¹ merhumun Cennetmekân² Sultan Abdülmecid Han Hazretleri'ne takdîme-i ubûdiyet [bağlılık armağanı] olarak inşâ ettirmiş olduğu Beykoz Kasr-ı Hümâyûnu'nda [Pâdişah köşkünde] mevcut imiş. İşte yalnız bu merdiven üç milyon frank sarfiyle vücûda gelmiştir.

Sahnenin irtifâfı 60 metreye karîb [yakın] bizim Beyazıt Yangın Kulesi irtifâfına karîbdir. Arzan [enine] vüs'atı [genişliği] dahi 55 metre olup "coulisse" [kulis] denilen oyunculara mahsus mahal 54 metre tûlünde [uzunluğunda] ve 13 metre arzında [genişliğinde] ve 18 metre irtifâmındadır [yüksekliğindedir]. Sahne raks şubesiyle taht-ı râbitada [ilişki altında] olduğu gibi bu şubenin arkasında dahi serâpâ [baştan başa] aynalar bulunduğundan bu aynalar rakkâselerin [raks eden, dans eden kadınların] adedini enzâra karşı [bir görüş oyunuyla, denilmek isteniyor] çoğaltır.

1 Kavalalı Mehmet Ali Paşa (1769-1848), Mısır Krallık soyunu kuran, çeşitli oyunlarla 1805 tarihinde paşalık ve Mısır Valiliği'ni kazanan, sonraları Osmanlı İmparatorluğuna karşı gelen, 1841'de Padişah fermanı ile Mısır'da hüküm sürmüş Osmanlı paşasıdır.

2 "Yeri cennet olsun" anlamında, büyük kişiler ve özellikle padişahlar için kullanılan bir deyimdir.

1 Charles Garnier, Fransız mimarı (Paris 1825-1898). En ünlü eseri Paris Operası.

Temâşâgirâna [*seyircilere*] mahsus salonun tavanları meşâhîr-i ressâmândan [*ünlü ressamlardan*] “Bouderie”nin kalem-i mehâretiyle tezyin edilmiştir. Tiyatronun ilk perdesi 150.000 frank, diğer perdelerin kimi 10.000 ve kimi kırkar ellîşer bin frank sarfıyla vücûda gelmiştir. Sahnenin altı birçok makinelerle mâlâ-mâldır [*dopdoludur*] ki bu makineler oyunların icabına göre sahne-i temâşâda vukûa getirilecek tebeddülâtı icrâ için istîmâl olunurlar. Hakikaten tiyatronun dâhili cennet-i dünyevî itlâkına şâyân olup [*dünya cenneti denilmeye layık olup*] müteaddid âvîzeler, elektrik ziyaları her tarafa nurlar, pertevler [*ışıklar*] saçar. Her taraf resimler, heykeller ve âsâr-ı bediâ [*güzel sanat eserleri*] ile müzeyyendir. Şiir, oyun, dilârâ kadınlar, bu letâfet-i nazârîyeye [*gözle görülen güzelliklere*] inzimâm eden [*katılan*] mûsikî, insanı sermest-i huzûzât eyler [*insanın başını döndürür*]. İnsan hakikat içinde hayalden daha parlak bir hâlet-i canfezâyâ müstağrak olur [*içaçıcı bir hâle gömülür*].

Opera’da cihânın en mükemmel âsâr-ı tarab ve âhengi [*en neşeli ve ahenkli eserleri*] işitilir. En meşhur ve en büyük üstâdân-ı mûsikînin âsârına cilvegâh olur [*görüldüğü yer olur*]. Câbeca [*yer yer*] *Aida*’lar, *Africain*’ler, *Löhengrin*’ler, *Les Prophètes*’ler gibi büyük ve meşhur oyunlar oynanır.

Opera’dan sonra Paris’in en mühim tiyatrosu “Comédie Française”dir ki burası “Molière’in Evi” lakabıyla ma’rûftur. Fransız Tiyatrosu, Opéra Caddesi’nin diğer bir ucunda ve Richelieu Sokağı’nda kâindir. Müdürünü hükûmet nasbeder [*atar, tayin eder*]. Mesârifâtı da kısmen hükûmet tesviye eyler. Nîm [*yarı*] resmî gibidir. Fransa’nın en meşhur oyuncularını hep Comédie Française’de oynar. Coquelin cadet, Mounet-Sully gibi meşâhîr Comédie Française’in benâm [*namlı, ünlü*] oyuncularındandır. Oyuncuların dolgun maaşları vardır. Bundan mâdâ hakk-ı tekaüd gibi mükâfâta dahi mazhar [*sahip, nail*] olurlar. Burada alelekser [*sık sık*] tehzîb-i ahlak [*ahlak düzeltici, ahlakî*] ve tenvîr-i vicdan [*vicdanları aydınlatıcı, doğru yolları gösterici*] oyunlar sahne-i temâşâyâ arz olunur. Racineler, Molièreler, Dumaslar, Hugolar gibi eâzım-ı üdebânın [*büyük ediplerin*] eşher-i âsârına [*en ünlü eserlerine*] cilvegâh olur [*eserleri sahneye koyulur*]. Dâhilen 1467 seyirci istiâb edecek kadar vüs’atı vardır.

Comédie Française’den sonra Odéon tiyatrosu gelir ki Odéon, ikinci Théâtre Français addolunur. Burası da Comédie Française gibi bir mekteb-i edeb ve irfandır. Tiyatro Odéon Meydanı’nda yani Paris’in Quartier Latin denilen mahall-i tullâbında [*öğrenci semtinde*] kâin olduğu [*bulunduğu*] için erbâb-ı tahsilden olan şebânın [*gececilerin*] en ziyâde müdâvim bulunduğu bir temâşâgâhtır [*temâşâ, seyir yeridir*]. Klasik oyunlar oynanır. Bina epîce cesîm olup manzara-i hâriciyesi lâtîf ve dâhili 1400 seyirci istiâbına kâfidir. Ortadaki büyük kapıdan içeri girilince Molière’in suret-i vefâtını [*ölüm şeklini*] irâe eden [*gösteren*] mehîb [*heybetli, büyük*] bir heykel görülür. Sağ ve soldaki çifte nerdübanlardan [*merdivenlerden*] çıkıldıktan sonra istirahat salonuna tesâdüf olunur. Bu salon Voltaire’in, Dumas’nın vesâir erbâb-ı kalemin heykelleriyle müzeyyendir.

Bu tiyatrodan sonra en meşhur temâşâgâhlar [*tiyatrolar*] şunlardır:

Chaussée d’Antin’de Vaudville, Boulevard Saint-Martin’de Porte Saint-Martin ve yine orada Ambigu, Sébastopol Bulvarı’nda de Laquet, Chatelet Meydanı’nda Chatelet, Mont Passier Sokağı’nda Palais Royal, Boulevard des Italiens’de Nouveauté, Malta Sokağı’nda Chateau Roue ve yine Boulevard Saint-Martin’de Renaissance tiyatrolarıdır. Bunların her birerleri bini mütecâviz seyirci istiâb eder. Bâhusus [*özellikle*] Chateau Roue Tiyatrosu Opera kadar cesîm olup 2400 seyirci istiâb etmektedir.

Bu tiyatrolardan başka Paris’te daha pek çok tiyatrolar mevcut ise de en meşhurları bunlardır. Bunların birinde meselâ bir akşam Dumas fils’in eşher-i âsârından [*en ünlü eserlerinden*] olan *La Dame aux Camélias*’yı Sarah Bernhardt sahne-i temâşâda oynayarak temâşâgerânına gözyaşları döktürür iken öbüründe yine aynı eser Verdi’nin sâye-i mehâretinde opera şekline girerek âlî bir mûsikî ile herkesi heyecana düşürür.

* * *

Tiyatrolardan başka lubiyat mahâllerinin [*eğlence yerlerinin*] en meşhuru ve en eğlencelisi büyük sirklerdir ki buraya “hippodrome” tesmiye olunur [*denir*]. Hippodrome ana meydanda

kâin beyzîyü'ş-şekil [*yumurta biçiminde, oval*] bir binâ-i muhteşemdir ki sahnesi hükmünde olan vasattaki meydan bizim Beyazıt Meydanı kadar vâsi'dir [*geniştir*]. Meydanın etrafı kademe kademe seyircilere mahsus kanapelerle ihâta olunmuş ve binanın üstü camla setredilmiştir. Derûnu kâmilten elektrikle münevverdir. Şâyân-ı temâşâ olan hippodrome Paris aşüftegânının en ziyâde rağbet ettikleri eğlence mahâllerinden biridir. Büyük sirkten mâdâ Paris'te daha birçok hipodromlar vardır.

5.

Paris'te Lokantalar

Paris'te bir adam yalnız olarak bir öğle veya akşam taâmı için bir franktan yüz franka kadar masraf ihtiyar edebilir. Mese-lâ Maison Dorée, Café Anglais, Restaurant Mary, Brébant gibi bazı meşhur lokantalar vardır ki bunların hususî odalarında bir öğle veya akşam taâmı lâakal [*en az*] beş Fransız altununa mal olur. Bu lokantaların tezyînâtı bittabi mükemmeldir. Duvarlarıyla tavanları nukûş-ı zerrîn ile müzeyyendir [*altın nakışlarla süslüdür*]. Sûret-i dâimede olarak müdâvimlerine [*devam edenlerine, yani, müşterilerine*] gelince ya borsa oyunlarında bâd-i havâ [*bedava*] para kazanan sarraflarla bankerler veya Londra'dan, New York'tan Paris'e gelerek bir hafta içinde birkaç milyon frank bırakan milyonerler veyahut birtakım genç ve tecrübesiz mirasyedilerdir ve şüphesiz bunların refâkatinde mübâdele-i servete her şeyden ziyâde hizmet eden nisvân-ı ma'rûfeden [*tanınmış, bilinen kadınlardan*] biri bulunur veyahut öyle bir kadın aradığı bir Lorda müsâdif olmak için yüz franklık bir akşam taâmını göze alır da buraya başvurur.

Bu lokantalardan sonra ikinci derecede bazı lokantalar gelir ki bunlar mükemmeliyet-i mefrûşât ü tezyînât ve nefâset ü nezâfet-i matbûhatça [*döşeme ve süslemelerinin mükemmelliği ve yemeklerinin nefislik ve temizliği bakımından*] ötekilerden aşağı kalmaz. Bu lokantaların en meşhûru "Etablissements Duval" nâmiyle yad olunanlardandır [*anılanlardır*]. Paris'in meşhûr-

1 âlem olan Duval lokantalarını ikinci İmparatorluk esnasında “Duval” ismindeki zeki bir kasap tesis etmiş idi. Lokantalar hâlâ kasap Duval’ın ismini taşıyor. Établissements Duval merkezi olan iki cesim otelden mâdâ her mahâlledede ayrıca bir şubesi mevcuttur ki bu şubelerin adedi elyevm *[bugün]* yirmi beşi mütecâviz imiş. Her mahâlledeki Duval Lokantası kapısının bâlâsında *[üzerinde]* zerrîn hurûf ile *[altın harflerle]* muharrer *[yazılı]* olan isminden anlaşılır.

Duval lokantalarında mekûlat ve meşrûbâtın intihabiyle bedelinin tesviyesi şu suretle olur: Kapıdan girildiği vakit bir memure *[kadın görevli]* elinize matbu *[yazılı]* bir kâğıt tutuşturur ki üzerinde beş santimden bed’an *[başlayarak]* bir buçuk franka kadar olan âdât *[sayılar, rakamlar]* amûdî *[dikey]* sütunlar derûnunda sırasıyla muharrerdir. İntihap olunan bir masanın başına geçer geçmez hâdimelerden *[hizmet eden kadınlardan]* biri vürûd eder *[gelir]* ki bu lokantalarda hizmet edenler umûmiyetle bir takım dilber ve iştiâaver *[istek yaratan]* kadınlardır. Bunların cümlesi de siyah fistan iksâ ederler *[giyerler]* ve bileklerinden omuzlarına kadar hâricen dirseğinin üst tarafından bağlanmış gayet süslü ve kolalı bir nevi beyaz kolluk ve başına da dantele ile müzeyyen beyaz takye ve gerdanından dizlerine kadar beyaz ketenden bir önlük takarlar. İşte bu kızlardan biri size o günkü at’imenin *[yemeklerin]* envâ’ı ile esâmîsini nâtık *[tiirleriyile isimlerini belirten]* bir defter takdim ederler ve intihab olunan taâmı getirdikten sonra evvelce memur tarafından verilen kâğıda getirilen taâmın kıymeti kaç para ise matbû rakamın hizâsına mavi kurşun kalemle bir işaret vazeder *[koyar]*. Taâm hitam bulduğu vakit hizmetinizde bulunan kızcağız için de bir bahşış vermek lâzimedendir *[gereklidir]*. Borcunuzun derecesini gösteren bu kâğıdı alarak kapıda duran kesedâra *[kasiyere]* irâe edersiniz ve bedelini dahi tesviye eylersiniz. Kesedâr mâhut *[sözii edilen]* kâğıdın üstüne “Tediye olunmuştur” ibâresini hâvî bir tamga *[damga]* vurduktan sonra kapıda duran diğer memura bu kâğıdı teslim ile dışarı çıkarsınız.

Duval lokantalarında taâm etmek için insan her halde vakt-i muayyeninde *[belirlenmiş vaktinde]* gitmelidir. Zaten Paris’te maîşet umûmî bir intizam tahtında olduğundan vakt-i muay-

yenden sonra hiçbir lokantada taâm bulamazsınız. Paris’te iken ekseri Boulevard Capucine’deki Duval şubesinde taâm ederdim. Sonraları Quartier Latin taraflarında arkadaşlardan Şefik ve ressam Galip beyler beni bir lokantaya götürdüler ki Duval tarzında bir şey olup yemekleri daha nefis ve hâdimeler dahi pek ziyâde işvekâr ve lâtif idi.

Fukarâ-i nâsa mahsus olan ucuz ve âdî lokantalara gelince buralarda bir frankla üç dört türlü yemek yenebiliyor. Fakat insan böyle bir yere gitmekten ise açlığa başka bir çare bularak dayansa daha iyi etmiş olur. Zira getirilen etlerin eşek ve katır etleri olduğuna şüphe istemez. Paris’te yolda giderken ölen veya ahırlarda geberen ve sakat olan hayvanlar bu lokantalara satılır, buralarda sermâye-i matbûhât olur *[yemeklere sermaye olur, yemek pişirmede kullanılır]*. Bu mekûlâtın ne derecelerde sıhate muzır şeyler olduğu hükûmetçe dahi ma’lûm olduğundan her sabah mekûlât pazarları taht-ı teftişte *[denetimde, kontrolde]* bulundurulur. Meselâ kâbil-i ekl olamayacak *[yenilemeyecek]* kadar sıhate muzır ve müteaffin *[kokmuş, kokan]* mekûlât görülür ise derhal üzerine gaz yağı dökülür. Fakat bunlar da zâyî olmaz, bu sefer gübre olmak üzere bahçıvanlara satılır.

Bir sabah Paris’in oldukça izbe bir mahâllesinde bulunan “Inace Nicole”de sâkin *[oturan]* bir muhibbi görmek üzere ikâmetgâhına gitmiş idim. Aradığım zâtı bulamadım. Fakat bir saat sonra geleceğini söylediler. Yemek vakti olduğundan cıvarda bir lokantaya girerek hem karnımı doyurur ve hem de bu suretle bir saat kadar vakit geçirmiş olurum dedim. Mahâlledeki lokantalardan birine girdim. Evvelâ bir omlet ısmarladım. Herifin getirdiği omlet fena değildi. Bundan cür’et alarak bir de kotlet intihab eyledim. Fakat çiğneyene aşkolsun. Kotlet geldiği gibi iâde olundu ki bu lokanta işte Paris’in en ucuz lokantalarından biri idi.

Paris'in Kahveleri

Paris'in kahveleri bizim bildiğimiz mâhut kahvehanelere benzemez. Bunlar umûmiyetle ma'rûf ve meşhur eğlence mahâlleridir. Her gece peykeleri birtakım âlüftegân ile mâlâmâldir [fahişelerle doludur]. Bunlara kahve itlâkıdan ziyâde [denilmekten öte] kâle-i bîbehâ-i ismetlerini [değeri ölçülemez namus varlığını] beş franktan yüz franka kadar fûruht eyleyen [satan] birtakım esâfilin [sefil, aşağılık kişilerin] mahâll-i ticareti denilse daha muvafıktır. Paris zabıtasında 265.000 fâhişe esâmisi mukayyet imiş. İşte bu esâfil her gece bu kahvehanelere taksim olunarak orada hasbe'l-talih [şansa, taliine göre] müsâdif olacağı bir sefilin bir meblağ-ı âdî [küçük bir para] mukabilinde esir-i muvakati ve baziçe-i şehveti [şehvetinin oyuncağı] olurlar. Paris hayatı denilen ahval bu kahvehanelerdeki rezâilden [rezilliklerden] ibarettir ki bu şehir-i merkez-i medeniyet addolunan şehir-i şehîri bir "fuhuşhâne-i beynelmîlel" [uluslararası fuhuşevi] derekesine tenzil ediyor [durumuna düşürüyor].

Bu kahvehaneler birtakım derecâta münkasimdir [derecele-re bölünmüştür]. Mesela Lokantalar faslında tarif olunduğu üzere eshâb-ı servet ü yesâra [zenginlere] mahsus olan ve hey'et-i mecmuasına "Grand Café" itlâk olunan [denilen] Café American, Brébant, Dorée gibi yerlere müdavim bulunan [devam eden, giden] âşüftegân bittabi [doğal olarak] tabaka-i ulyâda [yüksek kesimde] bulunanlardandır. Bunların kıyafetleri bir düşes ve

bir prenses kadar muntazamdır. Zaten içlerinde bilâhare bir düşes ve bir prenses olmuş olanlar da nâdir değildir. Hele ikametgâhları ve hususiyle "haclegâh-ı visâl" [buluşma yeri] ittihâz olunan câmehâbları [yatak odaları] son derecede müzeyyen olup bu uğurda ihtiyar eyledikleri ["katlandıkları" anlamında] masârif akla hayret getirir. Dâhilen ve hâricen o kadar güzel telebbüs ederler [giyinirler] ki yalnız hal ve kıyafetlerine bakılsa ihtiyar elden gider [insan şaşırır kalır]. Sade bir gecelik gömleğine bin frank ve bir don için beş yüz frank sarfetmek derecesindeki sefâhetler [hesapsız harcamalar] bu kadınlara hâs gibidir. Bu yoldaki masarifat ve israfat marrîne-i sefâhette pûyân olan [sefâhet yollarında koşan] eshâb-ı servet ü yesârdan birtakım süfehânın [sefih kişilerin, önünü ardını düşünmeden para harcayanların] kesesinden çıkar. Yoksa ayda lâakal [en az] dört beş yüz lira¹ sarfeden bu nevi nisvân [kadınlar] irat ve akar [gelir sağlayan mal, mülk] nâmına habbe-i vâhideye [en ufak bir şeye] malik değillerdir. Akşamları güzel ekipajlarla [bu sözcük "araba" anlamında kullanılmıştır] Boulogne Ormanı'nda tenezzüh eden Paris'in meşâhîr-i alüftegânı [meşhur namus yoksunu kadınları] gibi servet ve ihtişâm içinde arz-ı endam eyleyen fahişelere dünyanın hiçbir tarafında tesadüf edilmez. Café Americain ve Maison Dorée gibi kahvehanelerdeki garsonlar bu kadınların âdetâ simsarı [komisyoncusu] mesâbesindedir. Böyle bir kadını nezdinize davet için garsonların delaletine müracaat edebilirsiniz. Davet-i vâkıyanıza icâbet eden [uyan] bir kadınla taâm ettikten sonra birlikte ikametgâhına giderseniz ki doğrusu nâmus-şikenliğin [namus kırıcılığının, yoksunluğunun] bu derecesi hemen Paris'e münhasır olup bu ise Fransa ahlak-ı umûmiyesine bir misal irâe eder [gösterir].

İkinci derecedeki kahvehanelere gelince bunların ekserisi Quartier Latin taraflarında olup en meşhurları Galicia, Café Madride, Café de la Souroe, Souflet, Vachet, Darcourt, Précoppe isimindeki kahvehanelerdir. Nisfu'l-leylden biraz evvel bu kahvehanelerin manzarası görülmeye şâyândır. Sun'î çiçeklerle müzeyyen sivri şapkalar ve rengârenk ipek fistanlarla mecmâ-ı nisvân [kadınların toplanma yeri] olan salonları âdetâ bir gülîstân-ı safâyı veya her tarafı bir başka çiçekle donanmış bir hadî-

1 Burada geçen "lira", Osmanlı lirasıdır.

ka-i şitâyı [*kış havuzunu*] andırır. Elektrik fânuslarının eşi'a-i tâbdârı [*parlak ışıkları*] bu gülendamların [*gülfidanı endamlıların*] şâ'saâ-i simalarına [*yüzlerinin parlaklığına*] başka bir letâfet bahşeder. İpek fistanların ipek çorapların feşâfeş-i ruhperveriyle [*ruh okşayan fışiltısıyla*] her kadının etrafını muhît olan [*çeviren*] ıtr-ı nâmahdud [*sayısız güzel kokular*] içinde insan gaşyolup gider [*kendinden geçer*]...

Paris'in en meşhur alüftegânı hep Quartier Latin'in bu kahvehanelerinden yetişmiştir. Müddet-i medîdeden [*uzun zamandan*] beri Paris'te ikamet eden rüfekâdan [*arkadaşlardan*] bir zat diyordu ki: Bugün milyonlar sarfeden ve şa'saa-i servet ve ihtişamıyla gözlerimizi kamaştırın meşâhir-i alüftegândan hiçbirisi yoktur ki vaktiyle Quartier Latin'de beş franka bir müşteri aramış olmasın.

* * *

Paris'te eğlence mahalli olmak üzere bizim Konkordiya'ya [*Concordia*] mümâsil ve tabîi ondan daha mükemmel birtakım yerler vardır ki bunların en meşhurları Folies-Bergère, Olympia, Moulin-Rouge, Casino de Paris, Trianone, Scala, Alcazar, Ambassadeur isimindeki yerlerdir. Bu mahall-i ma'rûfede [*bu tanınmış yerlerde*] dahi hal ve şanları bâlâda [*yukarıda*] tarif olunan alüftegân mebzulen [*bol bol, çokça*] bulunur. Folies-Bergère ile Beaux-Lieux'deki rezâili [*rezillikleri*] tarif için âdetâ kalemi-miz hayâ eder [*utanır*].¹

1 Folies-Bergère, "artistik çıplaklığın" sahnelendiği müzikli, çeşitli gösterili büyük bir gazinodur. 1869'dan bu yana Paris'in turistler ve Paris'ten başka il ve yörelerden gelenlerin bir kez uğramadan yapamayacakları zorunlu uğrak sahnesidir. Yvette Guilbert, Mistinguett, Maurice Chevalier, Fernandel, Joséphine Baker gibi ünlü sanatçılara sahnesinde yer vermiştir.

7.

Place de Concorde

Place de Concorde — Paris şehrini tezyin eden meydanların en güzeldir. Paris'in letâfet ve mükemmeliyetçe pek ziyâde hâiz-i şöhret olan caddesi buradan başlar. Caddenin Tâk-ı Zafer'e [*L'Arc de Triomphe*] kadar olan kısmına "Avenue des Champs-Élysées" ve ondan sonraki kısmına da "Avenue de Grande Armée" tesmiye edilir.

Concorde Meydanı "Gabriel" isminde bir mimarın eser-i mehareti olmak üzere ilk defa 1748'de tesviye edilmiş ve meydanın vasatında On Beşinci Louis'nin heykeli rekzedilerek [*dikilerek*] etrafı bir hendekle çevrilmiş idi ki o tarihte bu meydana "On Beşinci Louis Meydanı" derlerdi. On Altıncı Louis ile Marie Antoinette'in leyle-i zifâfında [*gerdek gecesinde*] şehri-yini [*donanma şenliklerini*] temâşâ için meydanda toplanan ehâlden [*halktan*] birçok kimseler heykelin etrafındaki hendeklere düşerek kimi helâk ve kimi mecruh olmuş [*kimi ölmüş, kimi yaralanmış*] olduklarından düğünden sonra hendeklerin etrafına taştan parmaklık çekilmiştir. Parmaklığın etrafında Fransa'nın Lyon, Nantes, Rouen, Marsilya, Brest, Lille gibi büyük şehirlerini musavver [*tasvir eden, resimleyen*] ve kuvvet, azamet, adâlet, muhabbeti muhtır [*hatırlatan, anan*] birtakım heykeller mer-kûzdur [*dikilidir*]. İnkılâb-ı Kebir'de [*Fransız İhtilâli*] On Beşinci Louis'nin heykeli mahvolunarak kaidesi üzerine Heykel-i Serbestî [*Hürriyet Heykeli*] ikâme olunmuş ve meydanın nâmı da

İnkılâb-ı Kebir Meydanı'na tahvil kılınmış idi. Muahharen *[sonradan]* büyük Napoléon'un konsüllüğü hengâmında *[devrinde]* meydana şimdiki nâmı verilmiştir. 1834 senesinde Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa merhum tarafından Fransa Kralı Louis-Philippe'e ihdâ edilen *[armağan edilen]* dikilitaş¹ Heykel-i Serbestî'nin yerine kâim olmakla *[geçmekle]* bilâhare bu dikili taşın etrafına dahi dört havuz inşa edilmiştir ki bu havuzların ikisi Bahr-i Muhît *[Okyanus; burada Atlas Okyanusu]* ile Bahr-i Sefid'i *[Akdeniz'i]* ve diğer ikisi de Fransa'nın Rhine *[Ren]* ile Rhone *[Ron]* nehirlerini mu'lindir *[ilan eder, bildirir]*.

Geceleri elektrik ziyasıyla münevver olan *[aydınlanan]* meydanın kesbettiği *[aldığı]* manzara hayretbahş-ı uyûn olacak *[gözüleri şaşırtacak]* bir derece-i nûrâniyettir.

1 Concorde Meydanı'nın ortasındaki dikilitaş ile ilgili olarak bu seyahatnamede verilen bilgilere daha bir açıklık getirmek üzere konuya değgin özet açıklamaları veriyoruz:

Bugünkü adı "La Place de la Concorde" olan meydan Fransız mimarı Jacques-Ange Gabriel (1698-1782) tarafından 1753'te "XV. Louis Meydanı" adı ile açılmıştır.

Alman asıllı Fransız mimar Jacques Hittoff (1792-1867), Meydan'ı 1836 yılında düzenledi, dekore etti ve L'Obélisque Louxor denilen dikilitaşı Meydan'ın ortasına dikti.

Bu taşın Mısır Hıdivi Kavalalı Mehmet Ali Paşa (1769-1848) tarafından Fransa'ya gönderilmiş olduğuna ilişkin hiçbir kayda rastlanmadığı gibi nereden getirilmiş

8.

Boulogne Ormanı *[Bois de Boulogne]*

"Bois de Boulogne" Paris'in en meşhur teferrücgâhlarından *[gezinti yerlerinden]* bir mesîre-i dilârâ *[içaçan bir seyir, gezme yeri]* ve daha doğrusu bir hadîka-i dilküşadır *[ferahlandırıcı bir bahçedir]* ki medeniyetin burada vücûda getirdiği letâfet hayretfzâ ve âdetâ bihişt-âsâ *[cennet benzeri]* olup dünyanın hiçbir tarafında mânend ve mûdali *[benzeri ve eşdeğeri]* yoktur denilebilir. Ormanın işgal eylediği arazi etrafı üç saatte dolaşılamayacak kadar vâsi' *[geniş]* ve her tarafını görmek isteyen bir seyyah için derûnunda lâakal *[en az]* üç gün gezmek muktezîdir *[gerekir]*. Orman derûnundaki *[içindeki]* sâyedâr eşcâr ile muhât *[gölgeli ağaçlarla çevrili]* caddeler kâmilten tahta kaldırımlıdır. Bu caddelerde akşamları dörder, ikişer, birer atlı ekipajlarla *[bu sözcük "araba" anlamında kullanılmıştır]* kira arabaları devreder ve galebelik *[kalabalık]* o derecede kesb-i vefret ve kesret eyler *[çokluk ve yoğunluk kazanır]* ki atlı, arabalı, velospitli *[bisikletli]*, yayan gelip geçen seyirciler ve erbâb-ı tenezzüh ile çocukların ve askerlerin teşkil eyledikleri manzarayı tasvir edebilmek muhaldir *[olanaksızdır]*. Orman derûnunda çam ormanları ve henüz balta girmemiş ormanlara mûmâsil *[benzer]* tabiî ormanlar ve ağaçlar yollar arasında zümrüdîn merâlar görülür. Bu merâların en ziyâde sulak ve basık olan arazide bile bir misline daha tesadüf edilmez.

Boulogne Ormanı'nda yolcu taşıyan vapurları hâvî sunî cesîm göller ve üzerinde müzeyyen gazinoları olmak üzere lâtif adacıklar vardır.

Orman derûnunda en ziyâde nazarrübâ olan [göz okşayan] cesîm çağlayanlardır ki insan saatlerce temâşâ eylemiş olsa yine nazar-i latîfesine doymuş olmaz.

Ormanın bazı mahâllerinde Maison Dorée'ye mûmâsil gazinolar vardır. Efrencî Eylülün otuzuna mûsâdif olan on ikinci Çarşamba günü Boulogne Ormanı'na gitmiş idim. Çağlayan civarında rûfekâ [arkadaşlar] ile birlikte dâhil olduğumuz köşk şeklinde bir gazinoda üç arkadaş yirmi franka yakın bir masraf ihtiyarına [“harcamaya” anlamında] mecbur olduk ki sâde garsonun getirmiş olduğu sigaraların en adisi beş frank kıymetinde idi. Eframızda ricâl ve nisvândan birçok zevât mevcut idi ki bunların ekserisi oraya kendi husûsî arabalarıyla gelmiş idiler. Paris şıklarıyla aşûftegânının merkez-i cevelânı caddelerde araba ile dolaşmak kadar zevkli bir şey yoktur diyebilirim.

Ormanın muhtevi olduğu lâtif çayırliklar 863 hektar kadar var imiş.

* * *

Concorde Meydanı'ndan başlayan “Avenue de Grande Armée”^{*} Paris'in emâkin ve büyü-t-ı cesîme ve muhteşemesini [büyük ve görkemli binalarını] ihtiva eder ki bu civardaki hânelerin her biri âdetâ bir sarây-ı nazarrübâyâ mûmâsildir [göz kamaştıran birer saraya benzer]. Büyük Tâk-ı Zafer'den [Arc de Triomphe] sonra ormana giden yol ikiye inkisâm eder [ayrılır]. Biri Porte Dauphine tarîkidir, diğeri Porte Maillot tarîki. Dauphine Kapısı tarîkinde meşhur Amerikalı milyoner Jay Gould duhteriyle [kızıyla] izdivac eden Comte de Boniface Castellane'ın¹ kâşâne-i muhteşemesi [görkemli kâşânesi, mâlikâne-si] mevcuttur.

* Tâk-ı Zafer'e kadar olan kısmına “Champs-Élysées” derler. [Yazarın dipnotu]

¹ Castellane Kontu Paul Ernest Boniface (1967-1932). 1895'te Amerikalı “hırsız baron” Gould'un kızı Anna'yla evlenmiştir.

Ormanın bir köşesinde cesîm bir hayvanat bahçesi vücudâ getirilmiştir ki derûnunda kış bahçeleriyle müteaddid serler [seralar], âlât-ı zirâiyeye mahsus bir sergi, sun'î madensuyu menâbii [kaynakları] ve her nevi tuyûru [kuşları] muhtevi olmak üzere cesîm kuşhâneler, kümesler, maymunlar, zürâfâ, yabana-tı gibi hayvânâta mahsus ahırlar, tavşanlar, domuzlar, geyikler, yabankoyunları bulunmaktadır.

Louvre Sarayı ve Müze

Louvre'un asıl bânîsi [*inşâ ettireni, yaptıranı*] Kral Philippe Auguste'tür.

Philippe Auguste'ün devr-i hükûmetinden evvel şimdi Louvre'un bulunduğu mahâlde metin ve müstahkem bir şato mevcud imiş. Kral bu şatoyu kâmilan hedmettirerek [*yıkılarak*] yerine müceddeden [*yepyeni*] bir bina inşâ ettirmiş. 1264 tarihinde Beşinci Charles, sarayı biraz daha tevsî' etmiş [*genişletmiş*].¹

Birinci François'nun ahd-i hükûmetinde [*hükûmeti döneminde*] şimdiki sarayın binasına mübâşeret olunarak [*başlanarak*] ameliyat-ı inşâîye [*yapım çalışmaları*] "Pierre Lescot" isminde bir mimara tevdi edilmiştir. O tarihten sonra gelen birçok Fransa hükümdarları yeniden yeniye ebniyeler [*binalar*] ilave ederek sarayı tevsîe çalışmışlar. Büyük Napoléon Tuileries Sarayı'na ilsak ettirmek [*bitiştirmek*] teşebbüsünde bulunmuş ise de nasılsa muvaffak olamamış, nihayet 1871'deki Komün [*Commune*] İhtilâli'nde² ihrak olunmuş [*yakılmış*] ise de birkaç sene sonra şimdiki hükûmet tarafından tamir edilmiştir.³

1 Bu tarihte bir yanlışlık var: V. Charles 1500-1558 tarihlerinde yaşamıştır.

2 Commune İhtilâli: 1879'da Paris Belediyesi bir dâimî komite kurdu. Bu komite Kral'ın onayı ile Commune de Paris (Paris Komünü) adını aldı. İhtilalcî hükûmete de adını veren Paris Komünü sosyalizm tarihinde önemli rol oynadı (1871). İç savaşlarda sosyalist hükûmet yanlıları on binlerce ölü ve on binlerce esir verdiler. Esirler sürüldü; sonra, 1880'de genel afla geri döndüler.

3 Bu seyahatnamenin yazıldığı tarih (1898), 1870'den başlayarak 1932 yılına kadar süren Üçüncü Cumhuriyet devrindedir.

Saray, eski Louvre, yeni Louvre nâmiyle ikiye münkasemdir [*ikiye bölünmüştür, iki bölümdür*]. Eski Louvre şark cihetindeki dört köşe bir binadır. Garb tarafındaki bina ise yeni Louvre'dur ki eskisinden daha vâsî'dir [*geniştir*]. Carrousel Tâk-ı Zaferi'ne [*Arc de Triomphe de Carrousel*] kadar mümted [*uzanır*] ve Tuileries Sarayı'na mülâkî olur [*ulaşır*].

Yeni Louvre'un vasatındaki [*ortasındaki*] bahçenin cihet-i garbisinde [*batısında*] meşhur Gambetta'nın¹ bir heykeli merkûzdur [*dikilidir*]. Sarayın dâhili nukûş [*nakışlar*] ve sanayii-i mimariye itibariyle fevkalâde müzeyyen ve âsâr-ı nefisedendir. Büyük bir kısmı müze haline konulmuş ve bir kısm-i sagîri [*küçük bir bölümü*] de Maliye Nezareti'ne tahsis olunmuştur.

Louvre hakikaten cesîm bir saray olmakla beraber hâiz olduğu cesâmet bağteten göze çarpmaz [*büyüklüğü birdenbire fark edilemez*]. Bunun ise başlıca bir sebebi sarayın manzara-i hâriciyesinde yeknesak [*biteviye, tekdüze*] olmaması ve bir de cıvarındaki ebniyelerin hep Louvre kadar cesîm şeyler bulunmasıdır.

Sarayın derûnundaki âsâr-ı nefise her gün meccânen [*para ödmeden*] erbâb-ı temâşâya küşâdedir [*açıktır*]. Birinci kat heykeltraşlığa ait âsâra ve ikinci katı resim tablolarıyla mücevherâta ve üçüncü katı dahi Bahriye Müzesi'ne tahsis edilmiştir. Âsâr-ı atîka kısmında en ziyâde şâyân-ı dikkat olan "Milo"nun Venüs heykelidir² ki hakikaten bu meşher-i bedâyiin [*güzelliklerin sergilendiği yerin*] nuhbe-i nefâisi [*nefis eserlerin en seçkini*] addolunabilir. Sanâyi-i nefise meftunlarından pek çok kimseler mücerret [*sadece*] bu heykeli temâşâ için memâlik-i ecnebiyeden, diyâr-ı bâideden Paris'e kadar şedd-i rahl ederler [*hazırlanıp yola çıkarlar*].

Mısır'a müteallik âsâr-ı atîka dairesinde birinci salon "Sfenks"³ gibi eşkâl-i cesîme ile mumya mahfazalarını muhtevidir. Duvarlarda ise eski papirüs yaprakları üzerine yazılmış elyazıları vardır.

1 Léon Gambetta (1838-1882). Avukat ve politika adamı. Milletvekili, İçişleri ve Harbiye Nazırı, Meclis ve Hükûmet Başkanı.

2 Milo, Ege Denizi'nde bir adadır. Ünlü Venüs heykeli bu adada 1820'de bulunduğundan bu heykele Milo Venüsü denilmektedir.

3 Sfenks: Mısırlılarla Yunanlıların alt bölümü arslan, baş kısmı insan şeklindeki dev heykelleri.

Müze resim hususunda dahi dünyanın en zengin teşhîrgâh-ı nefâisinden ma'dûddur [*resim sergilerinden sayılır*]. Her millete mahsus mektepler [*ekoller*] ayrı ayrı birer salon işgal ediyor. Bu salonlarda İtalya'nın Raffaello, Leonardo da Vinci, Tiziano [*bu adlar metinde Fransızca okunuşlarıyla yazılmış*] gibi en meşhur ressamlarının enfes âsârı mevcuttur. Louvre'da İtalyan mektebi pek ziyâde meşhur ve müteberdir. Fakat resimlerin ağılebi [*çoğu*] kurûn-ı vustâyâ [*Ortaçağ'a*] ve kiliseye ait şeylerdir. Hele Floransa tabloları Luxembourg ve Versailles müzelerinde daha kesîr olmakla beraber Louvre'da dahi en meşhur Fransız ressamânının [*ressamlarının*] enâfis-i âsârına [*en nefis eserlerine*] tesâdüf olunur. Mesela Fransız mektebine mahsus resimler meyânında en ziyâde câlib-i nazar-ı dikkat olan [*en çok dikkat çeken*] tablo vakt-i hasatta tarlada mahsûlatı toplayan nisvânı [*kadınları*] irâe ediyor [*gösteriyor*].

Louvre'daki tabloların kıymetine bahâ biçilmez. Fransa'da sanâyi-i nefîsenin terakkiyâtına bu müzelerin hakikaten pek çok yardımı oluyor. Her gün sehpalarını, fırçalarını, boyalarını filân alarak Louvre'a gelen ve burada teşhir edilen âsâr-ı nefîseyi meşk-i taklid ittihâz ederek [*benzerini yapmayı amaç edinerek*] çalışan sanatkârân pek çoktur.

Her sene Paris'te küşâd olunan [*açılan*] salonlarda heyet-i mümeyyize [*seçici kurul*] tarafından mazhar-ı takdir olan levhalar icâbına göre hükûmet tarafından satın alınarak evvelâ Lüksemburg Müzesi'nde bir müddet teşhir edildikten sonra ressamın vefatını müteâkib ya vilâyet müzelerinden birine veya Louvre'a gönderilir ki bu tablolar ilelebed orada mahfuz kalarak erbâb-ı sây ve istidât için [*üzerinde çalışacak istidatlı kişiler için*] nümûne-i taklid olur.

Louvre Sarayı'nın bir kilometre tûl [*uzunluk*] teşkil eden resim salonlarında iki bini mütecâviz tablo teşhir edilmiştir.

Sarayın mücevherât salonu dahi câlib-i dikkattir. Zaten bu salonların her biri bir kıymet ve ehemmiyet-i târihiyeyi hâiz ve derûnunda teşhir olunan mücevherât ve eşyanın her biri hükümdârân-ı sâlifeden [*önceki hükümdarlardan*] birine ait olmak itibarıyla dahi ayrıca hâiz-i kıymettir. Âsâr-ı atîka ve nefîseden masalar üstündeki camekânlarda gördüğüm mücevherâtta takdîr-i kıymet, erbâbı tarafından bile mümkün olamıyor.

Bazı salonların duvarlarındaki goblen halıları âdetâ tabloların birer nüsha-i mencûsesi mesâbesindedir [*dokunmuş, dokulu benzeri gibidir*]. Bu halıları gördüğüm zaman üzerlerindeki elvâh ve tesâvir [*levhalar ve resimler, yani, desenleri*] cihetiyle âdetâ tablolardan fark edememiş idim.

Goblen halı fabrikası Fransa'nın medâr-ı iftihar olup bu fabrika ilk defa 1450 sene-i mîlâdiyesinde "Gobelin" isminde bir sâhib-i marifet tarafından tesis olunmuş idi. 1662'de meşhur "Colbert" bu fabrikayı hükûmet nâmına satın alarak mensucât ve mâmulâtını ebniye-i resmiye tefrişâtına tahsis etmiş ve ara sıra Fransa hükümdarları tarafından hükümdârân-ı ecnebiyeye hedâyâ makamında [*hediyeler olarak*] bu halılar ihdâ olunagelmışti. Nitekim Fransa hükûmeti tarafından ahîren [*son zamanlarda, yakınlarda*] resm-i tetevvücleri [*taç giyme töreni*] münasebetiyle Çar¹ ve Çariçe Hazerâtına [*hazretlerine*] bu fabrika mensucâtından bir halı takdim edilmiştir ki halı Goblen'in enfes-i âsârından [*en güzel eserlerinden*] olup *Perilerin Torunu* isminde pek ziyâde meşhur bir tablonun nümûne ittihâzıyla [*örnek alınmasıyla*] nescedilmişti [*dokunmuştu*]. Bu eser-i nefîsin nescine 1883'te başlanarak 89'da ikmal edilmiş ve o sene Paris Sergisi'nde [*Dünya Sergisi*] ve muahharen Bordeaux ve Chicago sergilerinde teşhir olunduktan sonra nihayet Çar ve Çariçe Hazerâtına Fransa tarafından takdim ve ihdâ olunması takarrür eylemiştir [*kararlaştırılmıştır*].

1 Son Rus çarı Nikola Aleksandroviç (1868-1918). 16/17 Temmuz 1918'de tüm aile kişileriyle beraber öldürüldü.

Palais Royal¹

Palais Royal Paris'in mebnâ-i meşhûresinden ve eshâb-ı servet ü yesârın [zengin kişilerin] yegâne merci'lerindendir. Palais Royal On Üçüncü Louis'nin devr-i hükûmetinde meşhur Cardinal de Richelieu tarafından mimar "Lemercier"² marifetiyle inşâ ettirilmiş idi. Sarayın inşâsına 1629 tarihinde başlandığı halde 6 sene sonra ikmal olunabilmiş ve o tarihte saraya "Kardinal Sarayı" denilmişti. Binanın hitâmından sonra temâşâsına gelen On Üçüncü Louis sarayı pek ziyâde beğendiğinden reisü'l-vükelâ [vekiller başı, başbakan] tarafından takdime-i ubûdiyet [kulluk, bağlılık armağanı] olarak Kral'a ihdâ edilmiş ve Palais Cardinal nâmı Palais Royal'e tahvil olunmuştur.

1692'de On Dördüncü Louis, sarayı biraderi Birinci Philippe'e ihsan etmiş [bağışlamış] ve islah ve tevsî yolunda Hükûmdâr-ı müşârünileyhin [adı geçen hükûmdârın] başlamış olduğu inşâat Birinci Philippe tarafından itmam edilmiştir.

Birinci Philippe'ten sonra saraya sâhip olan "Philippe Égalite" süfehây-ı meşhûreden [ünlü sefihlerden, para kıymeti bilmezlerden] olup dâimi bir müzâyaka [darlık, yokluk] içinde bulunduğundan 1871'de Kral On Altıncı Louis'den istihsal eylediği irâde ve mezuniyete binâen sarayın birinci katındaki daireleri-

1 1643 yılına kadar Palais Cardinal ismiyle anılan bu binalar topluluğu sonraki yıllarda Palais Royal olarak anılmaya başlandı. Zamanla sürekli değişikliklere uğradı. Bugün birkaç resmî kurum da bu binalarda yer almaktadır.

2 Jacques Lemercier (1585-1654), Fransız mimarı. Birçok ünlü binanın mimarıdır.

ni yüzlerce dükkâna bi't-tahvil [dönüştürerek] sanâyi-i bedîa ile mütevaggil olan [ince sanatlarla uğraşan] esnafa icâr etmiş [kiralamış] ve bu suretle elyevm Palais Royal Çarşısı denilen ticaretgâh-ı ma'rûf [bilinen ticaret merkezi] vücûda gelmiştir. Bu dükkânların önü bizim Direklerarası'na benzer.¹

1793'te Palais Royal zabt ve müsâdere olunarak [el konularak] Emlâk-i Hassa [özel mülkler] sırasına geçerek Restorasyon'da² Orléan hanedanına iade kılınmış ise de 1870'teki Komün [Commune] İhtilali'nde ihrâk olunan [yakılan] bazı mahâlleri hükûmet-i hâzıra [bugünkü hükûmet] tarafından tâmîr olunarak tekrar Emlâk-i Umûmiye [umumî, eski deyimiyle mîrî emlâk] âdâdına [sayılarına, yani, kayıtlarına] idhal kılınmıştır [katılmıştır].

Sarayın alt katı mükemmel bir çarşı olduğu gibi yukarı katlarında dahi müteaddid lokantalarda gazinolar ve sanâyi-i bedîa-i vâkıa-i ticariye mağazaları vardır. Hâsılı Palais Royal elyevm Paris'in en meşhur dâd ü sited [alışveriş] merâkizinden [merkezlerinden] ve Richelieu zamanından kalma tiyatrosu dahi en benâm temâşâgâhlarındandır. Alt kattaki kuyumcu dükkânlarında mevcut olan cevahîr ve nefâis dünyanın defâin ve hazâin servetine muâdil zannolunur [dünyanın define ve hazine zenginliklerine eş zannedilir]. Camekânlarında teşhir olunan âsâr-ı nefîse ve masnûât-ı bedîaya nazar taalluk ettikte [göz atıp kaldıkça] insan bir türlü oradan infikâk edemez [ayrılmaz].

1 Yukarıda adı geçen Fransa kralları hakkında özet bilgiler:

— XIII. Louis, *le juste* (1601-1643). Karışıklıklar sonucu iktidarı Kardinal Richelieu'ye kaptırdı. Fransa 30 Yıl Savaşları denilen savaflara sürüklendi.

— XIV. Louis (1638-1715). Büyük Louis de denilen XIV. Louis ülkeyi pek çok savaşa sürükledi. Jean-Baptist Colbert Fransa'nın mâlî, ekonomik ve sosyal dengesini düzene bu kral döneminde soktu.

— XVI. Louis (1754-1793). Fransız Devrimi ile 21 Ocak 1793 tarihinde eşi Marie-Antoinette ile birlikte idam edildi. Seyahatname yazarının "1871 yılı"ndan söz etmesinde bir yanlışlık olduğu açıktır. Açıklanmak istenen olayın 1771 ya da 1781 yılında geçmiş olması mümkündür.

2 "Restorasyon" (Fr. *Restauration*), politik anlamda, genellikle, yıpranmış bir hükûmdarın (ya da bir iktidarın) yeniden güç ve itibar kazanması için kullanılan bir sözcüktür. Metinde sözü edilen Restorasyon, Fransa Kralı XVIII. Louis'nin idaresinde kanlı olayları içeren Birinci Restorasyon (Nisan 1814-Mart 1815) ve İkinci Restorasyon (Haziran 1815-Temmuz 1830) dönemlerini kapsar. Temmuz 1830 sonlarında Kral Louis-Philippe, Bourbon tahtına geçti.

Grévin Müzesi¹

Grévin Müzesi bizim yeniçerileri andırır. Burada teşhir olunan zevât-ı meşhûrenin heyâkili [*heykelleri*] balmumundan mâmuldür. Fakat ilk defa müzeye dâhil olan bir kimse bu heykellerden birinin yanına gidip de elini tutmadıkça bunların sun'î ve gayr-ı hakîkî olduklarına kâni olmaz.

Müze üç katlı bir binadır ki birinci katında çalgılı bir kahvehane mevcuttur. Buradaki muzıka suret-i daîmede terennüm-sâz olur [*çalar*].

Müzeye Boulevard des Italiens cihetindeki medhalden girdik. Dar ve bi'n-nisbe muzlimce [*nisbeten karanlıkça*] bir koridordan geçtikten sonra duhûliye ücretini tesviye edip [*ödeyip*] asıl müzeye dâhil olduk ki sağ cihetteki bir hücre Büyük Opera'nın iç salonunu irâe etmekte idi. Rakkâseler bir tarafta dolaşıyor, diğer bir tarafta da Paris'in en meşhur muganniyelerinden [*kadın ses sanatkârlarından*] Madame Rose Caron ayakta durduğu halde bir muhibbiyle [*tanışıyla, dostuyla*] konuşuyordu. Sol cihette dahi asrımızın en benâm fâcia aktrislerinden Madame Sarah Bernhardt, *Phèdre* oyunundaki kıyafetiyle sahne-i temâşâda bulunuyordu. Bu iki hücrenin ortasındaki tûlânî bir salonda birçok direkler mevcut olup bunun altındaki kanapelerde dahi birtakım zevat muhtelif vaziyetlerde oldukları halde oturuyorlardı ki ben evvelâ bunları benim gibi müzeyi seyr için gelmiş

1 1882'de desinatör Alfred Grévin (1827-1892) tarafından kurulmuştur.

birtakım insanlar zannetmiş idim. Meğer bunlar da birer heykel imiş. Bu meyânda Victor Hugo ile meşhur Rochefort'u derhal tanıdım ve biraz ötede Duc d'Orléan ile hâtib-i meşhur Mirabeau'yu gördüm.¹

Ba'dehû binanın alt katına indik ki bu kat bodrum katı idi. Burada dahi Rusya İmperator ve İmperatoriçesi hazerâtının [*hazretlerinin*] Moskova'da icra olunan resm-i tetevvücleri [*taç giyme töreni*] irâe olunmuştu. İmperator ve İmperatoriçe hazerâtı yanlarında büyük İmperatoriçe olduğu halde kiliseden çıkmakta idiler. Askerler güzergâh-ı İmperatorîde selâm duruyorlar ve maiyet-i İmperatorîde birçok Prensler ve Prensesler yâverân [*yaverler*] ve önde sınıf-ı ruhbân [*râhipler*] bulunuyordu.

Yine bu kısımda Avusturya İmperatoriçesini Cenevre'de katleden mel'un İtalyan Luccheni'nin bir modeli mevcut idi ki herif Cenevreli iki polisin refâkatinde olduğu halde gösterilmiş idi [*Bu olaydan Cenevre bölümünde bahsedilmişti*]. Vak'a-i fecîa-i mâlûmeden daha on beş gün mürûr eylemiş olduğu halde katilin Grévin Müzesi'nde bir modeline müsâdif olmaklığım [*tesâdüf edişim*] pek ziyâde hayret ve takdîrimi mûcib oldu.

Cinâyât-ı müdhîşe ve meşhûreden bazılarını irâe eden dehşetengiz ve nefretâver [*dehşet ve nefret verici*] birçok modelleri temâşâ ettikten sonra tekrar üst kata çıktık ki yine bu katta İnkılâb-ı Kebîr esnasında On Altıncı Louis ile Marie Antoinette'in hücrelerini irâe eder bir model pek ziyâde nazar-ı dikkatimi celb etmiş idi. Marie Antoinette bayılmış, *dame d'honneur*'lerinin kucağına düşmüş, Kral kemâl-i dehşet ve nefretle pencereden hârice bakıyor, dışarıda yangın alevleri görülüyor, hâsılı her şey o kadar tabîî bir surette irâe olunmuş ki insan kendini bu vak'a-i târihiyeyi âdetâ efrâdından biri zannıyla mebhût [*şaşkın*] kalıyor. Hayret, sad hezâr [*yüz bin*] hayret!..

1 Victor Hugo: Fransız şair ve yazarı (1802-1885). Ölümünden sonra külleri Panthéon'a konuldu.

Henri Rochefort, Marquis de Rochefort, (1831-1913): Fransız politik gazetecisi.

Comte de Mirabeau, Honoré Gabriel Riquett (1749-1791): Fransız politikacısı ve ünlü hatîbi. Parlamento ile Kral arasında ikili oynadığı için ihanetle suçlandı. Panthéon'a gömülen külleri bu nedenle oradan çıkarıldı.

Paris Borsası

Paris Borsası Korent usûl-i mûmârisine tevfikân [Korent mimari tarzına uygun olarak] inşâ edilmiş gayretle cesîm bir bina-
dır ki manzara-i hâriciyesi Madeleine Kilisesi'yle elyevm Mec-
lis-i Meb'ûsânın mahâll-i ictimâ [toplantı yeri, salonu] olan Bour-
bon Sarayı'nı andırır. Binanın saçakları, etrafındaki müteaddid
sütunlar üzerine oturtulmuştur. Bu sütunlarla asıl binanın ara-
sında beş metre arzında [genişliğinde] cesîm bir gezinti mahâl-
li mevcuttur. Sütunların mecmuu 66 adet olup ticaret, adalet, zira-
at ve sanayi nâmına merkûz [dikilmiş] birtakım heyâkil-i latife
ile [güzel heykellerle] müzeyyendir.

Borsanın dâhili birtakım devâire [dairelere] münkasem [tak-
sim edilmiş, ayrılmış] olup bu dairelerden biri aliveracılara [alivre-
cilere, önceden yapılan satış kuralına göre işlem yapanlara] mahsus
bulunduğundan öyle bizim borsalarda olduğu gibi hariçten
gürültü ve patırtı işitilmez. Muâmelat hep telefon vasıtasıyla
icra olunmaktadır. Bundan mâdâ borsanın derûnunda telgraf-
hâne ve tazyîk-i havâ vasıtasıyla teâtî-i mekâtibe [mektuplaşma-
ya] mahsus bir de posta merkezi vardır.

Paris Borsası Londra Borsası'ndan sonra dünyanın en
cesîm ve en meşhur borsası olduğundan burada milyonlar, mil-
yarlar üzerine muâmelât-ı sarrâfiye cereyan eder.

Lüksemburg Sarayı, Müzesi, Bahçesi

Lüksemburg Sarayı [Palais du Luxembourg] pek cesîm bir
saraydır. Vaktiyle Jacques de Brosse isminde küberâdan bir
zatın [büyük, zengin bir kişinin] konağı iken Dördüncü Henri'nin
zevcesi Marie de Médicis tarafından iştirâ olunarak [satın alı-
narak] 1612 tarihinde tevsîan [genişletilerek] inşâ ettirilmiş ve o
tarihte saraya Kraliçe'nin nâmına izâfetle [adından hareketle]
"Medicis Sarayı" denilmişti. Bilâhare On Altıncı Louis tarafın-
dan biraderi Comte de Provence'a ihdâ olunmuş ve İnkılâb-
ı Kebîr'de Palais Royal gibi Lüksemburg Sarayı da emlak-i
umûmiye meyânına ithal olunarak 1897'de Napoléon'un İtalya
muharebesinden muzafferen avdeti münâsebetiyle büyük salo-
nunda Ceneral Bonapart'ın şerefine cesîm bir şenlik tertip kılın-
mış idi.

İkinci İmperatorluk hengâmında [döneminde] Saray, Meclis-i
Âyân'a tahsis olunarak 1871'de Şehremâneti Dairesi'nin yanma-
sı üzerine Seine Belediyesi bu saraya nakleylemişti.

Lüksemburg Sarayı'nda birtakım meşhur muhâkemât
rû'yet olunmuştur [muhakeme görülmüştür]. Napoléon'un sukû-
tu [düşüşü] ile Bourbon'ların Fransa'ya avdetleri esnâsında meş-

1 Napoléon, 1796 yılında İtalya Ordusu komutanı olarak yengiler kazandığı İtal-
ya'dan 1797 yılında döndü. Yazmadaki bu tarih 1897 değil 1797 olmalıdır.

2 Michel Ney (1769-1815): Moskova Prensi. Devrim ve İmparatorluk savaşlarında yen-
giler kazanmış Fransız Mareşali. Napoléon Bonapart'ın güvendiği bir komutandı.
İkinci Restorasyon'da ihanetle suçlandı, ölümüne mahkûm edilip kurşuna dizildi.

hur Mareşal Ney² bu sarayda istintak ve muhâkeme olunduğu [sorgulanıp yargılandığı] gibi bâd-el-muhâkeme [yargılama sonunda] sarayın civarında kurşuna dizilmiştir ki mahâllinde müşârû-nileyhin heykeli merkûzdur [dikilidir].

Louis Napoléon, Ceneral Boulanger, Dillon, Rochefort, Déroulède, Marcel Habre, Buffet Querrin gibi meşâhir [ünlüler] hep bu sarayda muhâkeme olunmuşlardır.¹ Bu zevâtın muhâkemâtı hengâmında [sirasında] Kütüphane Dairesi tevkîfhâne itti-hâz edilmiş [tutukevi yapılmış] idi.

Sarayın 345,513 metre murabbânda [metrekare] cesîm ve dil-küşâ bir bahçesi vardır. Akşamları burada muzika terennümsâz olur [çalar]. Bahçe gayet güzel ve sâyedâr [gölgelik] olduğundan bazı etfâl [çocuklar] sütüneleriyle birlikte buraya gelerek tenez-züh ederler [gezerler]. Bahçede en ziyâde nazar-ı dikkati celbeden cesîm bir havuz derûnuna suyu müteaddid kademelerden müteşekkil ufak, musannâ [yapay] bir çağlayandan dökülen Medicis Çeşmesi'dir ki cephesinde esâtîr-i kadîme-i Yunâniyeden yedi sekiz ilâhenin [tanrıçaların] heyâkil-i müctemiası [bir arada heykelleri] vardır.

Bahçenin etrafı eflâke ser çekmiş [başları göklere uzanan] cesîm ve sâyedâr ağaçlar, yollarında merkûz bulunan ricâl ve nisvândan birçok eâzımın [kadın erkek birçok büyük kişinin] heykelleri hakikaten letâfetbahşâ-i uyûn-ı nâzirîn olacak [görenlerin gözlerine güzellik duygusu verecek] âsâr-ı nefisedendir. Bundan mâdâ bahçede mûasırîn üdebâ ve şuarâdan [çağdaş edebiyatçı ve şairlerden] bazıları nâmına rekzedilmiş [dikilmiş] birkaç sütun mevcuttur.

Lüksemburg Sarayı'nın bir kısmı elyevm [bugün] Fransa Meclis-i Âyânına [Fransa Senatosu'na] mahâll-i ictimâ [toplantı salonu] olduğu gibi diğer bir kısmı da müze itti-hâz olunmuştur.

Lüksemburg Müzesi iki kısma münkasem [ayrılmış] olup bir kısmında tablolar ve diğer kısmında heykeller vardır. Buradaki tablolar mekâtib-i kadîmeye [eski mekteblere, ekollere] ait şeyler olmayıp Fransa ve ecnebi mekâtib-i hâzırasına [son dönemdeki ekollere] ait ve berhayat [yaşamakta] olan meşâhir-i ressamânın

[ünlü ressamların] mahsul-i kalem-i mehâreti [usta kalemlerinin, fırçalarının, yapıtları] olan elvâh-ı nefiseden [nefis tablolarından] ibarettir. Bu meyânda Meissonnier'nin¹ Solferino Muharebesi'ni² musavvir olan [betimleyen] tablosu ile Delacroix'nın Hastahâneyi Ziyaret unvanlı tablosu pek meşhur olan âsâr-ı nefisedendir.

Müze Quartier Latin taraflarında yani talebenin ictimâgâhı olan bir mahalde bulunduğundan Paris'te resim tahsiliyle iştigal eden [meşgul olan] gençler buraya sık sık devam ederler. Bazı mekâtib-i leyliye [yatılı okullar] bile talebesini buraya haftada iki üç defa getirirler.

1 Louis Napoléon: Fransa İmparatoru III. Napoléon (1808-1873). Déroulède: Paul Déroulède (1846-1914): Fransız yazarı ve politikacısı.

1 Fransız ressam Jean-Louis-Ernest Meissonnier (1815-1891).

2 21 Haziran 1859 günü İtalya'da Solferino köyü yakınında Fransız ve Avusturya orduları arasında yapılan ve Fransızların zaferiyle sonuçlanan bu savaş, Cenevre sözleşmelerinin ve Kızılhaç'ın kuruluşuna yol açısıyla da önemlidir.

Paris Şehremâneti [Belediyesi]

Hôtel de Ville — ya'nî Şehremâneti Dairesi her memleket-te şehir için medâr-ı mübâhât olan ebniyelerden mâ'dûddur [öviünç nedeni binalardan sayılır]. Paris'te "Grève" Meydanı'nda-ki Şehremâneti Dairesi ise Fransa'nın pâyitahtını [başşehrini] tezyin eyleyen [süsleyen] mebânî-i âliye ve muhteşemedendir [büyük ve görkemli binalardandır]. Daire 1457 tarih-i milâdîsinde ilk defa olarak "Étienne Marcel" nâmındaki Şhremini [Belediye Başkanı] tarafından inşâ ettirilmiş idi. Bilâhare şehrin tedricen kesb-i ehemmiyet ve cesâmet eylemesi üzerine Daire-i Emânet dahi tevsi olunarak 1533'te hedmolunan [yıkılan] dairenin yerine başka bir dairenin inşâsına başlanmış ve 1605'te ikmal olunmuştur. 1871'de zuhûr eden Komün [Commune] İhtilâli esnasında daire muhterik olduğundan [yandığından] Paris'te âsâyışın iâde ve takarrürü üzerine 1873'te şimdiki dairenin inşâsına mübâşeret olunarak [başlanarak, girilerek] 1880 tarihinde yedi sene sonra inşâat hitam bulmuştur.¹

Dairenin meydana nâzır olan [bakan] balkonu üzerinde eâzım-ı milletin heyâkili [ulus büyüklerinin heykelleri] mevzudur [konulmuştur]. Paris Şehremâneti Meclisi ahâli tarafından mün-tehâb [seçilmiş] 80 âzâdan müteşekkil olup burada akd-i ictimâ ederler [toplanırlar].

¹ Fransız kaynaklarında Hôtel de Ville'in 1872-1882 tarihleri arasında yeniden inşa edildiği yazılıdır.

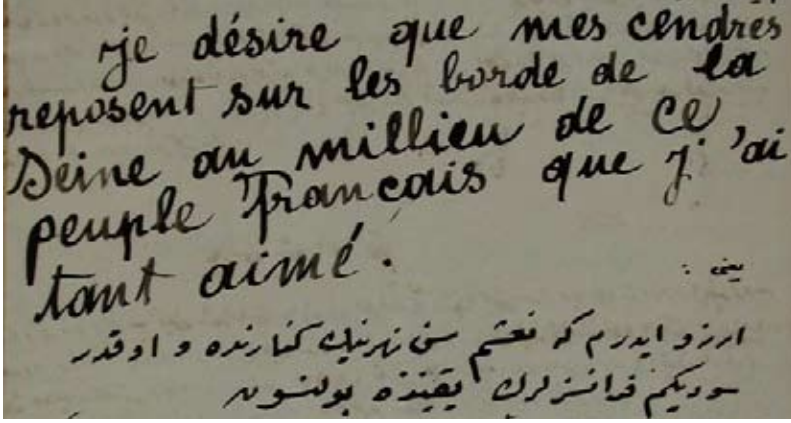
Hôtel des Invalides: Ma'lûlîn-i Askeriye Sarayı

Hôtel des Invalides ya'nî Ma'lûlîn-i Askeriye Sarayı [Asker Sakatlar Sarayı] Seine Nehri'nin sâhil-i yesârında kâindir [sol kıyısında kurulmuştur]. 196 metre tûlünde [uzunluğunda] cesîm bir saray olup derûnunda [içinde] beş büyük avlu ve bu avluların dört tarafında mâlûlîn-i askeriyeeye mahsus devâir [daireler] mevcuttur.

Sarayın 105 metre irtifânda olan cesîm kubbesi siyah zemin üzerine tersim olunmuş nukûş-ı zerrîn [çizilmiş altın nakışlar] ile letâfetbahşâ-yı uyûn-ı nâzırın olur [görenlerin gözlerine güzellikler sunar]...

Napoléon'un Merkadi [mezarı] — Bu kubbenin altında meşhur Napoléon'un merkadi vardır ki merkad zeminden 12 metre umkunda [derinliğinde] bir çukur derûnunda olup somakiden masnû [yapılmış] bir sandûkadan ibarettir. İşte bu sandûkanın derûnunda Louis-Philippe zamanında "Sainte-Hélène" cezîresinden [adasından] Paris'e nakledilmiş olan Bonaparte'ın izâm-ı vücûdu [vücut kemikleri] mevzudur [konulmuştur].

Makberenin [mezarın] yanı başındaki mabedin kısm-ı ulyâsında [üst kısmında] Napoléon'un muhârebatında istimal eylemiş olduğu [savaşlarında kullanmış olduğu] birtakım Fransız bayrakları muallâktır [asılıdır]. Makberden mabede çıkan kapının üstünde dahi Napoléon'un:

Je désire que mes cendres reposent sur les bords de la Seine, au milieu de ce peuple Français que j'ai tant aimé.

ya'nî:

Arzu ederim ki na'sım Seine Nehri'nin kenarında ve o kadar sevdiğim Fransızların yakınında bulunsun

kavl-i meşhûru [meşhur sözü] muharrerdir [yazılıdır].*

Sarayın bazı devâirinde askerî bir müze ile mükemmel bir kütüphane ve meşhur hazîne-i evrak vardır.

Müze binanın önündeki Invalides Meydanı'na nâzır ve ezmine-i atıkadan [eski zamanlardan, eskiden] beri müsta'mel olan [kullanılan] esliha [silahlar] nümûneleriyle her türlü âlât ve edevât-ı harbiye [savaş araç gereçleri] nümûnelerini ve esnâ-i muhârebatta düşmandan iğtinâm olunan [ele geçirilen] birçok eslihayı havidir.

Hôtel des Invalides'in bânîsi [bina edeni, inşâ edeni] On Dördüncü Louis olup müşârünileyh bu binayı muharebelerde mecruh olup da sakat kalan askerlerin ilelmemât [ölünceye kadar] devlet tarafından infak ve iskân edilmeleri [yedirilip barındırılmaları] için inşâ ettirmiş idi.

* Bu söz Napoléon'un vasiyetnamesinde dahi yazılıdır. [Yazarın dipnotu]

16.

Panthéon

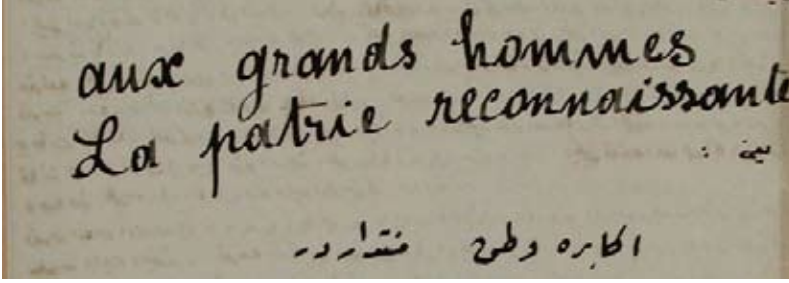
Panthéon ismindeki merkad-i ekâbir [büyük kişilerin mezarı] şâyân-ı ziyaret ve temâşâ olan mahâll-i marûfedendir. Panthéon vaktiyle On Beşinci Louis tarafından kilise olarak inşâ edilmiş idi. O vakit Sainte Geneviève¹ nâmiyle yad olunan bu mabedin İnkılâb-ı Kebir'de sıfat-ı ruhâniyesi izâle olunup meşâ-hir için medfen [kabir, mezar] ittihâz olunmuş idi. Bourbon'ların Fransa'ya avdetleri üzerine tekrar kiliseye tahvil edilmiş ise de 1830'da "Panthéon" nâmiyle tekrar medfen-i ekâbir [ulu kişilerin mezarı] ittihâz edilmiş ve Üçüncü Napoléon bu binanın yine kilise olmasına karar vermiştir. Fransa'nın medâr-ı mübâhâtı [öviñç nedeni] olan şuarâ-yı meşhûreden [meşhur şairlerden] Victor Hugo'nun vefatı üzerine Fransa hükûmet-i hâzırası [bugünkü hükûmeti] mahâll-i mezkûrun tekrar medfen ittihâzına ve Victor Hugo'nun buraya defnedilmesine karar vermiş ve Hugo'dan sonra Reis-i Hükûmet "Sadi Carnot"² dahi buraya defnedilmiştir.

Panthéon'un zemin katındaki mağaralarda meşâhirden Voltaire, Jean-Jacques Rousseau, Victor Hugo, Sadi Carnot gibi zevatın mekâbiri [mezarları] mevcuttur. Üstündeki mabet ise heyet-i asliyesini muhafaza ediyor. Binanın üzerinde:

Aux grands hommes la patrie reconnaissante

1 Sainte Geneviève, adına 3 Ocak günlerinde bayram kutlanan, Paris Sahibi denilen bir azize.

2 Sadi Carnot (1796-1832). Fizikçi, termodinamik bulucusu.

ya'nî:

Ekâbire [Büyüklerle] vatan minnetdârdır

ibaresi menkuştur [nakşolunmuştur, kazılıdır].

Makberler zîr-i zeminde [yeraltında] olduğundan uzun nerdübanlarla [merdivenlerle] inilir. Mezarlar duvara mültasık [bitişik] ve mermerden masnu' [sanatla yapılmış] sandukalardan ibarettir.

Panthéon'u ziyaret için merciinden [ilgili resmî makamdan] müsâade istihsali [izin alınması] lâzimedendir [gereklidir].

17.

Eyfel [Eiffel] Kulesi

Fransızlar 1889 Ma'raz-ı Umûmîsi [Dünya Sergisi] münasebetiyle Paris'te cesîm bir kule vücuda getirmeyi tasâmîm ederek [niyet ederek, kararlaştırarak] Eiffel¹ isminde bir mühendisin tertip ve tanzim etmiş olduğu resim ve plan mücibince bu kuleyi inşâ eylemişlerdi. Bu kule bugün o kadar kesb-i şöhret ve ma'rûfiyet etmiştir [ün ve bilinmişlik kazanmıştır] ki hemen cihânın her köşesinde Paris isminde bir beldenin vücudundan haberdar olan bir kimse orada Eyfel Kulesi isminde cesîm bir kulenin mevcudiyetinden de haberdardır. Bu kulenin bu kadar kesb-i şöhret ve ma'rûfiyet etmesine Fransızların tab'ındaki zarafet ve teceddüdperestliğin [yenilikseverlik] de dahl ü tesiri [rolü ve etkisi] olmuştur. Zira daha kule meydân-ı vücûda gelmeksizin Paris'te her türlü mâmûlat ve masnûâtın eşkâli kule şekline takliden yapılmaya başlanmış ve bu masnûât [sanat eserleri] peyderpey esasen şâyân-ı hayret olan kulenin bu derecelerde iktisâb-ı şöhret ve ma'rûfiyet eylemesine bâis olmuştur [neden olmuştur]. Kule şeklinde lavanta şişeleri, boyunbağları [kravat] iğneleri, sabunlar, [birkaç sözcük cilt sırasında kesilmiş olduğundan okunamadı] ve şekerlemeler, hasılı kule şekline girebilecek her nevi masnûâtı hepimiz iştirâ eylemişizdir [satın almışızdır]. Binaenaleyh kule şekli herkesin mâlûmu olduğundan burada târifine hacet yoktur.

¹ Gustave Eiffel (1832-1923), Fransız mühendisi. Eyfel Kulesi'nden başka metal viyadükler ve başka metal yapılar da yapmıştır.

Eyfel Kulesi, Seine Nehri kenarında ve 1889 Sergisi'nin [*Dünya Sergisi*] en mûtenâ [*seçkin*] bir noktasında kâindir [*bulunmaktadır*]. İrtifai üç yüz metredir.¹ Kuleye uzaktan nazar edenler [*bakanlar*] vehle-i ûlâda [*ilk anda*] bu cesâmet-i irtifâi [*yüksekliğin büyüklüğünü*] his ve takdir edemezler. Fakat insan bir kere altına gelip de başını yukarıya doğru dikerek kuleye atf-ı nazar edecek olsa heybet ve dehşeti karşısında mebdut kalır [*şaşıırır*].

Kulenin dört ayağı vardır ki metin ve cesim teller üzerine oturtulmuştur. Bu ayakların dördünden de yukarı çıkılır. Suûd ve nüzûl [*çıkış ve iniş*] bittabi asansörle olur. Züvvâr [*ziyaretçiler*] kulenin ancak üst katındaki çarşıya kadar çıkabilirler. Ondan yukarısı elektrik fenerine mahsus mahal ile rasathane olduğundan oraya çıkmak memnudur.

Kulenin tepesindeki çarşıda kuleye müteallik bazı mâmûlat fûruht olunur [*satılır*]. Bayiler hep nisvândır [*satıcılar hep kadındır*]. Bir de posta kutusu mevcuttur ki ekseri seyyahîn [*seyyahlar, turistler*] kulede mübâyaa ettikleri [*satın aldıkları*] ve üzerinde kulenin resmi bulunan kartpostallara kelimat-ı münasebe tahrir ederek [*uygun sözcükler, yani yazılar yazarak*] hatıra-i suûd [*çıkış hatırası*] olmak üzere memleketlerinde bulunan akraba ve muhibbânına [*dostlarına*] irsal [*gönderilmek*] için oradaki kutuya vazederler. Züvvâr dükkânların arasındaki bazı mahâllere takılmış olan beyaz kâğıtlara isimlerini yazarlar. Bu kâğıtlar bilâhare toplanarak kuleye suûd edenlerin adedini bulmak için istatistik yapılacak imiş.

Kulenin ikinci katında hususi bir fotoğrafane mevcut olduğundan arzu edenler hâtıra-i suûd olarak hıfzetmek için kulenin demir hutûtu [*hatları, yani metal bölümleri*] önünde resimlerini çıkartırlar.

Kulenin birinci katında lokantalar, kahveler ve dükkânlar vardır. Bu kat âdetâ bir mahâlle gibidir. Zemine kadar inen neredübanı [*merdiveni*] dört yüz kademededen ibaret olup zeminden kulenin birinci katına kadar irtifâi 60 metre ve mesâha-i sathiyesi [*yüzölçümü*] 4200 metre murabbâdır [*metrekaredir*]. İkinci katın irtifâi 115 metre ve mesâha-i sathiyesi 1500 metre murabbâ

olduğu gibi son katın mesâha-i sathiyesi dahi 248 metre murabbâdır. Kulede esas olarak 12000 parça demir var imiş. İnşâat esnâsında iki milyon çivi istimâl olunarak 7 milyon delik delinmiştir. Kulenin inşâsı hususunda sarfedilen mebâliğ [*meblağlar, yani, para*] 26 milyon beş yüz bin franktır. Tekmil kulenin inşâsına 7 milyon kilo demir kullanılmıştır. Hâsılı Eyfel Kulesi elyevm acâibât-ı âlemden addolunmaya sezâdır [*layıktır*].

1 Kule ilk yapıldığında yüksekliği 300 metre idi. Bugün yapılmış olan ilavelerle 320 metreyi bulmuştur.

Trocadéro Sarayı ve Akvaryum [Aquarium]

Trocadéro, Eyfel Kulesi'nin karşısında bir yokuş üzerinde kâin şark usûl-i mîmârisinde inşâ edilmiş bir sarây-ı dilküşâdır ki bunu büyük Napoléon, oğlu Roma Kralı için inşâ ettirmek istemiş idi. İnşâata müşârünileyhin devr-i hükûmetinde başlandığı halde ancak 1878 Sergisi'nde [*Dünya Sergisi*] ikmal olunabilmiştir. Kasrın [*sarayın, köşkün*] ön tarafı Seine Nehri'ne kadar lâtif bir sath-ı mâil [*eğimli yüzey*] teşkil ediyor. Nehrin kenarında bulunan bir kimse kasma doğru atf-ı nazar eylese manzara-i hâriciyesini pek ziyâde takdir eder. Derûnundaki cesîm salon 5000 kişi istiâb edecek derecede vâsîdir. Elyevm derûnunda iki müze mevcûd olup biri âsâr-ı atika ve cedîdeden [*eski ve yeni yapıtlardan*] heykellere ve diğeri ilm-i ensâbe [*?*] [*soybilimine?*] mahsustur. Ebniyenin [*binanın*] zemin katında mükemmel bir akvaryum vücûda getirilmiştir. Akvaryum envâ-ı esmâke [*çeşitli balıklara*] mahsus bir havuzdur ki insan derûnunda deniz veya tatlı suda yaşayan balıkların envânını müşâhede eyler.

Maâbid [Mabetler, Tapınaklar]

Madeleine, Notre-Dame, Sacré-Coeur,
Saint-Germain-des-Prés, Saint-Chapelle

Paris'te kiliseler ahalinin dince mübâlâtsızlığına [*aldırışsızlığına*] rağmen yine kesirdir [*çoktur*]. Hatta mevcud olanlar gûyâ kâfi değilmiş gibi yeniden yeniye kiliseler inşâ olunuyor. Maâbid-i mevcûdenin en mühim ve en şirin olanı Madeleine Kilisesi'dir ki beyne'l-ekâbir [*kibarlar, büyükler arasında*] bir merâsim-i diniye, düğün ve cenaze merâsimi hep orada icra olunur. Madeleine, Concorde Meydanı'na nâzır cesîm bir binadır ki Korent usul-i mîmârisine tevfikân [*Korent mimarlık tarzına uygun olarak*] inşâ olunmuştur. Bânîsi [*inşâ ettireni*] büyük Napoléon'dur. Cephesi 15 metre irtifânda [*yükseklikte*] müteaddid sütunlarla işgal edilmiştir. 108 metre tûlü [*uzunluğu*] ve 43 metre arzı [*genişliği*] olup mermer kademelerden çıkıldıktan sonra binanın kenarında dar bir gezinti mahâlli görülür. Kapı bu gezinti mahâllinin vasatındadır. Madeleine'den sonra ehemmiyetçe "Notre-Dame" Kilisesi gelir. Bu kilise Paris'in âdetâ göbeğindedir. 68 metre irtifânda iki cesîm kulesi vardır. Paris'in en eski kiliselerinden olup Victor Hugo kilise nâmına üç ciltten mürekkep bir eser [*Notre-Dame'in Kamburu kastediliyor*] yazmıştır. Yeni inşâ olunan Sacré-Coeur Kilisesi dahi Paris'in cesîm ve meşhur kiliselerindendir. Bunlardan mâdâ Paris'in Saint-Suplice ve Saint-Chapelle kiliseleri dahi maâbid-i meşhuredendir.

20.

Haller

Paris'te hal [*halle*] denilen pazar mahâlleri şâyân-ı dikkat emâkin [*yerler*] ve müessesattandır. Şehrin her tarafında müteaddid haller vardır. Fakat asıl merkez hali görülmeye şâyândır. Ebniye kâmilten demirden imal olunarak üzeri örtülmüş ve derûnu müteaddid devâire taksim edilmiştir. Her dairenin ortasında vâsî sokaklar vardır. Bu dairelerin her biri 25 kadar dükkânı muhtevi olup geceleri elektrik ziyasıyla tenvir olunur. Paris ahalisinin muhtaç olduğu mekûlât [*yiyecekler*] bu hallerde alınıp satılır ki mevki-i fûruhtta [*satış yerinde*] mekûlâtın nezâfet [*temizlik*] ve nefâseti suret-i dâimede olarak taht-ı teftiştedir. Mesela ekle gayr-ı sâlih [*yemeğe uygun olmayan*] bir şey görülür ise memurîn-i âidesi [*ait olduğu memurlar, yani görevliler*] tarafından derhal üzerine gazyağı dökülür. Her memlekette olduğu gibi Paris'te dahi bu türlü alışveriş sabahları germiyet [*hararet, burada canlılık anlamına*] peyda eylediğinden hallerin her sabah kesbettiği [*aldığı*] manzara şâyân-ı dikkat ve belki de hayrettir. Pazar fûruhtuna [*satışına*] vazolunmak üzere akşamları sevk olunan mekûlât için 15000 araba istimal olunuyor. Yevmiye ahz ü îstânın [*alışveriş*] yekûnu dört milyon frank yani iki yüz bin Fransız altınını tecâvüz eder [*aşar*].

21.

Palais de Bourbon

Elyevm [*bugün*] Meclis-i Meb'ûsân'ın mahâll-i ictimâî olan Bourbon Sarayı Madeleine Kilisesi ve Borsa Dairesi gibi Korent usûl-i mimârisinde bir bina olup Paris'in muteber [*itibarlı, saygın*] bir mevkiinde kâindir. 1791 tarihinden beri emlâk-i milliye sırasına geçmiş ve beş yüz meb'usa [*milletvekiline*] mahâll-i ictimâ olmuştur.

Kütüphâne ve Matbaâ-i Milliye

Paris'in tesîsât-ı hayriyesinden biri de Kütüphâne-i Millî'dir ki 1595 tarihinde tesis olunmuş idi. Bu mahfaza-i hazâ-in-i ilmîye [bilimsel hazinelerin, yani, kitapların korunduğu yer] her lisandan milyonlarca âsâr-ı güzîde [seçkin yapıtlar] ve kütüb-i nefîseyi [güzel kitapları] hâvîdir [içerir]. Kütüphane kütüb-i matbûa [basılı kitaplar] ve haritalar, evrak-ı muharrere [yazılı evrak], istampa ve madalya unvanıyla dört kısma münkasemdir [ayrılmıştır]. Kütüb-i mevcûdenin adedi üç milyon kadar olup yanyana gelse on saatlik bir mesafe-i tarîk [yol mesafesi] teşkil eder. Ciltler âsâr-ı nefîseden mâdûd olacak [sayılacak] derecede güzeldir. İstampa dairesinde 2.200.000 istampa ve madalya dairesinde 200.000 madalya ve 91 bin kadar da el yazısıyla muhalledât [kalıcı şeyler, saklanacak belgeler denilmek isteniyor] mevcuttur. Kütüphanenin her ne vakit derûnuna girilse yüzlerce halkın vâsî rahleler başında çalıştıkları müşâhede olunur. Duvarlar, tavan serâpâ kitaplarla mesturdur [kaplıdır].

Kütüphâne-i Millî'den sonra Paris'in en meşhur kütüphanesi "Mazarin Kütüphanesi"dir ki meşhur Kardinal Mazarin bu kütüphaneyi 1643 tarihinde tesis ve bina ettirmiş idi.

Paris'in matbaâ-i millîyesi dahi şâyân-ı dikkat ve ziyaret olan müessesat-ı nâfiadan olup avlusunda muhter-i fenn-i tab' olan [baskı tekniğinin mucidi olan] Gutenberg'in güzel bir

heykeli mevcuttur. Millî Matbaâ kendine ait her şeyi kendisi yapar. Hurufat [harfler] bile dâhil matbaâda izâa edilir [burada "dökülür" anlamına], hurûfat nümûnehânesinde her lisana mahsus hurûfat vardır. Yalnız teclid [ciltleme] kısmında ricâl ve nisvândan ibaret [erkek ve kadınlardan oluşan] 3000'den ziyâde amele çalışır.

Devâir-i Resmiye ve Mahâll-i Ma'rûfe

Devâir-i resmiye sırasında evvelâ Reisicumhur'un Champs-Élysées'deki daireleri şâyân-ı zikrdır [sözünü etmeye değer]. 1718 tarihinde inşâ edilmiş olan bu küçük sarayda Comte Oros [?], Madame Pompadoure, Duchesse de Bourbonne, Joachim Murat, Joséphine, Marie-Louise, Duc de Berry, Louis Napoléon, General Clément Thomas, Thiers, Mac-Mahon, Jules Grévy, Casimier-Périer, Félix Faure ikamet eylemişlerdir.¹ Elyevm Reisicumhur Mösyö Loubet burada mukîmdir [oturmaktadır].²

Sarayın beyaz salonunda Reisicumhur'un taht-ı riyâsetinde [başkanlığında] olarak Meclis-i Vükelâ [Vekiller Meclisi, Bakanlar Kurulu] in'ikad eder [toplanır]. Reisicumhura mahsus olan Sandâl-ı Hükûmet [hükûmdar sandalyesi] Louis-Philippe'e mahsus olan tahttır ki bu salonda bulunur. Salon birçok hükûmdârın resimleriyle heykellerini muhtevî olup nukûş-ı zerrîn ile müzeyyendir [altın nakışlarla süslüdür]. Reisicumhur pazartesi ve perşembe günleri saat 9'dan öğleye kadar erbâb-ı müracaatı [başvuru sahiplerini] sırasıyla kabul eyler. Reis-i Hükûmetin huzuruna dâhil olmak arzusunda bulunan

bir kimse evvelce bir mektupla Başkâtâbete [Genel Sekreterliğe] müracaat eylemelidir.

Saniyen [ikinci olarak] cesîm ve mükellef bir bina olan Bahriye Nezâreti vardır ki Fransa kuvve-i bahriyesinin kuvve-i berrîyesine [kara kuvvetlerine] mütefevvik olduğu [daha yüksek olduğu, daha büyük olduğu] Bahriye Nezâreti Dairesi'nin Harbiye Nezâreti Dairesi'ne nisbeten pek ziyâde cesîm olmasıyla dahi istidlâl olunabiliyor [anlaşılabilir]. Zaten Fransa'da hey'et-i askeriyenin pek dûn [aşağı] bir mertebede olduğu vehle-i ûlâda [ilk bakışta] anlaşılabilir. Cesîm bulvarlarda ikişer üçer dolaşan efrâd-ı askeriye ile zâbitânın [erlerle subayların] ekserisi sarhoşturlar. Bunların kıyafetlerinde ise intizamdan külliyyen [ciltlemeye yarısı kaybolmuş, muhtemelen "uzak" anlamında bir sözciük okunmadı] sahte bir ciddiyet ve vekar [ağırbaşlılık] müşâhede olunur [görülür]. Hâsılı Fransız askerleri bonmarşede satılan masnû' ve yapma oyuncaklara benzer ki Almanya, Avusturya hatta İtalya hey'et-i askeriyesinde müşâhede ettiğim intizam ve mükemmeliyeti Fransız askerlerinde bulamadım.

Sâlisen [üçüncü olarak] Orsay Rıhtımı'nda [Quai d'Orsay] Hâriciye Dairesi vardır. Hâriciye nazırları burada ikâmet ve her çarşamba Nezâret Dairesi'nin alt katındaki mükellef salonunda hey'eti süferâyı [sefirler heyetini, büyükelçileri] kabul ederler. Varin Sokağı'nda Zirâat Nezâreti, Grenelle Sokağı'nda Posta ve Telgraf Nezâreti, Rivoli Sokağı'nda Mâliye Nezâreti, yine Grenelle Sokağı'nda Maârif ve Sanâyi-i Nefise [Eğitim ve Güzel Sanatlar] Nezâreti, Sausset [?] Sokağı'nda Dâhiliye Nezâreti vardır. Palais de Justice denilen Adliye Nezâreti Dairesi cesâmet ve ihtişam ve letâfet-i fevkalâdesiyle meşhur bir dairedir ki bilcümle muhâkemât dairelerini muhtevîdir. Emniyet Sandığı, Fransa Bankası, Merkez Postahanesi dahi mahâll-i ma'rûfe-i resmiedendir.

1 Adı geçenlerden Louis Napoléon, Thiers, Mac-Mahon, Jules Grévy, Casimier-Périer, Félix Faure, Fransa devlet başkanlarıdır. Louis Napoléon'un dışındakiler Üçüncü Cumhuriyet dönemi başkanlarıdır. Her biri için açıklama yapmak gereksiz görüldü.

2 Seyahatnamenin yazıldığı tarihte Emile Loubet (1838-1929), Fransa cumhurbaşkanlığına yeni seçilmişti (1899-1906).

Père Lachaise ve Montmartre Mezaristanları ve Mahrık-ı Ecsâd [Cesetlerin Yakıldığı Yer]

Paris'te üç türlü mezar vardır. Biri umûmî lahitlerdir [mezarlardır] ki her birinin derûnuna kırk elli kişi birden defnolunur [gömülür]. Bunlara mezardan ziyâde mahzen-i emvât [ölüler mahzeni] demek daha münâsiptir. Paris'teki vefeyâtın hemen sülûsânı [üçte biri] bu mahzenlere tevdi olunur. Mahzen-i emvâta girecek naaşlar için efkâr-ı fukaradan [yoksulların en yoksulu, fakirlerin en fakiri] ölenlerden bittabi ücret-i defnîye istifâ edilmez [alınmaz] ise de mütebâkisi için "Şirket-i Defniye" unvanlı bir şirketin tarifesi mücibince on dört buçuk franktan dûn [aşağı] olmamak üzere muhtelif ücretler ahz olunur [alınır]. Sâniyen [ikinci olarak] muvakkat kabirlerdir ki buralara defnolunan emvât yerine bir müddet-i muayyeneden sonra başka meytler defnedilir. Sâlisen [üçüncü olarak] dâimî mezarlardır ki bunların arazisi müebbeden iştirâ olunarak [temelli satın alınarak] ya bir adamın mezarı olur veyahut o adamın efrâd-ı âilesine mahsus bir mezaristan teşkil eder. Mezarlıkların etrafı duvarla muhât olup dâimî bekçileri vardır. Sabahları alafranga saat yedide açılarak akşamları kapanır. Evkât-ı muayyene hâricinde mezarlığa gitmek memnûdur. Mezarlar sûret-i dâimede olarak bekçilerin taht-ı tefriş ve nezâretindedir.

Paris'teki mezaristanların en meşhuru "Père Lachaise" mezaristanıdır ki vaktiyle On Dördüncü Louis'nin duâgûsu

[duacı, dua okuyanı] olan "Lachaise" isminde bir râhibin burada bir sayfiyesi [yazlığı, yazlık evi] var imiş. Muahharen sayfiyenin yerine küçük bir kilise inşâ olunarak mezaristana da Papaz Lachaise'in ismi verilmiş. Eyyâm-ı mahsûsasında [özel günlerde, belirli günlerde] Paris ahâlîsi fevc fevc [dalga dalga, kalabalıklar halinde] Père Lachaise'e azîmetle hem mevtâlarını ziyaret ve hem de mükemmelen tenezzüh ve teferrüc ederler [gezip tozarlar]. Mezarlığın dâhilindeki mezarlar âdetâ mükellef birer küçük bina halinde olup her bina bir şahsa veya bir aileye mahsustur. Frenkler mevtâlarına pek ziyâde bir hürmet ve muhabbet irâe ediyorlar [gösteriyorlar]. Bu mezarların ekserisinde daimî olarak ezhar-ı muhtelifeden [çeşitli çiçeklerden] müteşekkil buketler görülür. Hatta bazılarında müteveffânın hâl-i hayatında istimal eylediği mücevherat ve huliyyat [değerli süs eşyası] bile mevcut imiş. Bina derûnunda ve meyyitin [ölünün] medfun olduğu mahâllin üstünde küçük bir ma'bed [tapınak] vardır ki müteveffânın efrad-ı ailesi eyyâm-ı mahsûsada oraya gelerek dua ederler.

Père Lachaise mezaristanı âdetâ bir memleket kadar vâsîdir. Kenarlarında ağaçlar garsedilmiş [dikilmiş] kaldırım mefruş [döşenmiş] caddeler vardır. Hatta bu caddelerin ayrı ayrı isimleri bile vardır. Père Lachaise'deki "crématoire" [krematuvar okunur, ceset yakma fırını] denilen mahrık-ı ecsâd [ceset yakma yeri] binası dahi câlib-i dikkat ve [ciltlemeye bozulmuş bir sözcük okunmadı] temâşâ ve ziyaretir.

Ma'lûm olduğu üzere bundan çend [birkaç] sene evvel Amerika'da mevtâyı defne bedel bir fırında ihrak olunması [yakılması] usulünü icad eylemişlerdi. Bu usul muahharen Avrupa'ya dahi sirayet etmekle evvelâ Berlin'de ve sonra Paris'te Père Lachaise mezaristanı derûnunda "simens" [Siemens?] usulüne tatbikan bir mahrık-ı ecsâd inşâ olunmuştur.

Père Lachaise'deki mahrık-ı ecsâd 1889 senesi evâilinde [evvellerinde, yani, başlarında] küşâd edilerek [açılarak] derûnunda emvâtın ihrâkına [ölülerin yakılmasına] başlanmıştır. Mahrık 25 metre tûlünde [uzunluğunda] ve 150 metre arzında [genişliğinde] bir bina olup iki cesîm bacası vardır. Derûnunda ihrâk-ı emvâta mahsus iki fırın mevcuttur ki birinde ecsâd-ı nisâ [kadın

cesetleri] diğlerinde ecsâd-ı ricâl [erkek cesetleri] ihrak edilir. Emvât bu fırınlarda ihrâk olunduktan [yakıldıktan] sonra müteveffâ [ölen kişi] hâl-i hayâtında vasiyet eylemiş ise remâdı [külle-ri] ailesine teslim olunur ki meyyitin [ölünün] remâdından müteveffânın küçük kıtada bir heykeli vücûda getirilerek hıfzolunur imiş.

Crématoire'da ihrâk edilen bir meyyit için dört yüz frank ücret ahzolunur.

Paris'te Père Lachaise'den sonra Montmartre mezaristanı dahi şâyân-ı zıkr ve ziyârettir [sözünü etmeye ve ziyarete değer].

25.

Mektepler ve Maârif-i Umûmiye

Paris'in büyük küçük umûmiyetle mekâtibi [okulları] Quartier Latin dedikleri mahâlle-i tullâbda [talebe, öğrenci semtinde] müctemidir [toplanmıştır]. Mekâtib-i mevcûde meyânında en ziyâde hâiz-i ehemmiyet ve şöhret olan Sorbonne Darülfünûn-ı Âlîsi'dir [yüksek, yani, büyük üniversitesidir]. "Sorbonne" Paris'in edebiyat ve fûnunca [bilim bakımından] ulûm-ı âlîye dârü't-tedrisidir [yüksek bilimlerin öğretildiği yerdir]. Binası Kardinal Richelieu zamanından beri mevcut olup bânîsi "Robert de Sorbon" isminde bir sâhib-i himmet ve hayr imiş.¹ Ahîren [son zamanlarda] Yeni Sorbonne nâmıyla bir bina daha inşâ olunmaktadır.

Sorbonne'dan sonra Collège de France, Mekteb-i Hukuk, Mekteb-i Tıbbiye, Saint Barbe, Saint Louis ismindeki mekâtib-i meşhûredirler. Bu mekteplerdeki talebeler Fransa'nın en benâm [ünlü] ve en güzîde [seçkin] ulemâsı [bilginleri] tarafından tedris olunurlar [eğitilirler].

Saint Louis Mekteb-i İdâdîsi [lisesi] Boulevard Saint-Michel'den inerken sol cihette kâin [bulunan] mehîb [heybetli] bir binadır.

Bir dereceye kadar hususî bir darü't-tedris addolunan "École Polytechnique" dahi Paris'in mühim ve benâm mekteplerindendir. Bu mektep Fransa'nın Léon Say, Taine [Hippolyte Taine],

¹ Yoksul çocuklara din eğitimi için 1257'de Robert de Sorbon (1201-1274) tarafından kurulmuştur. 1554'ten itibaren İlahiyat Fakültesi olarak eğitim ve öğretim kurumu oldu. 1626-1642 arasında Richelieu kuruluşu yeniden tesis etti.

Boutmy [*Emile Boutmy*] gibi meşâhir-i ulemâ ve hükemâsı tarafından tesis olunarak şimdiye kadar pek çok meşâhir [*ünlü kişiler*] yetiştirmiştir.¹

École Polytechnique ile Saint-Cyr mekâtib-i askeriye'nin en mümtâzı ve Fransa'nın bihakkın medâr-ı iftihârıdır.

Bonapart Sokağı'nda kâin Sanâyi-i Nefise Mektebi dahi en mükemmel mekteplerdendir.

Fransa maârif-i umûmiye husûsunca memâlik-i mütemedinenin cümlesine fâiktir [*uygar ülkelerin hepsinin üstündedir*]. Maahazâ [*gene de*] Fransa'da maârif suret-i umûmiyede taâm-müm etmiş [*genelleşmiş*] sayılamaz. Vâkıâ [*gerçi*] Paris'te arabacılar meyânında bile Mekteb-i Hukuk'tan mezun adamlar var imiş. Fakat böyle bir iki şâz [*kural dışı, istisna*] umûmiyet teşkil edemez. Paris istisnâ olunur ise Fransa'da hatta bütün Avrupa'da avamdan değil hatta havas arasında [*halktan değil hatta okumuşlar, seçkinler arasında*] bile öyle adamlar gördüm ki büyük bir cehalet ve fıkâdân-ı ma'lûmata müstağrak idiler [*bilgi noksanına, bilgisizliğe batmış idiler*]. Hele Şark ve Şark'a müteallik mesâilde ki [*meselelerde, sorunlarda, konularda*] en meşhur adamlar meyânında bile daha memleketimizin ahvâl-i coğrafîsine bile vâkıf olmayanlara tesadüf eyledim. Hâsılı, Avrupa henüz Şark'ın câhili olup Türkleri dahi hiç tanınamışlardır.

26.

Mösyö Blowitch'le Bir Mülâkât¹

Seyâhatnâme-i âcizânemin Paris'e ait olan kısmına hitam [*son*] vermezden evvel Paris'te bulunduğum sırada Mösyö [*Monsieur*] Blowitch'le vuku bulan mülâkât-ı âcizânemden bahsedeceğim.

Mösyö Le Docteur de Blowitch, meşhur *Times* gazetesinin Paris'te muhabirliğini ifâ eden bir siyâsî-i şehîr [*meşhur, ünlü bir politikacı*] ve ruşenzamîr bir pîrdir [*içi ıdıkl, yani, aydın bir yaşlı kişidir*] ki Avrupa devletlerinin bütçesinden bahsettiği sırada kendi bütçesini dahi Belçika devletinin bütçesi hizasında olmak üzere irâe eden [*gösteren*] bu İngiliz gazetesinin Paris muhabiri ve Parislilerin tâbirince sefîri olan bu zat-ı âlî-kadre [*yüksek değerli kişiye*] rûfeka-i sâbıkasından [*eski arkadaşlarından*] olup elyevm [*bugün*] hizmet-i Saltanat-ı Seniyye'de [*devletin hizmetinde*] bulunan muhibb-i sâdıkım [*sadık dostum, ahabım*] Hâriciye Nezâret-i Celîlesi Umûr-ı Hukûkiyye-i Muhtelite [*Ulu, Yüksek,*

1 Okul 1794'te kuruldu. Adı geçenler hep XIX. yüzyıl bilim teknik ve politik kişilerdir.

Dışişleri Bakanlığı Karma Hukukî İşler] Müdür Muavini saâdetli Vâ'is Efendi hazretleri tarafından sûret-i mahsûsada [*özel olarak*] tavsiye edilmiş idim.

Paris'ten yevm-i infikâkım [*ayrılış günüm*] olan Teşrinievvel-i efrencinin on dördüncü Cuma günü alessabah Boulevard Capucine'de vâki *Times* muhâbirliği dairesine azîmet ederek hâmil olduğum tavsiyenâmeyi bi'l-ibraz [*göstererek*] Mösyö Blowitch'le mülâkât talebinde bulundum. Daire, *Times* gibi meşhûr-ı âlem olan bir gazetenin ehemmiyet ve şaniyle mütenasip olup bizi istikbal eden [*karşılaman*] zat, Mösyö Blowitch'in elyevm şeyhûhet-i sinni [*ilerlemiş yaşı, ihtiyarlığı*] münâsebetiyle idârehâneye gelmeyip hânesinde ifâ-yı vazife etmekte olduğunu söyledi. Maahazâ talebimizi telefonla derhal müşârünileyhe ihbar ile [*haber vererek*] kabul olunup olunmayacağımızı istifsâr etti [*sordu*]. Beş dakika sonra aldığı cevap üzerine Mösyö Blowitch'in bizi kemâl-i memnuniyet ve iftihar ile kabûle âmâde bulunduğu [*hazır olduğu*] cevabını getirdi ki bunun üzerine muhâbirlik dairesi önünde alıkoymuş olduğumuz arabaya râkiben [*binerek*] müşârünileyhin mukîm bulunduğu [*oturduğu, ikâmet ettiği*] "Groset" [?] Sokağı'na azîmet eyledik.

Kapıcıya isim ve şöhetimizi beyan ederek evvelce merkûmun [*adı geçenin*] ahzetmiş [*almış*] olduğu [*ciltlemede yarısı kaybolmuş bir sözcük okunamadı*] mûcibince kemâl-i hürmet ve nezâketle açmış olduğu asansöre dâhil olduk. Asansörle üst kata suhut ettiğimizde [*çıktığımızda*] bizi bir hizmetçi kadın istikbal etti [*karşıladi*] ve önümüze düşerek sâhib-i beytin [*ev sahibinin*] dârülmesâisine [*çalışma odasına*] götürdü ki orada vürûdumuz muntazır olan [*gelişimizi bekleyen*] müşârünileyh Docteur kemâl-i beşâşet ve fart-ı nezâket ve hürmetle [*güller yüz ve büyük nezaket ve saygı ile*] kapıya kadar istikbâlimize şitâban olmuş idi [*bizi karşılamaya koşmuştu*].

Dâhil olduğumuz odanın mefruşatı pek sade ve İngiliz usulünde üzerlerine maroken geçirilmiş birkaç muhtelif şekilde koluk ve sandalyeden ibaret olup sol cihette duvara mültaşık [*bitişik*] cesim bir yazıhane mevcut ve duvara dahi birtakım fotoğrafler muallak idi [*asılmıştı*].

Mösyö Blowitch kısa boylu, mülahham [*şişman*], açık alınlı,

beşûş [*güler yüzlü*], sevimli, nazik, mültefit [*iltifat eden*] bir zat idi ki beyaz favorileri beşûş simasına başka bir letâfet bahşeyliyor ve minimini gözlerinin parlaklığı ise mâlik olduğu zekâyı hârikulâdeye delâlet ediyordu.

Müşârünileyh elimden tutarak odanın yegâne [*tek*] olan penceresi önüne kadar beni götürüp kendi koltuğunun önüne çektiği bir koltuğu irâe ile [*göstererek*] oturmaklığımızı emreyledi.

Müşârünileyh evvelâ Vâ'is Bey'in hal ve hatırıyla maîşet ve mevki-i hâzırını sual etmekle cevaben müşârünileyh hazretlerinin Saltanat-ı Seniyyeye mesbuk [*yüce Devlet'te geçen*] bunca hıdemât-ı sâdikası [*sadık hizmetleri*] nezd-i mekârim ve kadd-i Hazret-i Pâdişâhîde karîn-i takdir-i âli buyurularak [*Padişah katında yüksek takdirlere ve cömertliklere mazhar olarak*] mükâfaten elyevm müstevfi [*yeterli*] maaşlara nâil olmuş ve ricâl-i Osmâniye [*Osmanlı yüksek mevkilerinde bulunanlar*] sırasına geçerek sâye-i Şâhânede Devletimizin en büyük nişanlarını ihraz eylemiş [*kazanmış*] olduğunu söyledim. Mösyö Blowitch tütün mübtelâsı [*düşkün*] olduğundan içmekte olduğu sigar ve sigaretlerden önüme bir yığın bırakmış idi. İçinden bir tanesini alıp yaktım.

O sırada bahis ve mükâleme vâdî-i siyâsiyâta intikal ettiğinden [*konuşma siyasete kaydığınan*] müşârünileyh Zât-ı Şevket-simât Hazret-i Hilâfetpenâhînin [*Padişah ve Halife'nin*] evsâf-ı âliye ve cemûleleriyle müzeyyen lisan ederek [*yüksek ve güzel nitelikleriyle süslü sözler ederek*] sâye-i seniyye-i hazret-i tacdârîde [*tümü: Padişah sayesinde*] Hükûmet-i Seniyye ve Devlet-i Aliyenin [*yüce hükûmetin ve ulu Osmanlı Devleti'nin*] vâdî-i terakkîyatta [*gelişme yolunda*] haylıca mesafe kat etmiş ve Zât-ı Akdes-i Mülûkânemin cülûs-ı Hümâyunlarından beri [*kutsal hükûmdarın, yani padişahın tahta çıkmasından bu yana*] zuhûr eden bunca mesâil ve müşkilât-ı siyâsiyeyi [*bunca politik sorunlarla zorlukları*] muhayyirü'l-ukûl ve kıyâset ibrâziyle [*duru görüşlülük ve uyanıklılık göstererek*] hall ve tesviyeye muvaffak olduklarını söyledi ve şu sözleri dahi ilave eyledi

— Vaktiyle İstanbul'a kadar bir seyahat icra etmiş idim. Pâyitaht-ı Saltanat-ı Seniyyelerinde [*İstanbul'da*] bulunduğumdan haberdar olan Zât-ı Şevketsimât Hazret-i Pâdişâhî beni lüt-fen Mâbeyn-i Hümâyûn-ı Mülûkânelerine [*saraydaki özel dairesi-*

ne] davet ve huzûr-ı Hümâyunlarına kabul buyurdular. Birçok iltifat-ı cihan derecât-ı tâcdârilerine [?] mazhar eyledikten sonra [Padişah bana pek çok iltifat eyledikten sonra] tenezzülen siyâsiyâta dair benimle birçok mübâhasât ve musâhabâtta [görüşme ve söyleşilerde] bulundular ki o sırada taraf-ı Şâhânelerinden sâdır olan efkâr ü ârânın [Padişah'ın ileri sürdüğü fikir ve kanıların] hâlâ hayranıyım. Gâzî Sultan Abdülhamid Hân-ı Sâni Hazretleri şeref-i mülâkatlarına nâil olduğum hükümdârân-ı izâmın [büyük hükümdarların] en zeki ve en fatînidirler. Zât-ı Şâhânelerinde müşâhede eylediğim fetânet [zekilik ve uyanıklılık] ve nezâket beni meftûn ve meshûr eylemiştir [büyülemiştir]. Osmanlılar ancak böyle bir Pâdişah-ı âlicâhun [ulu mertebedeki padişahın] taht-ı idare-i müşfikane ve pederânesinde bahtiyar olabiliyorlar.

Ba'dehû Mösyö Blowitch ricâl-i Osmâniye'den [Osmanlı yüksek bürokratlarından] ve bâhusus [özellikle] Sadr-ı Esbâk [eski Sadrazam] Sait Paşa'dan bahsederek İstanbul'da iken mülâkât eylediği [görüştüğü] zevâtı birer birer sual eyledi. Beyanat-ı vâkıasına karşı münasip cevaplar itâ ederek [vererek] müsaadelerini istirham ettim. O esnada ayağa kalkıp İstanbul'a ne vakit avdet edeceğimi sordu. Ben, bugün, cevabını verdim. Mülâkât-ı vâkıadan [bu görüşmeden] son derece memnun ve müteşekkir kaldığımı beyan ile beni birçok iltifatlara daha müstağrak eyledi [boğdu] ve o sırada henüz genç ve nevresîde [yeni yetişmiş] olan mahdûmunu [oğlunu] oraya çağırarak bana takdîme-i delâlet gibi bir lütuf ve nevâziş [gönülalma] daha izhar eyledi ki râsime-i vedâi ba'de'l-îfa [ayrılış merasimini yerine getirdikten sonra] müşâ-rünileyhin nezdinden infikâkim hengâmunda [ayrılışım sırasında] gerek kendisinin ve gerek mahdûmunun ikametgâhlarının kapısına kadar merâsim-i teşyîi [uğurlama merasimi] ifâ suretiyle hakkımda ibraz eyledikleri nezâket ve iltifâta karşı birçok teşekkürler arz etmiş ve yukarı çıktığım asansörle aşağıya inip kalbim bu muhterem ihtiyara karşı bir hiss-i hürmet ve muhabbet ile meşûn [dolu] olduğu halde "Groset" [?] Sokağı'ndan infikâk etmiş idim [ayrılmıştım]. Fî 2 Teşrînievvel 314 ve 14 Teşrînievvel 1898, yevm: Cuma.

27.

Paris'te Garlar

Katarların esnâ-yı hareket ve muvâsalatta [hareket sırasında ve varışta] tevakkuf eylediği [durduğu] üzeri kemervâri demir çubuklar ve camlarla mestûr [kapalı] olan mahâllere "gar" nâmı verilmiştir. Paris gibi en ziyâde ziyaretgâh-ı ecânip olan [yabancıların uğrak yeri olan] bir beldenin garları bittabi dünyanın en güzel garlarından ma'dûddur [sayılır].

Paris'te Şimal Garı, Cenup Garı, Gare de Saint-Lazare' gibi müteaddid garlar vardır ki bunlar meyânında "Gar-ı Şimâlî" hakikaten güzeldir. Üçüncü Napoléon'un devr-i hükûmetinde inşasına başlanarak 1864'te ikmal edilmiş ve beş milyon frank yani 250 bin Fransız altunu ile vücuda gelmiştir.

Letâfet ve cesâmetçe Gare Saint-Lazare dahi Şimal Garı'ndan aşağı kalmaz. Bâhusus [özellikle] cesâmetçe Fransa dâhilinde bulunan garların cümlesine fâiktir.

İnsan gece vakti bu garların birine dâhil oldukça kendisini başka bir âlemde kıyas eyler [benzetir, yani, sanır]. Elektrik fânusları gözleri kamaştırır. Eşya ve insan arabaları bir hattın üzerinde kimi harekete müheyyâ [hazır] ve kimi henüz muvâsalat eylemiş müteaddid trenler görülür. Her hattın kenarındaki rıhtımda trenin nokta-i azîmetini irâe eder [gösterir] bir levha mevcut olup bu sayede bir yolcu şaşırmaksızın bineceği vago-

1 Gare du Nord (Kuzey Garı), Gare du Sud (Güney Garı), Saint-Lazare Garı.

nu bulur. Bu bâbda [konuda] memurlardan istizâhatta [izahat, açıklama istemeye] bulunmaya bile lüzum hissedilmez.

Trenlerin vakt-i hareketleri gelince öyle düdük çalmak ve çan vurulmak gibi işaretler verilmeksizin trenler kemâl-i sühûlet ve sükûnetle hareket ederler. Trenden çıkan yolcular o derecede bir sühûlete [kolaylığa] mazhar olurlar ki intizâm-ı muâmelâtın bu derecesine takdirhân olmamak [beğenmemek, takdir etmemek] elden gelmez.

Garlar memurlara mahsus müteaddid devâirden [dairelerden] başka yolculara mahsus müteaddid salonları, lokantaları, gazinoları, eşya hıfzına mahsus depoları hâvîdir.

Garlardaki eşya depoları yolcular için pek nâfi bir tesistir [çok yararlı yerlerdir]. Mesela bir yolcu eşyasını cüzî bir ücret mukabilinde depoya tevdi ederek bir makbuz senedi aldıktan sonra derûnunda en ziyâde zikıymet bir eşya bile olsa yine sandıklarını orada senelerce kemâl-i emniyetle bırakabilir. En ehemmiyetsiz bir şey bile zayi olmaz.

Kitap ve gazete fûruhtuna mahsus [satışına ayrılmış] küçük küçük zarif barakalar garların dâhil ve hâricindeki rıhtımları tezyin eder [süsler]. Burada gazete, kitap, kartpostal gibi şeyler satılır ki bâyialar [bayan satıcılar] hep kadınlardır.

Garlarda trenlerin vakt-i hareketlerinden akdem [önce] bazı kadınlar ellerinde yastık ve yorgan gibi şeyler olduğu halde dolaşarak arzu edenlere cüzî bir ücret mukabilinde istikrâ ederler [kira ile verirler].

Hâsılı garlar her türlü medh ve sitâyîşe [övgüye] layık bir tesis-i nevîn-i medeniyettir [yeni bir uygarlık tesisidir].

Tarih: 2 Teşrînievvel 314 ve 14 Teşrînievvel 1898
Yevm: Cuma

Dördüncü Fasil: ESNÂ-YI AVDETTE [DÖNÜŞTE]

Paris'ten Viyana'ya Kadar: Yataklı ve Lokantalı Vagonlar —
Viyana'da Yirmi Dört Saat — Viyana'dan İstanbul'a:
Orient Express

*Paris'ten Viyana'ya Kadar:
Yataklı ve Lokantalı Vagonlar*

Yataklı vagonlar, yirmi yirmi beş sene kadar evvel ihtirâât ve keşfiyat [*icatlar ve buluşlar*] memleketi olan Amerika'da icat edilmiş ve muahharan [*daha sonra*] Nagelmackers' isminde bir Belçikalı tarafından Avrupa'da mevki-i tatbîkate vazolunmuştur ki demiryollarında günlerce seyahat mecburiyetinde bulunanlar için pek mükemmel bir vâsıta-i istirahatıdır.

Gariptir ki Avrupa demiryollarında seyahat eyleyenleri bu derecede mükemmel bir vâsıta-iistirâhate nâil etmiş olan bu zat memleketimizde inşâsı imtiyâzını istihsal eylediği Mudanya-Bursa hattını dünyada mevcut demiryollarının en fena ve en tehlikelisi olmak üzere vücûda getirmiştir.

İşte bu Mösyö Nagelmackers'in delâleti ile Avrupa'da dahi bir müddetten beri işlemeye başlamış olan bu vagonların dingil ve tekerlek kısmını teşkil eden makineleri ve mikrazlardan [*makaslardan*] fazla ve arabaların arzına [*enine*] doğru uzatılmış cesîm ikişer yayı hâvî olduğu gibi tûlleri [*uzunlukları*] dahi diğer vagonların üç misli ziyâde bulunduğundan yaylarının çift ve çapraz [*çapraz*] bulunması ve sıkletçe diğerlerinden daha ağır ve suret-i inşâiyelerine dahi pek ziyâde dikkat ve ihtimam edilmiş olması sâir vagonlardan daha az sarsılmalarını mûcib ve ihtizâzâtın [*titremelerin*] noksanı

1 Georges Nagelmackers (1845-1905). 1876'da Wagons-Lits şirketini kurdu.

dahi derûnundaki yataklarda mükemmelen istirahati müstelzimdir [gerektirir, sağlar].

Vagonun iki başındaki nerdübanlardan [merdivenlerden] çıkılınca müşâhede olunan kapı arabanın dış kapılarıdır. Bundan başka içerde bir kapı daha vardır ki iç ve dış kapılarının arasında bir metre murabbânda [bir metrekairelik] bir aralık mevcuttur. Bu iç kapı açılınca arabanın yan cihetinde tûlânî bir koridora girilir. Koridorun bir tarafında vagonun pencereleri ve diğer cihetinde dahi yolculara mahsus kompartimanlar vardır. Bu kompartimanlar karşılıklı iki kanapeyi ve kenarda bir küçük masayı muhtevidir ki akşamları bu kanapeler yumuşak kıl imlâsıyla [doldurularak] yapılmış güzel bir yatağa tahavvül eder [dönüşür]. Yolcular kesîr [çok, kalabalık] olduğu halde [olduğunda] yataklara tahvil olunan bu kanapelerin yastıklık eden kısmı dahi kaldırılarak kırmızı kadife ile mestûr [kaplı] kalın iplerle iki taraflı çengellere raptedilir ve üstte vapurlarda olduğu gibi iki asma yatak daha yapılır ki şu suretle bir kompartimanda ferah ferah dört yolcu barınabilir. Paris'ten Viyana'ya kadar olan seyâhatim esnasında bir üçüncü yatak daha teşkiline yalnız bir gece ihtiyaç messetmiş idi [gerekmişti].

Bu kompartimanların mefrûşâtı cidden mükemmeldir. Kanapeler ipekle mensûc [dokunmuş] kavî [sağlam, dayanıklı] kumaşlardan yapılmış ve tavanlarla duvarlar dahi nukûş-ı zerrîn ile tezyin edilmiştir [altın nakışlarla süslenmiştir]. Mevsimine göre vagonun derûnu istim borularla [buharlı borularla] teshin edildiği [ısıtıldığı] gibi soğuşun nüfuz edememesi [dışarıdan içeriye girememesi] için pencere camlarının çerçiveleri [çerçeveleri] bile iki tarafla lastik arasına alınmış olduğundan soğuşun hariçte tahtessıfır [sıfırın altında] on sekiz-yirmi derece hükümfermâ olduğu [hüküm sürdüğü] bir zamanda bu vagonlar derûnunda insan ince bir ceketle oturup kalkabiliyor. Koridordaki pencerelerden sabit bulunanların önündeki tahta indirildikte güzel bir iskemle haline münkalib olur [dönüşür] ve üzerine oturup da etrafı seyreden bir yolcu kalkar kalkmaz iskemle gayet kavî [kuvvetli] bir yay ile müteharrik olduğundan o da kendi kendine eski vaziyetini ahzeder [alır].

Her kompartimandaki masanın üzerinde resimli zarif bir

kitap vardır ki bu kitap seyyâhîne [seyahat edenlere, yolculara] nâfi [yararlı] olacak her türlü ma'lûmatı câmîdir [içerir].

Seyâhat-i âcizânem esnâsında elime geçen şeylerden bir küçük koleksiyon vücûda getirmek arzusunda olduğumdan memurlardan müsâade istihsâl ederek bu kitabı yadigâr makamında [bir anı olarak] nezdimde hıfz [yanımda, kendimde sakladım] ve mezkûr koleksiyona ilave eyledim.

* * *

Yataklı vagonların cümle-i muhasenâtından [bütün güzelliklerinden] biri de abdesthânelerdir [apteshane, tuvalet]. Her vagonda biri ricâl ve diğeri nisâyâ [biri erkeklere ve diğeri kadınlara] mahsus olmak üzere iki abdesthâne vardır ki def-i hâcete [büyük aptest etmeye] mahsus bir sandâli-i sâbitten [sabit bir sandalyeden] ma'dâ biri sıcak ve diğeri soğuk su akıtır iki musluk ile içi çini kaplı ve ortası mâ-i müstameli [kullanılmış suyu] def'e mahsus kapaklı bir deliği hâvî sabit bir leğeni [lavaboyu] ve yan tarafında bir âyîne [ayna] ve asılı bir peşkir [havlu] ve sabunu ve fırça ve tarak ve sâir âlât ve edevât-ı mahsûsa-i meşâtetî [süslenmeye mahsus tuvalet takımını] muhtevidir.

Taâm [yemek] salonlarına gelince, bunlar küçük masalarla etrafta ikişer dörder iskemleleri hâvî olup derûnunda yolcular taâm ettikten sonra kahve, bira ve sâir müskirât [alkollü içkiler] ve her nevi meşrûbât [alkolsüz içecekler] ile dahi telziz-i dimağ ederler [burada, başlarından düşünceleri atarlar, kafa dinlendirirler, denilmek isteniyor].

Hâsılı, târifât-ı vâkıadan [yapılan açıklamalardan] anlaşılacağı üzere yataklı ve lokantalı vagonlar âdetâ seyyar bir otel hâlinde dir.

* * *

Paris'ten Teşrînievvel-i rûmînin ikisine müsâdif olan [rastlayan] Teşrînievvel-i efrencînin on dördüncü Cuma günü akşamı yânî Cumartesi gecesi alafranga saat sekiz buçukta hareket eyledik. Daha gardan çıkar çıkmaz vagonun memuru vürût ederek

[gelerek] biletlerimizi muayeneden sonra yataklarımızı ihzâr ve tehiye etti [hazırladı]. Yolcular o kadar kesîr olmayıp “Madame La Duchesse” unvân-ı muhteşemiyle muhâtaba-i ihtirâm olan [görmekli bir adla saygıya muhatap olan] kırk beş yaşında bir kadın ile rüfekâsı [arkadaşları] bir iki kompartimanı işgal eylemişlerdi. Bulduğum kompartimana dahi kibardan bir zat olduğu hal ve kıyafetiyle nezdindeki malzeme-i seyâhatin nefâsetinden [yanındaki seyahat eşyasının güzelliğinden] anlaşılan bir zat vürûd etmiş [gelmiş] idi. Gecenin zulmet-i müdhişesi içinde [korkutucu karanlığında] seyyâle-i berkiye [şimşek akımı] süratiyle kat’ı merâhil etmekte [yol almakta] idik. Pencereleere bakarken arasıra ân-ı vâhidde [bir anda] nazarıma isâbet eden ve yine o anda gâib olan ziyalardan başka hariçte bir şey görebilmek mümkün olmadığından soyunup yatağıma girdim.

* * *

Ertesi Cumartesi günü muvâsalat ettiğimiz İsviçre’nin Bâle [Basel] şehrine kadar şâyân-ı kayd [kayda değer] bir şey olmadı. Yalnız tren Bâle’de tevakkuf eylediği sırada bizim kibardan olan refikimiz vagonlardan inerek bizi kompartimanda münferid [tek] bırakmış idi. Fakat biraz sonra Bâle’den trene haylıca yolcular vürûd etmekle vagon doldu.

Vürûd eden yolcular meyânında beyaz bıyıklı, şişman, sevimli bir zat bulunduğum kompartimanın kapısına gelerek yüzüme dikkatli dikkatli bakmaya başlamış idi. Meğer bu zat Dersaâdet’teki [İstanbul’daki] Sırbistan Sefâreti’nin Baştercümanlığında müstahdem iken muahharen Belgrad’a avdet eden ve elyevm orada Sırbistan Reîsü’l-Vükelâsı [Bakanlar Kurulu Başkanı, yani, Başbakan] Mösyö Georgowitch’in kitâbet-i husûsiyesi [özel sekreterliği] hizmetinde bulunan Mösyö Tarhan [?] imiş. Uzaktan uzağa başımdaki fesi görerek yanıma koşmuş. İstanbul’da iken Mösyö Tarhan beyaz ve uzun sakalı ve pîrâne [yaşlılara yakışır] tavır ve vekarıyla dâimâ nazar-ı dikkatimi celbeylerdi. Fakat trende kendisini gördüğüm zaman birdenbire tanıyamamış olmaklığıma başlıca sebep İstanbul’da sadrına [göğsüne] kadar uzanan sakalından burada eser bulunmaması idi.

Mösyö Tarhan kompartimana girer girmez alelacele sandıklarını eşyalarını yerleştirdi. Ba’dehû [bundan sonra] karşı karşıya geçerek arız ü amîk [genişliğine ve derinliğine, yani, enine boyuna, etraflıca] bir söyleşiye koyulduk ki mumâileyh İstanbul’dan müfârakati [ayrılışı] tarihinden beri sûret-i güzêrân-ı ömründen [yaşamının geçişi şeklinden] bahseyleyirdi. Mecrâ-yı müsâhabe [konuşmanın yönü] bir aralık vâdî-i siyâsiyâta intikal eylediğinden bu zatın memleketimize muhib [dost] ve hayırhâh [iyilik dileyen] olduğu serdeylettiği [ileri sürdüğü] bazı efkâr ve ârânın [fikir ve kanıların] isâbetinden münfehim olmakta [anlaşılmakta] idi. Bu sene iki defa Londra’ya azîmet etmiş, gûyâ tâtil zamanlarını böyle seyahatlerle imrâr eyler imiş [geçirmiş]. Kendisi böyle rivâyet ediyordu. Fakat, memuriyet-i mahsûsa-i siyâsiye [özel siyasi görev] ile Londra’ya azîmet ettiğini bilâhare Viyana’da dahi birlikte bulunduğumuz sırada anlayabildim.

* * *

Tren Zurich’te tevakkuf ettiğinden dışarı çıktık. Harekete kadar bir çeyrek saat kadar vaktimiz vardı. Bu zaman-ı kasîri [bu kısa zamanı] gar cıvarındaki şâyân-ı temâşâ mahâlleri seyir ile geçirdim.

Memleket cidden şâyân-ı tetkik ve temâşâ idi. Gardan şehrin derûnuna uzanan caddeyi pek ziyâde beğendim. Seyâhât koleksiyonuma ithal edilmek üzere şehrin menâzırını gösteren kartpostallardan bir hayli iştirâ ederek [satın alarak] tekrar gara avdetle vagonumuza girdim ki bir dakika sonra tren dahi hareket eyledi.

* * *

İsviçre’yi baştan başa kat eden şu tren derûnunda velev panorama gibi olsun etrafı seyretmek kadar lâtîf ve zevkli bir eğlence olamaz. Bu iklimin tabiatın bilcümle bedâiini câmî olduğunu [tabiatın bütün güzelliklerini içerdiğini] zaten biliyordum. Fakat Zurich’ten sonra demiryolunun güzergâhındaki [elyazması metinde burada bir ya da birkaç sözcük eksik] o vakte

kadar tahayyül bile etmemiş idim. Buzlu ve karlı dağ tepeleri, zümrüdün vâdiler; her an bir başka renk ahzeden *[alan]* râkid *[durgun]* göller, berrak ve saf ırmaklar ile bu iklim hasılı bir teşhîr-gâh-ı bedâîi itlak olunmaya şâyân *[bir güzellikler sergisi denilmeye lââyık]* idi.

* * *

Bir aralık koridorda cereyan etmekte olan Türkçe bir mükâleme vâsıl-ı sem'-i dikkatim oldu *[kulağıma erişti, duydum]*. Avrupa'nın göbeğinde seyyâle-i berkiye süratiyle *[şimşek akımı hızıyla]* gitmekte olan bir tren derûnunda benimle refikimden başka lisân-ı maderzâtımla mütekellim *[anadilimle konuşan]* bir üçcünün vücûduna *[var olmasına]* nasıl ihtimal verebilirim. Galat-ı hisse dûcâr olduğum zannıyla *[duyuşta aldanışa düştüğüm sanısıyla]* mükâleme-i vâkıya tekrar kulak verdim. Hayır, Türkçe konuşuyorlardı. Vâkıâ konuşanlardan biri bizim Mösyö Tarhan ama, öbürü kim? Sakın bir vatandaş olmasın. Gelen sesleri biraz daha dikkatle dinlemeye başladım. Refikimin konuştuğu bir kadın hem Türkçeyi gayet lâtif bir şive ve kemâl-i fasâhat ile söylüyor *[düzgün ve doğru olarak konuşuyor]*. Bu kadının şive-i tekellümü *[konuşma şivesi, biçimi]* Çerkes şivesini andırıyordu. Derhal bulunduğum kompartimandan koridora fırladım. İttisâlimizdeki *[bitiştiğimizdeki]* hücrenin *[kompartimanın]* kapısı önünde Mösyö Tarhan'ın yirmi dört yirmi beş yaşında sarışın, dilber, şuh bir kadınla Türkçe konuştuğunu görmeyeyim mi? Kadının sîmâ-yı latîfiyle şive-i tekellümü tıpkı bir Çerkes dilberini andırıyor. Artık tahammül edemedim. Derhal yanlarına sokularak refikimin dilber muhâtabasına *[hitap ettiği güzel kadına]* Türkçe olarak: — Madam, afv-ı âlînizi temennî ederim. Ser-i iftîhârımı tezyin eden nişâne-i milliyemden *[övünçlü başımı süsleyen ulusal âlâmetten, yani, fesimden demek istiyor]* bir Türk olduğumu bittabi anlamışsınızdır. Refikim ile yarım saatten beri Türkçe hem gâyet fasîh ve latîf bir surette Türkçe konuşmakta olduğunuzu işitiyorum. Avrupa'nın oortasında sizin gibi dilber bir kadının lisânımızla mütekellim bulunması *[konuşması]* benim gibi bu iklimin büsbütün yabancı olan bir Türk'ün elbette mûcib-i

merakı olur. Allah aşkına siz kimsiniz? Türkçeyi nerede ve ne münasebetle öğrendiniz? dedim. Kadıncağz pek ziyâde şûhâne ve şivekârâne *[serbest ve tatlı]* bir tavır ve tebessüm ile:

— Ben Türklerin yabancıları değilim. Hem artık ben de bir Türk addolunurum. Bâle'dan beri (eliyle Mösyö Tarhan'ı işaretle) bu Efendi ile Türkçe görüşmekte olduğunuzu işitmekte olduğumdan vagonumuzda bulunan Türk'ün hüviyetini anlamak merakı bende de hâsıl olmuş idi. Hatta biraz evvel Efendi'den sizi soruyordum, demesi üzerine Mösyö Tarhan derhal kadınlara ve bâhusus *[özellikle]* karşımızda bulunan ilâhetü'l-cemal itlâkına *[güzellik ilâhesi denilmeye]* şâyân olan kadınlara karşı şebâbet-i kalbiyesini el'an muhafaza eyleyen *[kalbinin gençliğini hâlâ saklayan]* bu sâldide *[yaşlı]* arkadaşım bir çok cümel ve kelimât-ı sitâyîşkârâne *[övücü cümleler ve sözcükler]* ile beni bu bânû-yi dilârâya *[gönül okşayan kadına]* takdime delalet *[aracılık]* etti ki meğer bu kadın Ahmet Mithat Efendi'nin Stockholm'e kadar vuku bulan seyâhat-i mâlûmelerine dair tahrir ve neşreylemiş oldukları cevelânın tarih-i neşrinden beri nâm-ı muhteremi biddefeât sahâyif-i matbuât-ı Osmâniye'de *[Osmanlı basın sayfalarında]* görülmüş olan ve o tarihten beri memleketimizde dahi iktisâb-ı ma'rûfiyet etmiş *[tanınmış]* bulunan Rusyalı "Kontes Lebedef" *[doğrusu: Lebedeva]* yânî Gülnar Hanımefendi'nin kerîmesi *[kızı]* imiş. Müşârunileyhâ bir aralık Dersaadet'e dahi gelerek ekser küberâ-yi Osmâniye'nin *[Osmanlı büyüklerinin]* şeref-i muârefesine *[tanışma onuruna]* nâil olmuş ve hatta memurîn-i Osmâniye'den bir zat ile tehhül ederek *[evlenerek]* Osmanlı tâbiyyetini bile iktisâb eylemiş idi. Gülnarzâdeye akrabasından olduğunu söylediği İtalyan ile nurtopu gibi bir çocuk ve bir de besleme *[çocukken alınıp büyütülen kız]* refakat etmekte olup bunlar mevsim-i sayfî *[yaz mevsimini]* İtalya ve İsviçre cihetlerinde imrâr etmişler *[geçirmişler]* ve şimdi Viyana tarîkiyle memleketine avdet etmek üzere Bâle'den trene râkib olmuşlar imiş *[binmişlermiş]*.

Gülnar Hanım; İstanbul'da birçok ricâl-i Osmaniye ve bazı muhterem ailelerin esâmisini *[adlarını]* yad ederek bunlara dair

1 Avrupa'da Bir Cevelan (İstanbul, 1889-90). Ayrıca bkz. Carter V. Findley, *Ahmed Midhat Efendi Avrupa'da*, Çev. Ayşen Anadol (İstanbul, 1999).

benden ahz-ı ma'lûmâta [bilgiler almaya] hâhişger [istekli] bulunduğundan bahseylediği zevât-ı kirâm hakkında münasip cevaplar itâsıyla husûl-i memnuniyetine sây eyledim [memnun olmasına çalıştım].

Fakat teessüf olunur ki Viyana'ya kadar devam eden refakamız hengâmında bizde nâkâbil-i ferâmuş [unutulmaz] birçok hâtırat bırakmış olan sohbet-i zarîfânesi bir kere daha tekerrür etmedi. Hatta Mösyö Tarhan tecdid-i ülfet ve musâhabet [dostluğu ve söyleşileri yenilemek] maksadıyla taâm esnasında filân Gülnarzâde'nin minimini çocuğuna lüzumundan ziyâde nevâzişler [okşamalar, tatlı sözler] izhâr ve ibrâz eylediği [gösterdiği] halde bile bir türlü nâil olamadı ki bu adem-i ülfet ve ünsiyette [yakınlık ve sokulganlık yoksunluğunda] Gülnarzâde'ye refakat eden mâhut [bahsi geçen] İtalyanın dahl ü tesiri [karışma ve etkisi] olsa gerektir. Hâsılı şurada burada müsâdif olduğumuz zaman lâtif bir tebessümüne, hafif bir baş selâmına mazhariyetle iktifâ ettik [nail olmakla yetindik].

* * *

Illiowitch [?] kasabasında tevakkuf eden tren artık Avusturya ve Macaristan toprağına dâhil olmuş bulunduğundan vagon derûnunda hafif bir gümrük muayenesine dûçar olduk [tutulduk]. Akşama yakın Avusturya'nın meşhur Tirol havâlisini geçtik. Tirol menâzır-ı lâtîfe hususunda İsviçre'den aşağı kalmaz ve bazı cihetlerce belki de İsviçre'ye fâiktir [üstündür].

Tren Tirol'ü geçer iken süratini haylıdan haylıya tenkis eylemişti [azaltmıştı]. Tedricen Tirol Dağları'nın tepelerine kadar yükseldik. Hattın bir ciheti zirve-i cibâl [dağların dorukları] ve öbür ciheti müdhiş bir uçurum idi. Dağ tepelerinde emrâz-ı sadrîye [göğüs hastalıkları] müptelâlarına mahsus müteaddid müessesât ve emâkin-i sıhhiye [sağlık binaları] görülmekte idi. Verem illetine mübtelâ olanlar [tutulanlar] buranın saf ve ceyd [temiz] havasıyla temdid-i hayata [yaşamı uzatmaya] muvaffak olurlar imiş.

Diğer cihetteki müdhiş uçurumun alt taraflarında yâni binlerce metre aşağıda bazı köyler, karyeler [kasabalar] müşâhede

olunuyordu. Hâneler âdetâ tavuk kümesi kadar küçük ve insan karıncadan bile ufak görünüyor. Bu hevlnâk ve mahûf [iki sözcük de "korkunç" anlamına gelir] hat iki saatten ziyâde imtidâd eyledi [uzadı, sürdü]. Kâh zümrüdün vâdiler içinden ve kâh lâtif ormanlar arasında bir sürat-i müdhiş ile geçmeye başladık.

Tirol havalisini geçer iken en ziyâde nazar-ı dikkatimi celbeden şey sekene-i mahallîyenin [çevrede oturanların] taassûb ve dindarlığına delâlet eden bazı âsâr ve müessesât-ı dinîye [dinsel yapıtlar ve kurumlar, yani, kiliseler vb.] idi. Müteaddid kiliselerden mâdâ dağ tepelerinde, yol kenarlarında, ormanlar içerisinde merkûz olan sâlibler [dikilmiş putlar] ve sıfat-ı İsa'nın tesâvir ve heyâkili [İsa'nın resim ve heykelleri] gündüzleri bile açıkta, yol ortalarında, sâliblerin önünde yanan kandiller, mumlar Tirol ahâlîsinin ne derecede müteassıb ve dindar adamlar olduğunu irâe etmekte idi [göstermekteydi].

Güneşin gurûbu esnasında henüz Tirol'ü tamamen geçmemiş idik. Fakat ortalığı istilâ eden zulmet [kaplayan karanlık] hârici temâşâyı imkân bırakmadığından taâm eder etmez soyunup hâbgâhuma [uyku yerime, yani, yatağıma] girdim.

O gece mütemadiyen uyumuşum. Ertesi Pazar sabahı gözlerimi açtığım vakit Viyana'ya takarrüb etmekte [yaklaşmakta] olduğumuzu söylediler. Artık mütemadiyen fabrikalar müşâhede olunmaya başlamış idi.

Nihayet sabahleyin saat 8'de (alafranga) Viyana'nın Gar-ı Garbî'sine [Batı Gari'na] dâhil olduk.

Viyana'da Yirmi Dört Saat

Tarih: 16 Teşrînievvel 1889 ila 17 Teşrînievvel 89

Rumi: 4 Teşrînievvel 1889 ila 5 Teşrînievvel 89¹

Pazar'dan Pazartesi'ye

Viyana'da Mösyö Tarhan'ın pek ziyâde mazhar-ı muâveneti oldum [*yardımını gördüm*]. Mumâileyh benim gibi bu belde-nin acemisi olmayıp biddefeât [*defalarca, birçok kez*] gelip gitmiş ve şehri bir Viyanalı kadar tanımış olduğundan böyle bir zatın refâkati benim için bir nimet-i gayrimüterakkibe [*umulmayan, beklenmeyen bir nimet*] olmuştur. Daha trende iken verdiğimiz karar mücibince her ikimiz Viyana'da bir otele inecek ve trende-ki refâkati dâhil-i şehre kadar temdid eyleyecek [*uzatacak*] idik. Kendisi "Kaiserhof" Otel'i'ne inmeyi tensib eylediğinden Viyana'nın Gar-ı Garbî'sinden [*Batı Garı'ndan*] eşyalarımızla maan [*birlikte*] bir arabaya râkiben [*binerek*] Kaiserhof'a geldik.

Hava yağmurlu idi. Birçok sokakları geçtikten sonra araba cesîm ve mükellef bir ebniyenin [*binanın*] önünde tevakkuf etmekle arabadan inip istikbâlimize [*bizi karşılamaya*] koşan kapıcı ile refâkatindeki memura otelin birinci katında iki yataklı bir oda bulunup bulunmadığını sorduk ki memur efendi cevaben birinci kattaki odaların hâli [*boş*] olmadığını ve ancak üçüncü katta istediğimiz gibi bir oda bulabileceğimizi söyleye-

rek odaları görmekliğimizi teklif eyledi ise de Mösyö Tarhan: "Bizim buradaki Elçi bana iâde-i ziyaret edecektir. Ve kendisiyle bazı husûsâta dair müzakere edeceğiz. Odanın her halde birinci katta olması şarttır." dediğinden bir başka otele gitmek lüzumu hasıl oldu.

Tekrar arabaya binerek "Trieste" oteline geldik. Bereket versin ki Mösyö Tarhan burada kendisine elverişli ve sefriyle müzâkereye münâsip bir oda bulabildi ki biz de sokak sokak otel ve oda aramak külfetinden kurtulduk. Gerçi memur efendi "Birinci kattaki odamız bir tanedir ve o da tek yataklıdır. Arkadaşınız için ikinci katta bir oda vereceğiz," demiş ve Mösyö Tarhan o sırada yüzüme bakmış ise de benim öyle Sefir ile falan müzâkere edecek işim olmadığından alelacele cevâb-ı muvâfakati itâ eylemiş olduğumdan [*çabucak kabul ettiğimi bildirdiğimden*] derhal arabadan eşyalarımızı odalarımıza naklettirdik.

Odalarımıza çıkıp elbiselerimizi tecdid [*yenileme, yani, değiş-tirme*] ve mehmâemken [*mümkün olduğu kadar*] bir tuvalet icra eyledikten sonra Mösyö Tarhan'la birlikte otelden çıkıp bir kahvehâneye gittik.

Viyana'nın ekser sokakları bizim Beyoğlu sokaklarına müşâbih idi [*benziyordu*]. Mesela yaya kaldırımları bizim Beyoğlu trotuvarları gibi dar olduğu gibi caddeler de bizim Beyoğlu caddelerinden daha vâsî [*geniş*] değil idi. Nezâfet ve tahârete [*iki sözcüğün anlamı da "temizlik"tir*] ise pek ziyâde dikkat ve îtinâ olunmakla beraber yine sokakların çamuru bizim sokakların çamurundan dûn [*aşağı*] değildi. O esnada bazı yollara "borular" fersedilmekte [*döşenmekte*] olduğundan açılan cesîm hendekler, çukurlardan çıkan moloz sokakları âdetâ çamur deryasına ircâ eylemiş idi [*haline sokmuştu*]. Kaldırımlar umûmiyetle kesme paket taşlarıyla imal olunmuş ise de Paris gibi tahta kaldırımlı caddeler dahi nadir olmayıp hele "Ringstrasse" ve "Prater" denilen caddeler Paris bulvarlarına bile giptaresân olacak [*imrendirecek*] derecede bir vüs'at ve mükemmeliyeti hâiz idi. Viyana'yı vaktiyle ihâta eden [*çeviren*] duvarları şehrin bil'âhare kesb-i cesâmet etmiş olmasından dolayı hedmolunarak [*yıkılarak*] mükemmel ve muntazam bulvarlar vücûda getirilmesidir ki bunların letâfet ve nezâfeti ve etrafındaki ebniyelerin ihtişam

1 Yazmada yanlışlıkla "1889" yazılan bu tarihler "1898" olarak düzeltilmelidir..

ve ziyneti hakikaten bâlâter idi [*çok yüksek bir düzeydeydi*]. Viyana'da gördüğüm mükellef ve muhteşem mebânîyi [*binaları*] Paris'te bile görmedim diyebilirim.

Viyana'yı Avrupa'nın sâir bilâdına [*beldelerine, şehirlerine*] nisbetle pek behâlî [*pahalı*] buldum. Sâir memâlikte [*başka memleketlerde*] bir lirayı umûmiyetle yirmi franka taksim ettikleri halde Viyana'da bir lira on florine münkasem [*bölünmüş*] olduğundan meselâ bir araba ücreti tesviye edecek [*ödeyecek*] olursanız başka memleketlerde bir kurs [*biniş*] için bir buçuk frank verdiğiniz halde Viyana'da bir buçuk florin yânî bir misli ziyâde para vermiş oluyorsunuz ki bu behâlîlik [*pahalılık*] sâir şeylerde dahi vardır. Hele sigara ve tütün pek behâlıdır. Bütün Avrupa'da iyi tütün bulmak müşkilce olup bunun başlıca sebebi ise tütünün idâre-i inhisâriye [*Tekel idaresi*] altında bulunması imiş. Ecnebi mamulatından olan sigaralara gelince bunların ekserisi fena ve iyi olanlar ise gayet behâlıdır. Türürlü türürlü garip isimler ile satılmakta olan bizim Şark tütünlerinden ma'mûl sigaralar ise pek ziyâde behâlî olup Viyana'da bunlar tâne ile fûruht edilmektedir [*satılmaktadır*].

Her ne ise mâhut kahvehânede süt ile ekmekten ibaret hafif bir kahvaltı ile karnımızı doyurup tâne ile satın aldığımız sigaraları tellendirdikten sonra arabaya râkiben [*binerek*] Sefârethâne-i Osmânî'ye azîmet eyledim. Gerçek, Viyana'da arabacılar elsine-i mahâlliyyeden [*yerel dillerden*] başka hiçbir lisana vâkîf olmadıklarından Fransızca olarak Sefârethâne-i Osmânî'ye azîmet emrini vermiş isem de herif alık alık yüzüme baktığından bereket versin Mösyö Tarhan imdadıma yetişerek herife ifhâm-ı merâm eyledi [*meramımızı anlattı*].

Sefârethâne-i Osmânî Viyana'nın en muteber bir mevkiinde kâin olup istîcâr suretiyle [*kira ile*] tedârik olunmuş imiş.

Kapıcıya evvel be evvel Sefâret kâtiplerinden Cevat Bey'i görmek arzusunda olduğumu söyledim. Birçok koridorları filân dolaştıktan sonra nihâyet üçüncü kattaki kalem odasında Cevat Bey'e mülâkî oldum [*onunla buluştum*] ki mumâileyhin beni böyle ümidi hilâfına bağteten [*hiç ummazken birdenbire*] karşısında gördüğü vakit hâsıl olan [*bir sözcük okunamadı*] ve meserreti [*sevinci*] hakikaten bîintihâ [*sonsuz*] olmuş idi. Biraz

sonra oraya Sefâret-i Seniyye İmamı Efendi ile Kapucu Efendi dahi vürûd ettiğinden [*geldiğinden*] bir müddet kendileriyle mülâkât ettik. Ba'dehû yine Cevat Bey'in delâleti ile odasında bulunan Başkâtip Mazhar Beyefendi'yi ziyaret eyledik ki mumâileyh dahi en kadim [*en eski*] dostlarımdan biri idi. Sefir Bey o gün Sefârethâne'de olmadığından Başkâtip Bey'in delâleti ile görüşmüş olduğumuz Müsteşar Resmî Beyefendi'nin odalarında saatlerce musâhabetle imrâr-ı vakteyledik [*söyleşi ile vakit geçirdik*] ki bu Resmî Bey Sefir Bey'in akrabasından olup Sâmi Paşa merhûmun hafîdi [*torunu*] idi. Hakikaten son derecede nâzik, necîb, mültefit, mütevâzı, muktedir bir genç olup vücûduyla iftihâr olunan erbâb-ı asâletten [*soylu kişilerden*] bulunduğundan hakkımızda ibzâl ve izhâr buyurdıkları [*bol bol söyledikleri*] ihtiram ve iltifatla bizi son derecede müteşekkîr ve minnettâr bıraktı.

Akşama yakın Müsteşar Bey vesâir arkadaşlarla resmî vedâi ba'de'l-îfâ geceleyin tekrar Sefârethâne'ye gelerek Sefir Bey'le mülâkât eylemek üzere Sefârethâne-i Osmânî'den infikâk eyledim [*ayrıldım*] ki memurîn-i sefâretin bizzat Müsteşar Beyefendi hazretleri dahi birlikte olduğu halde kapılara kadar bizi teşyi eylemiş [*uğurlamış*] bulunmaları hakikaten son derece bir eser-i nezâket ve iltifât idi.

Sefârethâne'den çıktıktan sonra Viyana'nın meşhur "Saint-Etienne" Kilisesi'ni hâricen bir temaşa ederek Viyana'nın "Ringstrasse" tesmiye olunan [*denilen*] cadde-i ma'rûfunda [*tanınmış, ünlü caddesinde*] bir müddet dolaştım. Gurûba yakın otele avdet ettiğim zaman Mösyö Tarhan henüz avdet eylememiş idi. Kapıcı Viyana'daki Hristiyan Sefiri'nin arkadaşımı görmek üzere otele geldiğini ve fakat kendisini bulamadığından kartdövizitini [*carte de visite*] bırakarak avdet eylediğini söyledi.

Otelin redôsose [*rez-de-chaussée*] denilen alt katındaki muhteşem lokantada akşam taâmını münferiden [*tek başına*] ekleyledikten [*yedikten*] sonra Viyana'nın gece manzarasını dahi görmek üzere tramvay yolunu tutarak Garb İstasyonu'na doğru uzandım ki maksadım ertesi sabah hareket edecek olan trenin vakt-i hareketini lâıykıyla öğrenmek idi. Zira artık seyâhatten bıkmış ve bir an evvel vatanıma avdetle

efrâd-ı ailemize ve bizi sevenlere kavuşmak ihtiyacını gereği gibi hissetmeye başlamış idim.

Gardaki birahanede soğuk ve nefis bir Viyana birası yuvarlayıp yine mâşiyen [*yürüyerek*] otele avdet eyledim ki esnâ-ı rahata [*yolda, yürüyüş sırasında*] yollarda o kadar galebelik [*kalabalık*] görülmüyordu. Viyana'da Paris'te olduğu gibi gece hayatı parlak değil.

Otele celbettirdiğim arabaya râkiben [*binerek*] Sefârethâne'ye azîmet ettiğimde beni doğruca Başkâtip Beyefendi'nin odasına aldılar ki Mazhar Beyefendi yazı ile meşgul oluyorlardı. Biraz sonra Müşteşar Resmî Beyefendi oraya gelerek beni Sefîr Beyefendi'nin hususî kabinelerine îsâl eylediler [*götürdüler*]. Bu kabine Sefîr'in iştigâline mahsus küçük bir hücre olup Sefîr'in yatak odasına muttasıl [*bitişik*] idi.

* * *

Fart-ı nezâket [*büyük, aşırı bir nezaket*] ve kemâl-i ihtiram ile bizi istikbal için uzanıp yattıkları kanapeden ayağa kalkan Saltanat-ı Seniyyenin [*Osmanlı İmparatorluğu'nun, Devletinin*] Viyana Sefîr-i Kebîri atufetlû Mahmut Nedim Beyefendi Hazretleri âdât-ı şarkiyeden olduğu üzere uzunca bir gecelik entârîsini ve üzerine bir hırkayı lâbis idi [*giymişti*].

Müşârûnileyh; süferâ-yı Osmâniye meyânında [*Osmanlı sefirleri arasında*] nâmus, vekar, haysiyet ve ciddiyet ve iktidar gibi evsâf-ı mahsûsa ile mütemâyiz [*özel niteliklerle tanınmış*] olup hele nezâket ve mahviyetleri [*alçakgönüllülüğü*] şeref-i mülâkatlarına nâil olanları kendilerine bir hürmet-i müebbede [*sonsuz saygı*] ile mahkûm edecek bir derece-i müfritede [*aşırı derecede*] bulunuyor idi.

Karşı karşıya oturup saatlerce mükâleme eyledik. Bahsimiz kâh siyâsiyât ve kâh hususiyât ve bazen de havâiyattan ibaret olmakla beraber belîğâne bir surette [*düzgün ve sanatlı olarak*] idâre-i efkâr ve lisan eylemeleri bir sefire, bir diplomata hakikaten pek ziyâde yakışacak hasâilden [*hasletlerden, huylardan*] idi.

Nihayet vaktin pek ziyâde gecikmiş olduğunu saatin on bir defa tanînendaz olmasından [*çalmasından*] anlayarak otele

avdet etmek üzere müsaade-i mahsusâlarını istirham eyledim. Derhal elektrik zili ile Müşteşar Beyefendi Hazretleri'ni oraya celp buyurdular. Teşyîe [*uğurlamaya*] kendilerini memur ederek terhisime [*izinle ayrılmama*] müsaade buyurdular ki Müşteşar Bey evvelce tehîe eylemiş olduğu [*hazırladığı*] bir kıta pasaportu dahi o sırada îtâ ederek [*vererek*] şehrin o gece şâyân-ı ziyaret ve rüyet olan [*ziyarete ve görmeye değer olan*] mahâllerini göstermek üzere refâkatimize Başkâtip Mazhar Beyefendi'nin bulunmasına müsaade suretiyle dahi hakkımda ayrıca bir lûtf-i mahsus daha ibrâz eylemişlerdi [*göstermişlerdi*].

* * *

Başkâtip Mazhar Beyefendi ile birlikte nısfu'l-leyle karîb [*geceyarısına yakın*] Sefârethâne-i Osmanî'den çıkarak büyük caddedeki tramvaya râkib olduk [*bindik*]. Mazhar Bey bize ekspozisyonu [*Dünya Sergisi*] ve ekspozisyonadaki Venedik'i göstermek istemiş idi. Hele Viyana'da ekspozisyonadaki tekerleğin pek ziyâde eğlenceli olduğunu söylüyordu. Serginin fenerlerle donatılmış olan medhalinden içeriye girdik. Viyana'da Venedik şehrini görmek hakikaten zevkli bir şey. Hâneler, yollar, kanallar, meydanlar, köprüler hep aynı aynına vücûda getirilmiş idi. Hatta Venedik'in mâhut [*bilinen*] gondolları bile sun'î kanallarda dolaşıyordu. Şurada burada muallâk [*asılı*] bulunan Venedik fenerleri manzara-i umûmiyeyi bir kat daha güzelleştiriyordu.

Vakit geççe olduğundan Venedik'teki tiyatrodan ahali henüz çıkıyorlardı. Henüz kapanmamış olan birkaç kahveye başvurduk. Ba'dehû Mazhar Beyefendi'nin delâleti ile Viyana'nın mâhut tekerleğini döndüren makineler dairesini dolaştık ki bu daire serginin yanbaşıda olup yalnız bir makinist binlerce makineyi tedvir etmekte [*çevirmekte, döndürmekte*] ve koskoca bir tekerleği döndürerek vagonlar dolusu ahâlîyi yüz metre irtifâa [*yüksekliğe*] kadar çıkarıp kuşbakışı koca Viyana'yı temâşâ ettirmekte idi. Bayram günleri Fatih Câmi-i Şerîfi avlusunda çocuklara mahsus olmak üzere kurulan dönmedolapların muntazamcasından ibaret olan bu tekerlek yüz metre irtifâında idi. Bizim çocukların bindikleri mahâller dört beş çocuğu ancak isti-

âb edecek [*alabilecek*] derecede olduğu halde bu tekerleğin yüz metre irtifâna kadar çıkardığı seyircilerin râkib oldukları [*bindikleri*] âdetâ birer şömendöfer vagonu kadar cesîm ve muntazam olup vagon şeklinde ve müteaddid pencereleri hâvî idi.

Bu tekerleği dâhî temâşâ eyledikten sonra sergi dairesine tekrar dâhil olarak bir müddet daha dolaştık.

Ba'dehû yine tramvaya râkiben bir haylı mesafe kat ettikten sonra Prater'de bir kahvehâneye girdik ki burası Viyana'da bulunan sefârât-ı ecnebiye [*yabancı elçilikler*] kâtipleriyle saray erkânının en ziyâde müdâvim bulundukları [*devam ettikleri*] bir mahal imiş. Kahvehânede tek tük bâzı kimseler şatranç [*satranç*] ve bılardo gibi oyunlarla meşgul idiler. Mazhar Beyefendi ile bir köşeye çekilip haylıca hasbîhâl ettik. O günkü gazetele-ri gözden geçirdik. Nisfu'l-leyli iki saat kadar geçmiş idi ki ikâmetgâhlarımıza avdet etmek üzere oradan çıktık.

Otele girdiğim sırada kapıcıya ertesi sabah trenin vakt-i hareketinden iki saat kadar evvel beni uyandırmasını tenbih ederek odama çekildim. Pek ziyâde yorgun olduğum cihetle yatağa girer girmez derhal uyuyup kalmışım.

Ertesi sabah kapımı hızlı hızlı vurarak beni uyandırdılar. Sandıklarımı aşağıya indirdiler. Otelin hesabını kat ederek [*kese-rek*] bir araba celbettirdim [*getirttim*]. Refikim Mösyö Tarhan henüz uyumakta olduğu cihetle arkadaşımı rahatsız etmemek için râsime-i vedâ [*ayrılış törenini*] îfâdan sarf-ı nazar eyledim [*yapmaktan vazgeçtim*]. Kendisine birçok selâmlar bırakarak gara gitmek üzere otelin kapısındaki tek atlı faytona râkib oldum [*bindim*] ki o sırada ortalık gereği gibi [*mevsime uygun olarak*] ağarmış ve dükkânlar tek tek açılmaya henüz başlamış idi.

3.

Viyana'dan İstanbul'a: Orient Express

Viyana'dan Hareket: 5 Teşrînievvel 315

Paris'te iken aldığım birinci mevki bileti ile İstanbul'a kadar gidecek idim ki bu bilet bir cüzdandan ibaret olup her devlet hududuna dâhil oldukça bir yaprağı muayene olunuyor ve o devletin hududundan çıkar iken kondüktör tarafından o bilet koparılarak ahz olunuyor idi [*alınıyordu*].

Viyana'dan sonraki seyahatim için yataklı vagon bileti almamış olduğumdan hudutlarda tebeddül etmeyeceği [*değişmeyeceği*] üzerindeki yazıdan anlaşılan birinci mevki vagonlardan birine dâhil oldum. Vagonda benden başka bir de "Kozma Brefiş" [*?*] isminde bir zat vardı ki bu zat Selânik-İstanbul şömendöfer hattı memurlarından olmakla hâiz olduğu paso ile Viyana'dan Selânik'e kadar bâd-i hevâ [*bedava*] seyâhat etmekte olduğu için birinci mevkie geldiğini bilâhare peydâ eylediğimiz ülfet sebebiyle [*oluşturduğumuz dostluk nedeniyle*] anladım.

Dâhil olduğumuz tren Viyana garından alessabah alafranga yedi buçukta hareket eyledi ki o gün Teşrînievvel-i efren-cinin on yedinci ve Teşrînievvel-i rûmînin beşinci pazartesi günü idi.

Buralarda hava gereği gibi [*mevsime uygun olarak*] soğumuş olduğundan trende âdetâ üşüyor idik. Hem garîbi, lokomotifin buharı vasıtasıyla vagonları teshin dahi etmiyorlar [*ısıtmıyorlar*]. Arkadaşım bundan dolayı şikâyeteye başladı. Daha sonraları

Avrupa'nın birçok kabâyihini [*kabahatlarını, çirkinliklerini*] yana yakıla hikâye ederek vatanımızı ve husûsiyle Türkleri herifceğiz ez dil ü can [*canü gönülden*] medh ü senâ eyliyordu [*övüyor-du*]. Hele memleketimizin ucuzluğu bu zatın en ziyâde âverde-i zebân-ı sitâyîşi [*öväcü dilinden düşürmediği, diline doladığı*] olup Viyana'da nasılsa içmiş olduğu bir kadeh konyak için verdiği ücretin fâhişliğini [*aşırılığını*] söylüyor ve bunu zavallı âdemceğiz [*adamcağız*] bir türlü unutamıyordu.

Belgrad'a kadar kendisiyle refâkat edecek olduğumuzdan trende böyle yalnız kalmayıp pek ziyâde mûcib-i memnûniyetim oldu.

Her ne ise, tren kemâl-i süratle kat'ı mesafe ediyor; güzel vadilerden geçiyoruz. Gördüğüm tarlalar hep mevrû' [*ekili*]. Hakikaten buraların kuvve-i inbâtiyesi [*bitki gücü, bitki verimliliği*] pek ziyâde hususiyle intizam ve fen dairesindeki mesâî-yi zirââne [*tarımsal çalışmalara*] delâlet etmektedir.

Saatlarca kat'ı mesafe eyledik. Nihayet Peşte'ye takarrüb eylediğimizi anladık. Zira uzaktan uzağa Macarların bu pâyi-taht-ı lâtfî görünmeye başlamıştı.

Tren cesîm bir köprüden geçtikten sonra Peşte garına dâhil olduğu sırada saat de alafranga bir buçuğa gelmiş idi. Tren Peşte garında bir saat kadar tevakkuf edecek olduğundan yolcular vagonlardan inerek gardaki lokantaya dâhil oldular. Herkes öğle taâmıyla meşgul. Alelacele bir şeyler yedikten sonra Peşte'yi mehmâemken [*mümkün olduğu kadar*] görmek üzere gardan çıktım. Hava yağmurlu olduğundan lâıyıkıyla şehri temâşâ edemedim. Şehir hakikaten galebelik [*kalabalık*]. İntizam ise cidden mükemmel. Mütemeddin bir kavmin makarr-ı idaresinde [*uygar bir ulusun idare merkezinde, yani, başşehirinde*] olduğumuzu anlıyor idim. Gar civarındaki meydanlarla cesîm yolları şöylece bir dolaştıktan sonra burada lâakal [*en az*] bir gün kalamamış olduğuma teessüfler ederek gara avdet ve vagona dâhil oldum ki o sırada Selânikli arkadaşım dahi gelmiş ve benim avdet etmemiş olmağlımdan dolayı canı sıkılarak dört gözle bana intizarda bulunuyor imiş [*beni bekliyormuş*].

Herifceğizin hakkı var imiş ya. Zira ben trene dahil olur olmaz iki dakika geçmeksizin tren de hareket eyledi.

Peşte'den sonra geçtiğimiz arazi cesîm bir ova idi. Trenin penceresinden hârice, müntehâ-i ufka [*ufkun son noktasına*] doğru atf-ı nigâh eylediğim [*gözattığım*] gibi havâli-i şarkîyeye [*doğu bölgelerine*] mahsus olan güneşin ân-ı gurûbundaki lâtif kıvıllığı müşâhede eylemiş idim. Bu cesîm ovanın her tarafı mevrû' [*ekili*] ve gayet münbit [*bereketli*] bir halde idi. Muhtelif mahâllerde çiftlikler de müşâhede olunuyordu.

Ba'de'l-gurûb [*güneş battıktan sonra*] ortalığı gereği gibi [*mevsime uygun olarak*] zulmet [*karanlık*] istilâ ettiği [*kapladığı*] halde gariptir ki trenin lambalarını yakmadılar. Refikim olan Selânikli şömendöfer memuru Macar şömendöfer idaresinin şu yolsuzluğundan dolayı birçok şikâyâtta [*şikâyetlerde*] bulunuyordu. Nihayet kondüktörlere bin ibrâm ve isrâr ile [*üst üste ısrar ederek*] vagonumuzun fevkindeki [*üstündeki, tavanındaki*] lambayı yaktrabildik de biz de şu mahûf [*korkunç*] karanlıktan kurtulduk. Artık Sırbistan hududuna dâhil olmuştuk. Trenimiz....¹

1 Avrupa Seyâhatnâmesi'ne bu sözcükle son verilmiş, anılar tamamlanmamıştır. 80-90 yıl önceki kuşaktan hayatta kimse kalmadığından bu kesintinin nedeni anlaşılamamış, başkaca herhangi bir not da bulunamamıştır.

Elyazması metnin sonundaki elle yapılmış haritada, seyahatin başlangıç tarihi 23 Ağustos 1898 olarak gösterilmekte, bitiş tarihi olarak sadece 1898 yılı yazılı bulunmaktadır. Haritadan anlaşıldığına göre Mustafa Sait Bey, seyahatini Sırbistan ve Bulgaristan üzerinden İstanbul'a gelerek tamamlamıştır. Bu gezinin 1898 yılı Kasım ayı içinde noktalandığı tahmin edilebilir.

Mustafa Sait Bey'in İstanbul işgal altında iken vefat ettiği bilindiğine göre seyahatin son buluş tarihi ile vefat tarihi arasında en az 20-22 yıl bulunduğu düşünüldürse bu kadar bir süre içinde anıların yazımının bitirilememiş olması ve Sırbistan ile Bulgaristan konusundaki gözlemlerin ve izlenimlerin yer almamış bulunması üzüntü vericidir.

Dizin

Hazırlayan: Selahattin Özpalabıyıklar

30 Yıl Savaşları 117*dn*
70-71 Muharebesi 96
1878 Dünya Sergisi (Paris) 132
1889 Dünya Sergisi (Paris) 115, 129, 130
1889 Ma'raz-ı Umûmîsi *bkz.* 1889 Dünya Sergisi
1898 Dünya Sergisi (Viyana) 167-168

Abbas Hilmi Paşa (Mısır Hıdivi) 47
Abdurrahman Bey, Bedirhan Paşa Zâde 57, 58, 61
Abdülhamit, II. 70*dn*, 145*dn*, 148
Abdülmecid 97
Adliye Dairesi (Marsilya) 23
Adliye Nezâreti Dairesi (Paris) 139
Africain 98
Afrika 16
Ahmed Midhat Efendi Avrupa'da (Carter V. Findley'in kitabı) 159*dn*
Ahmet İhsan Bey [Ahmet İhsan Tokgöz] 31*dn*
Ahmet Mithat Efendi 159
Aida 98
Aix-Les-Bains 43
Akvaryum (Paris) 132
Alcazar (Paris'te gece klübü) 87, 106
Alessandria (İtalya) 40, 41
Almanya 52, 139
Alp Dağları 40, 41
Ambassadeur (Paris'te gece klübü) 87, 106
Ambigu (Paris'te tiyatro) 99
Amerika 16, 32, 141, 153
Anadol, Ayşen 159*dn*

Anadolu 7
Anadolu Osmanlı Demiryolu Kumpanyası 25
Antoinette, Marie 107, 117*dn*, 119
Aquarium (Paris) 132
Arc de Triomphe de l'Étoile (Tâk-ı Zafer; Paris) 87, 88, 107, 110
asansör 49, 83-84, 130, 146, 148
Asya 5
Âtîf Bey (Cenevre'de Osmanlı Şehbenderi) 75
Avenue de Bois de Boulogne (Paris) 92
Avenue de Grande Armée (Paris) 92, 107, 110
Avenue de l'Opéra (Paris) 92, 93, 96, 98
Avenue des Champs-Élysées (Paris) 87-88, 92, 107, 110*dn*, 138
Avrupa 5
Avrupa'da Bir Cevelan (Ahmet Mithat Efendi'nin kitabı) 159*dn*
Avrupa'da Ne Gördüm (Ahmet İhsan Tokgöz'ün kitabı) 31*dn*
Avustralya 16
Avusturya 123, 139
Avusturya ve Macaristan (İmparatorluğu) 160
Aynaroz (Yunanistan) 8
Azmi Bey (Paris'te Osmanlı Sefâreti kâtiplerinden) 89

Bâbiâlî 53
Bahr-i Muhîr [Atlas Okyanusu] 108
Bahr-i Sefid [Akdeniz] 9, 11, 28
Bahriye Müzesi (Paris) 113

Bahriye Nezâreti (Paris) 139
 Bahriye Nezâreti Dairesi (Paris) 139
 Baker, Joséphine 106*dn*
 Bakû 6
 Bâle (Basel) 156, 159
 Bastion Bahçesi (Cenevre) 50, 54-55
 Batı Garı (Viyana) 161, 162, 165
 Beaulieu (Fransa) 27
 Beau-Rivage Oteli (Cenevre) 49, 74, 76
 Beaux-Lieux (Paris'te gece klübü) 106
 Belçika 145
 Belediye Bahçesi (Beyoğlu) 36
 Belgrad 156, 170
 Belligarde 42
 Berlin 141
 Bernhardt, Sarah
 Bernhardt, Sarah (aktris) 43, 68-70, 99, 118
 Beyazıt 70*dn*
 Beyazıt Meydanı 100
 Beyazıt Yangın Kulesi 97
 Beykoz Kasrı Hümayûnu 97
 Beyoğlu 6, 32, 36, 71, 163
 Bilhouse (Fincancılar Yokuşu'nda bir Protestan Okulu) 6
 Birinci Restorasyon 117
 Blowitch (gazeteci) 145-149
 Boğaziçi 5
 Bois de Boulogne (Paris) 109-111
 Bonapart Sokağı (Paris) 144
 Bordeaux Sergisi 115
 Borsa (Cenova) 33
 Borsa Dairesi (Paris) 135
 Bostancı 27
 Bouderie (ressam) 98
 Boulanger (General) 122
 Boulevard Capucine (Paris) 81, 82, 91, 92, 103, 146
 Boulevard de Gande (Paris'te Boulevard des Italiens'in eski adı) 92
 Boulevard de la Madeleine (Paris) 91-92
 Boulevard de Montmartre (Paris) 91, 92
 Boulevard de Sébastopol (Paris) 91, 99
 Boulevard des Italiens (Paris) 91, 92, 98, 118
 Boulevard Haussmann (Paris) 91, 92
 Boulevard Saint-Germain (Paris) 92
 Boulevard Saint-Martin (Paris) 99

Boulevard Saint-Michel (Paris) 92, 95, 143
 Boulogne Ormanı (Bois de Boulogne, Paris) 87, 105, 109-111
 Bourbon Sarayı (Paris) 120, 135
 Bourbon'lar 121, 127
 Boutmy [Emile Boutmy] 144
 Braunschweig Dükü 68*dn*
 Brébant (Paris'te lokanta) 101, 104
 Brefiş, Kozma [?] 169
 Brest 107
 Brosse, Jacques de 121
 Brunswick [Braunschweig] Dükü 68, (heykeli) 75
 Buffet Querrin 122
 Bulgaristan 171*dn*
 Büyük Opera (Paris) 68, 82, 93, 96-98, 99, 118
 Café Americain (Paris) 104, 105
 Café Anglais (Paris) 92, 101
 Café de la Souree (Paris) 105
 Café Doré (ya da Restaurant Doré, Marsilya) 19, 20, 22-23
 Café Glacier (Marsilya) 19-20, 24
 Café Lyrique (Cenevre) 51, 52
 Café Madride (Paris) 105
 Canbiere Caddesi (Marsilya) 17, 22
 Cannes (Fransa) 27, 29
 Cap de Corse [Korsika Burnu] 14
 Carmen 64
 Carnot, Sadi (Fransız devlet başkanı) 127
 Caron, Rose (şarkıcı) 118
 Carouge (Cenevre) 53, 57, 60, 66-67, 77
 Carouge panayırı 66-67
 Carrousel Tâk-ı Zaferi [Arc de Triomphe de Carrousel] (Paris) 113
 Casimier-Périer 138
 Casino de Paris (Paris) 106
 Cavour (Kont) 33 (heykeli)
 Cemalettin Bey (Cenova'da Osmanlı Şehbenderi) 33, 36, 37
 Cenevre 7*dn*, 29, 30, 31*dn*, 42, 47-76, 119
 Cenevre Darülfünunu 55
 Cenevre Operası 52
 Cenevre Sözleşmeleri 123*dn*
 Cenevre Şehremâneti 75

Cenevre Tiyatrosu 68-71
 Cenova 30, 31-38
 Cenova mezarlığı 37-38
 Cenup Garı *bkz.* Güney Garı
 Cevat Bey (Viyana'da Osmanlı Sefâreti kâtiplerinden) 164-165
 Chamonix vâdîsi (İsviçre) 43
 Charles, Beşinci 112
 Chateau Roue (Paris'te tiyatro) 99
 Chatelet (Paris'te tiyatro) 99
 Chatelet Meydanı (Paris) 99
 Chaussée d'Antin (Paris) 92, 99
 Chevalier, Maurice 106*dn*
 Chicago Sergisi 115
 Chitilberg (pansiyon sahibi) 57
 Chitilberg, Henriette de 58
 Colbert, Jean-Baptist 115, 117*dn*
 Collège de France (Paris'te okul) 143
 Comédie Française (Paris'te tiyatro) 93, 98, 99
 Commune de Paris *bkz.* Paris Komünü
 Comte de Boniface Castellane 110
 Comte de Provence 121
 Comte Oros [?] 138
 Concorde Meydanı (Place de Concorde; Paris) 87, 88, 107-108, 110, 133
 Cooks İdaresi Yataklı Vagon [Wagons-Lits] Şirketi 92
 Coquelin cadet (aktris) 98
 Cravant (Fransa) 27
 Crédit Foncier [?] Bankası (Paris) 92
 Crédit Lyonnais Bankası (Paris) 92
 crématoire (mahrık-ı ecsâd [ceset yakma fırını]; Paris) 141-142
 Cursale (Cenevre) 61-62
 Çanakkale 8
 Çerkistan (vapur) 5, 7, 8, 10, 11, 14, 15, 17
 çiçek pazarı (Marsilya) 22
 Çuhacıyan, Dikran (Osmanlı tiyatrocu) 70*dn*
 Dâhiliye Nezâreti (Paris) 139
 Darcourt (Paris'te kahve) 105
 de Laquet (Paris'te tiyatro) 99
 Delacroix (ressam) 123
 deniz hamamları (Marsilya'da) 18-19

Déroulède [Paul Déroulède] 122
 Dersaadet [İstanbul] 156, 159
 des Rue Neuves Sokağı (Paris) 92
 Dillon 122
 Direklerarası 117
 Divanyolu 21
 Duc d'Orléan 119
 Duc de Berry 138
 Duc de Brunswick *bkz.* Brunswick Dükü
 Duchesse de Bourbonne 138
 Dumas 98, 99
 Dumas fils, Alexandre 99
 Duval (Duval lokantalarının kurucusu) 102
 Duval lokantaları 18, 101-103
 École Polytechnique (Paris'te askeri okul) 143-144
 Eiffel, Gustave 129
 Elisabeth [Elisabeth de Wittelsbach] 47, 72-76
 Elvire 62
 Emile (Jean Jacques Rousseau'nun kitabı) 31*dn*
 Emniyet Sandığı (Paris) 139
 Enver Paşa (Mirliva) 85
 Erenköy 43
 Etablissements Duval (Duval lokantaları) 101-103
 Ethem Bey (Marsilya'da Osmanlı Başşehbenderi) 17, 24
 Eyfel Kulesi 129-131
 Fatih 66
 Fâtih Câmî-i Şerîfi 66, 167
 Faure, Félix 138
 Favard Sokağı (Paris) 92
 Fernandel (aktör) 106*dn*
 Fillion Pansiyonu (Cenevre) 77
 Filosof Bulvarı *bkz.* Filosof Sokağı
 Filosof Sokağı (ya da Filosof Bulvarı; Cenevre) 49, 50, 51, 57
 Fincancılar Yokuşu 6
 Findley, Carter V. 159*dn*
 Flaman (Beyoğlu'nda Luxembourg otelinin eski kiracısı) 6, 10, 15, 17
 Folies-Bergère (Paris'te gece klübü) 106
 François, Birinci 112

Fransa 14, 24, 41, 60, 69, 92, 98, 105, 107, 108, 114, 115, 117*dn*, 121, 124, 127, 138*dn*, 139, 143, 144, 149
 Fransa Bankası (Paris) 139
 Fransa Lokantası (Marsilya) 18
 Fransa Meclis-i Âyânı [Fransa Senato-su] 122
 Fransız Devrimi 117*dn*
 Fransız Tiyatrosu *bkz.* Comédie Française
 Franz Joseph, I. (Avusturya İmparatoru) 72*dn*
 Frédéric, Üçüncü (III. Friedrich) 29
 Gabriel, Jacques-Ange 107, 108*dn*
 Galata tüneli 41
 Galicia (Paris'te kahve) 105
 Galip Bey (ressam) 103
 Gambetta, Léon 113
 Gar-ı Garbî *bkz.* Batı Garı
 Gar-ı Şimâlî *bkz.* Kuzey Garı
 Garb İstasyonu *bkz.* Batı Garı
 Gare de Saint-Lazare *bkz.* Saint-Lazare Garı
 Gare du Nord *bkz.* Kuzey Garı
 Gare du Sud *bkz.* Güney Garı
 Garnier, Charles 96, 97
 Gauss 68
 Gedikpaşa 70
 Gelibolu 7
 Gênes [Cenevre] 31*dn*
 Genève [Cenevre] 31*dn*
 Georgowitch (Sırbistan Başbakanı) 156
 Gobelîn 114
 Goblen halı fabrikası 114
 Gould, Jay 110
 Göztepe 43
 Grand Hôtel (Paris) 81-86, 92, 95
 Grand Hôtel du Louvre et de la Paix (Marsilya) 17, 18, 19, 24
 Grand Magasin de Printemps (Paris'te mağaza) 92
 Grand Opéra *bkz.* Opera (Paris)
 Grenelle Sokağı (Paris) 139
 Grève Meydanı (Paris) 124
 Grévin Müzesi (Paris) 118-119
 Grévin, Alfred 118*dn*
 Grévy, Jules 138

Groset [?] Sokağı (Paris) 146, 148
 Guilbert, Yvette 106*dn*
 Güllü Agop 70
 Gülnar Hanım *bkz.* Lebedef
 Gülnarzâde 159-160
 Güney Garı (Paris) 149
 Gutenberg 136
 Habre, Marcel 122
 Hadîka-i Âb-ı Hayât (Parc des Eaux-Vives, Cenevre) 53, 63-65
 Hadîka-i Âb-ı Hayât *bkz.* Parc des Eaux-Vives
 haller (Paris) 134
 Harbiye Nezâreti Dairesi (Paris) 139
 Hâriciye Nezâreti Dairesi (Paris) 139
 Hastahâneyi Ziyaret (Delacroix'nın resmi) 123
 Haussmann (Baron) 92
 Hayat Suları Bahçesi *bkz.* Parc des Eaux-Vives
 Haydarpaşa 27
 Henri, Dördüncü 121
 Heykel-i Serbestî [Hürriyet Heykeli; Paris] 107, 108
 Hindîçînî 16
 Hindistan 16
 hippodrome (Paris) 99-100
 Hristiyan Sefiri (Viyanâ'da) 165
 Hittoff, Jacques 108*dn*
 Hôtel Beau-Rivage (Cenevre) 48, 49, 74-76
 Hôtel Bréqueut (Cenevre) 48, 49
 Hôtel de la Paix (Cenevre) 48
 Hôtel de la Paix (Marsilya) *bkz.* Grand Hôtel du Louvre et de la Paix
 Hôtel de la Rousse (Cenevre) 48
 Hôtel de Ville (Paris Şehremâneti Dairesi) 124
 Hôtel des Invalides (Ma'lûlîn-i Askeriye Sarayı [Asker Sakatlar Sarayı]; Paris) 125-126
 Hôtel National (Cenevre) 48, 49
 Hugo, Victor 98, 119, 127, 133
 İcamais [?] 62
 İkinci İmparatorluk 121
 İkinci Restorasyon 117*dn*, 121*dn*

Illiowitch [?] 160
 Inace Nicole 103
 İngiliz Bahçesi (Cenevre) 51, 55
 İngiltere 13
 İnkılâb-ı Kebir [Büyük Fransa İhtilâli] 107, 119, 121, 127
 İnkılâb-ı Kebir Meydanı (Paris) 107-108
 Invalides Meydanı (Paris) 126
 İon Denizi 10
 İsâ 161 (resim ve heykelleri)
 İshak Efendi (Marsilya'da Osmanlı Kon-solosluğu kâtibi) 17, 18, 20, 24
 İstanbul 5, 7, 16, 64, 70*dn*, 147, 148, 156-157, 160, 169, 171*dn*
 İsviçre 37, 38, 40, 42, 43, 47, 48, 58, 59, 60, 74, 75, 156, 157, 159, 160
 İsviçre usûl-i mîmârisi 42, 43
 İtalya 10*dn*, 29, 30, 32, 38, 40, 41, 42, 114, 123*dn*, 159
 İtalya Bahçesi (Cenova) 36
 İtalya Ordusu 121*dn*
 Japonya 16
 Jardin Anglais *bkz.* İngiliz Bahçesi
 Jardin de la Reine (Kraliçenin Bahçesi; Paris) 88
 Jean (Çerkistan vapurunda kamarot) 8
 Joséphine 138
 Kâğıthâne 138
 Kaiserhof Oteli (Viyanâ) 162-163
 Kaptan Mustafa Paşa Yalısı 27*dn*
 Kapucu Efendi (Viyanâ'da Osmanlı Sefâreti kapıcısı) 165
 Kardinal Sarayı (Paris) 116
 Kâzım Bey (yazarın yol arkadaşı) 7, 20, 21, 34, 57
 Kent [Cenevre] 31*dn*
 Kilitbahir 8
 Kırkor (İstanbul'da basımcı ve yayıncı) 7*dn*
 Kızılhaç 1213*dn*
 Komajen [?] Sokağı (Paris) 91, 92
 Konkordiya [Concordia] (İstanbul'da lokanta) 61, 106
 Korent usûl-i mîmârisi 120, 133, 135
 Korsika 13, 14
 Korsika Burnu 14

Kristof Kolomb'un heykeli (Cenova) 32
 Kuzey Garı (Paris) 149
 Kütüphâne-i Millî (Paris) 136
 L'Obélisque Louxor (Lüksor Dikilitaşı; Paris) 108*dn*
 La Belle Hélène 70-71
 La Dame aux Camélias 69, 70, 99
 La Place de la Concorde *bkz.* Concorde Meydanı
 Lachaise (Fransız papaz) 141
 Laclose (İsviçre) 42
 Lambrecht, Maria 64
 Lambrecht, Rosalina 64
 Lanvère 49, 50
 Le Dernier Sommeil de la Vierge 62
 Lebedef [doğrusu: Lebedeva] (Kontes Gülnar) 159
 Léman Gölü (Cenevre) 48, 51, 52, 55-56, 61, 63, 74
 Lemer cier, Jacques (Fransız mimar) 116
 Lenclos, Ninon de 69
 Les Prophètes 98
 Lescot, Pierre 112
 Lille (Fransa) 107
 Londra 101, 157
 Londra Borsası 120
 Longchamp (Marsilya'da müze) 23
 Loubet, Emile 138
 Louis Napoléon (III. Napoléon) 70, 92, 96, 122, 127, 138, 149
 Louis, On Altıncı 107, 116, 117*dn*, 119, 121
 Louis, On Beşinci 107, 127
 Louis, On Dördüncü 88, 116, 117*dn*, 126, 140
 Louis, On Üçüncü 116, 117*dn*
 Louis, XVIII. 117*dn*
 Louis-Philippe 108, 117*dn*, 125, 138
 Louvre Müzesi 112-115
 Louvre Sarayı 112-115
 Löhengrin 98
 Luccheni [Luigi Luccheni] 74, 119
 Luxembourg (Beyoğlu'nda otel) 6
 Lüksemburg Müzesi (Paris) 114, 122-123
 Lüksemburg Sarayı (Paris) 121-123

Lüksemburg Sarayı Kütüphane Dairesi (Paris) 122
 Lyon 39, 107
 Ma'lûlîn-i Askeriye Sarayı *bkz.* Hôtel des Invalides
 Maârif ve Sanâyi-i Nefise Nezâreti (Paris) 139
 Mac-Mahon 138
Madame Ango'nun Kızı 64
Madame Favare 64
 Madame Pompadoure 138
 Madeleine Kilisesi (Paris) 91, 120, 133, 135
 Mahmut Nedim Bey (Viyana'da Osmanlı Sefir-i Kebîri) 166-167
 mahrık-ı ıcsâd *bkz.* crématoire
 Maison d'Or (Paris'te lokanta) 22
 Maison Dorée (Paris'te lokanta) 26, 51, 92, 93, 101, 104, 105, 110
 Mâliye Nezâreti (Paris) 139
 Malta Sokağı (Paris) 99
 Marcel, Étienne (Paris Belediye Başkan) 124
 Marie Antoinette 107, 119
 Marie de Médicis 88, 121
 Marie-Louise 138
 Marko Efendi (Cenova'da Osmanlı Şehbenderhânesi'nde kançılar) 34, 36, 37
 Marmara [Marmara Denizi] 5
 Marsilya 7*dn*, 9, 14, 15, 16-24, 26, 27, 29, 107
 Marsilya Garı 24, 26
 Marsilya limanı 16-17
Mascotte 64
 Massenet, Jules 62
 Mataban (Yunanistan) 9
 Matbaâ-i Milliye (Paris) 136-137
 Mayerling 72*dn*
 Mayerling Faciası 72*dn*
 Mazarin (Kardinal) 136
 Mazarin Kütüphanesi (Paris) 136
 Mazhar Bey (Viyana'da Osmanlı Sefâret-i başkâtibi) 165, 166, 167
 Meclis-i Âyân (Paris) 121, 122
 Meclis-i Meb'ûsân (Paris) 120, 135
 Meclis-i Vükelâ (Paris) 138

Medicis Çeşmesi (Paris) 122
 Medicis Sarayı (Paris) 121
 Mehmet Ali Paşa (Kavalalı) 97, 108, 108*dn*
 Meissonier, Jean-Louis-Ernest 123
 Mekteb-i Hukuk (Paris) 143
 Mekteb-i Tıbbiye (Paris) 143
 Menton (Fransa) 27
 Merkez Postahanesi (Paris) 139
 Merkez-i Hilâfet [İstanbul] 5
 Messina Boğazı 10, 11*dn*
 Midi de France (Fransa'nın güney kesimleri) 27, 29
 Millî Matbaa *bkz.* Matbaâ-i Milliye
 Milo (Ege Denizi'nde ada) 113
 Milo Venüsü 113
 Mirabeau, Comte de 119
 Mısır 113
 Mistinguett 106*dn*
 mistral (rüzgâr) 13
 Modane (İtalya) 42
 Molière 98, 99
 Molière'in Evi (Comédie Française, Paris) 98
 Monaco (Fransa) 27, 28
 Mont Blanc (Cenevre) 48, 49
 Mont Blanc Köprüsü (Cenevre) 48
 Mont Genis tüneli (İtalya-İsviçre) 41-42
 Mont Passier Sokağı (Paris) 99
 Monte-Carlo (Fransa) 27, 28
 Montmartre mezaristanı (Paris) 142
 Montreux (İsviçre) 74
 Mora (Yunanistan) 9
 Moskova 119
 Moulin-Rouge (Paris'te gece klübü) 106
 Mounet-Sully 98
 Murat, Joachim 138
 Mûsiki Encümen-i Dâniş-i Millîsi (Büyük Opera, Paris) 96
 Münir Bey (Paris'te Osmanlı Sefiri) 89
 Nadar Fotoğrafhanesi (Marsilya) 22
 Nagelmackers, Georges 153
 Namık Kemal 70*dn*
 Nantes (Fransa) 107
 Napoléon Bonapart 88, 108, 112, 121, 126*dn*, 132, 133
 Napoléon'un Merkadi [mezarı] 125-126

Nedim 27*dn*
 New York 101
 Ney, Michel (Mareşal) 121
 Nice (Fransa) 27, 29
 Nikola Aleksandroviç (Rus çarı) 115
 Notre Dame de la Gare (Marsilya'da kilise) 24
 Notre-Dame Kilisesi (Paris) 133
Notre-Dame'ın Kamburu 133
 Nouveauté Tiyatrosu (Paris) 92, 99
 Odéon Meydanı (Paris) 99
 Odéon Tiyatrosu (Paris) 99
 Odesa Dârülfünûnu 6
 Offenbach, Jacques 70, 71
 Oliver, Marcelle 71
 Olympia (Paris'te gece klübü) 106
 omnibüs 18, 21, 28, 32, 53, 94
 omnibüs vapuru 95
 On Beşinci Louis Meydanı (Concorde Meydanı'nın eski adı) 107, 108*dn*
 Opera (Cenevre) 52
 Opera (Paris) 68, 82, 93, 95, 96-98, 99, 118
 Opéra Caddesi *bkz.* Avenue de l'Opéra
 Opéra Meydanı (Paris) 92, 96
 Opéra-Comique Tiyatrosu (Paris) 92
 Orient Express 169-171
 Orléan hanedanı 117
 Orsay Rıhtımı (Quai d'Orsay, Paris) 139
 Osmanlı Tiyatrosu 70*dn*
 Palais Cardinal (Palais Royal'in eski adı, Paris) 116
 Palais de Bourbon (Paris) 135
 Palais de Justice (Adliye Nezâreti Dairesi, Paris) 139
 Palais Royal (Paris) 116-117
 Palais Royal (Paris'te tiyatro) 99
 Palais Royal Çarşısı (Paris) 117
 Panthéon (Paris) 119*dn*, 127-128
 Papa (XIII. Leo) 39
 Paquet kumpanyası 5
 Parc des Eaux-Vives (Hadîka-i Âb-ı Hayât [Hayat Suları Bahçesi]; Cenevre) 55, 63-65
 Paris 81-150
 Paris Borsası 120

Paris Komünü 112, 117, 124
 Paris Şehremâneti 124
 Paris Şehremâneti Meclisi 124
 Père Lachaise mezaristanı (Paris) 140-142
Perilerin Torunu 115
 Peşte (Macaristan) 170, 171
 Peşte garı 170
Phèdre 118
 Philippe Auguste 112
 Philippe Égalite 116
 Philippe, Birinci 116
 Place de Concorde *bkz.* Concorde Meydanı
 Place Neuve (Yeni Meydan; Cenevre) 52, 53, 54
 Porte Dauphine (Paris) 110
 Porte Maillot (Paris) 110
 Porte Saint-Martin (Paris'te tiyatro) 99
 Posta ve Telgraf Nezâreti (Paris) 139
 Prater Caddesi (Viyana) 163, 168
 Précoppe (Paris'te kahve) 105
 Prens d'Orléan 47
 Prens Chimay 22
 Presbource Sokağı (Paris) 88, 89
 Quai d'Orsay *bkz.* Orsay Rıhtımı
 Quartier Latin (Paris) 92, 99, 103, 105, 106, 123, 143
 Racine 98
 Raffaello 114
 Renaissance (Paris'te tiyatro) 99
 Resmî Bey (Viyana'da Osmanlı Sefâreti müsteşarı) 165, 166, 167
 Restaurant Anglais (Cenevre) 51
 Restaurant Doré (Marsilya) 19, 20, 22-23
 Restaurant Mary (Paris) 51, 101
 Restorasyon 117, 121*dn*
 Rhine [Ren] 108
 Rhone [Ron] 108
 Richelieu (Kardinal) 116, 117, 143
 Richelieu Sokağı (Paris) 92, 98
 Rigo 22
 Ringstrasse (Viyana) 163, 165
 Rivoli Sokağı (Paris) 139
 Rochefort, Henri (heykeli) 119, 122

Roma 39
 Rouen (Fransa) 107
 Rousseau, Jean-Jacques 31*dn*, 127
 Rudolph (Avusturya Veliaht Prensi) 72*dn*
 Sacré-Coeur Kilisesi (Paris) 133
 Sadık Belig Bey (Batavia Başşehbende-ri) 57
 Saint Barbe (Paris'te okul) 143
 Saint Lorenzo Kilisesi (Cenova) 33
 Saint Louis (Paris'te okul) 143
 Saint Louis Mekteb-i İdâdîsi (Paris) 143
 Saint Raphael (Fransa) 27
 Saint-Chapelle Kilisesi (Paris) 133
 Saint-Cyr (Paris'te askeri okul) 144
 Sainte Geneviève (Paris'in koruyucu azizesi) 127
 Sainte-Hélène cezîresi 125
 Saint-Etienne Kilisesi (Viyana) 165
 Saint-Lazare Garı (Paris) 93, 149
 Saint-Suplice Kilisesi (Paris) 133
 Sait Paşa 148
 Salève Dağları (Cenevre) 57-60
 Sâmî Paşa 165
 San Remo (İtalya) 29
 Sanâyi-i Nefise Mektebi (Paris) 144
 Sarayburnu 5
 Sausset [?] Sokağı (Paris) 139
 Savoie (Fransa) 60
 Savona (İtalya) 30
 Say, Léon 144
 Scala (Paris'te gece klübü) 106
 Schneider, Romy 72*dn*
 Sefârethâne-i Osmânî (Paris) 88-89
 Sefârethâne-i Osmânî (Viyana) 164-165, 166, 167
 Sefâret-i Seniyye İmamı Efendi (Viya-na'da Osmanlı Sefâreti imamı) 165
 Seine Belediyesi (Paris) 121
 Seine Nehri (Paris) 95, 125, 126, 130, 132
 Selânik (Yunanistan) 8*dn*, 169
 Servet-i Fünun (dergi) 31*dn*
 Sicilya Adası 10*dn*, 11
 Sije Feneri 8
 simens [Siemens?] 141
 Sırbistan 171
 Sırbistan Sefâreti (İstanbul) 156

Sirkeci İstasyonu 26
 Sissi (film) 72*dn*
 Sissi *bkz.* Elisabeth de Wittellsbach
 Solferino (İtalya) 123*dn*
 Solferino Muharebesi 123
 Sorbon, Robert de 143
 Sorbonne Darülfünûn-ı Âlîsi (Paris) 143
 Souflet (Paris'te kahve) 105
 Stockholm (İsveç) 159
 Stromboli Yanardağı 12-13
 Şefik Bey 103
 Şehbenderhâne-i Osmanî (Marsilya) 17, 18
 Şehberderhâne-i Osmanî (Cenevre) 75
 Şehberderhâne-i Osmanî (Cenova) 33-34, 36, 37
 Şimal Garı *bkz.* Kuzey Garı
 Şirket-i Defniye (Paris) 140
 Taine [Hippolyte Taine] 144
 Tâk-ı Zafer (Arc de Triomphe de l'Étoile; Paris) 87, 88, 107, 110
 Tarhan [?] (Sırbistan Reisü'l-Vükelâsı Mösyö Georgowitch'in kâtib-i husû-sîsi) 156
 Tenerife Adası (Marsilya) 24
 Tesalya (Yunanistan) 9
 Théâtre Français *bkz.* Comédie Française
 Thiers 138
 Thomas, Clément (General) 138
 Times (gazete) 92, 145, 146
 Tiren Denizi 10*dn*
 Tirol 160-161
 Tirol Dağları 160-161
 Tiyatro (Marsilya) 23
 Tiziano 114
 Tompson, Eva 62
 Tophane 5
 Toulon (Fransa) 26
 tramvay 18, 21, 32, 37, 38, 53, 57, 94, 167, 168
 Traviata 36
 Trianone (Paris'te gece klübü) 106
 Trieste Oteli (Viyana) 163, 165, 166
 Trocadéro Sarayı (Paris) 132
 Trocodil (Cenevre'de kahve) 51, 51-52
 Tuileries Sarayı (Paris) 112, 113

Turin [Torino] (İtalya) 40-41
 Turin garı 40
 Türkiye 28

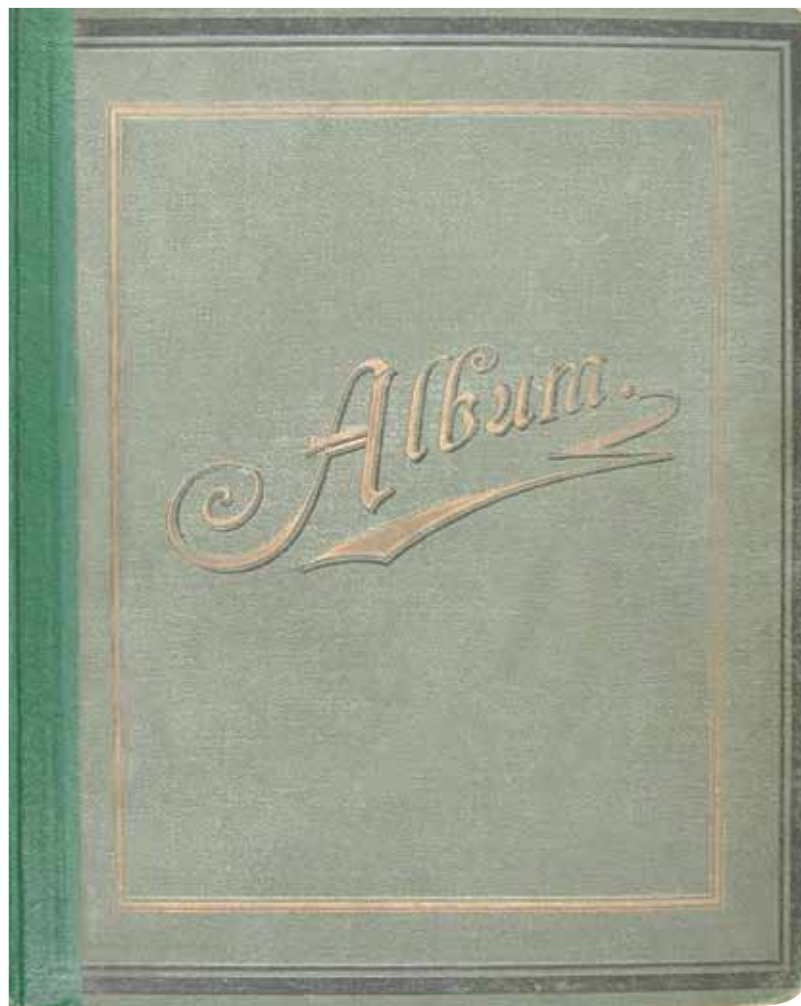
Üçüncü Cumhuriyet (Fransa) 112*dn*, 138*dn*
 Üsküdar 5

Vachet (Paris'te kahve) 105
 Varin Sokağı (Paris) 139
 Vartovyan, Agop *bkz.* Güllü Agop
 Varyete Tiyatrosu (Paris) 70
 Vaudville Tiyatrosu (Paris) 92, 99
 Vâys Bey (Hariciye Nezâret-i Celile-si Umûr-ı Hukûkiyye-i Muhtelite Müdür Muavini) 146
 Venedik (Viyana'daki 1898 Dünya Sergisi'nde minyatür şehir) 167

Verdi [Giuseppe Verdi] 36, 39
 Versailles Müzesi (Paris) 114
 Vetsera, Marie 72*dn*
 Vinci, Leonardo da 114
 Vintimille (Fransa) 27
 Viyana 76, 154, 157, 160, 161, 162-168, 169, 170
 Voltaire 99, 127

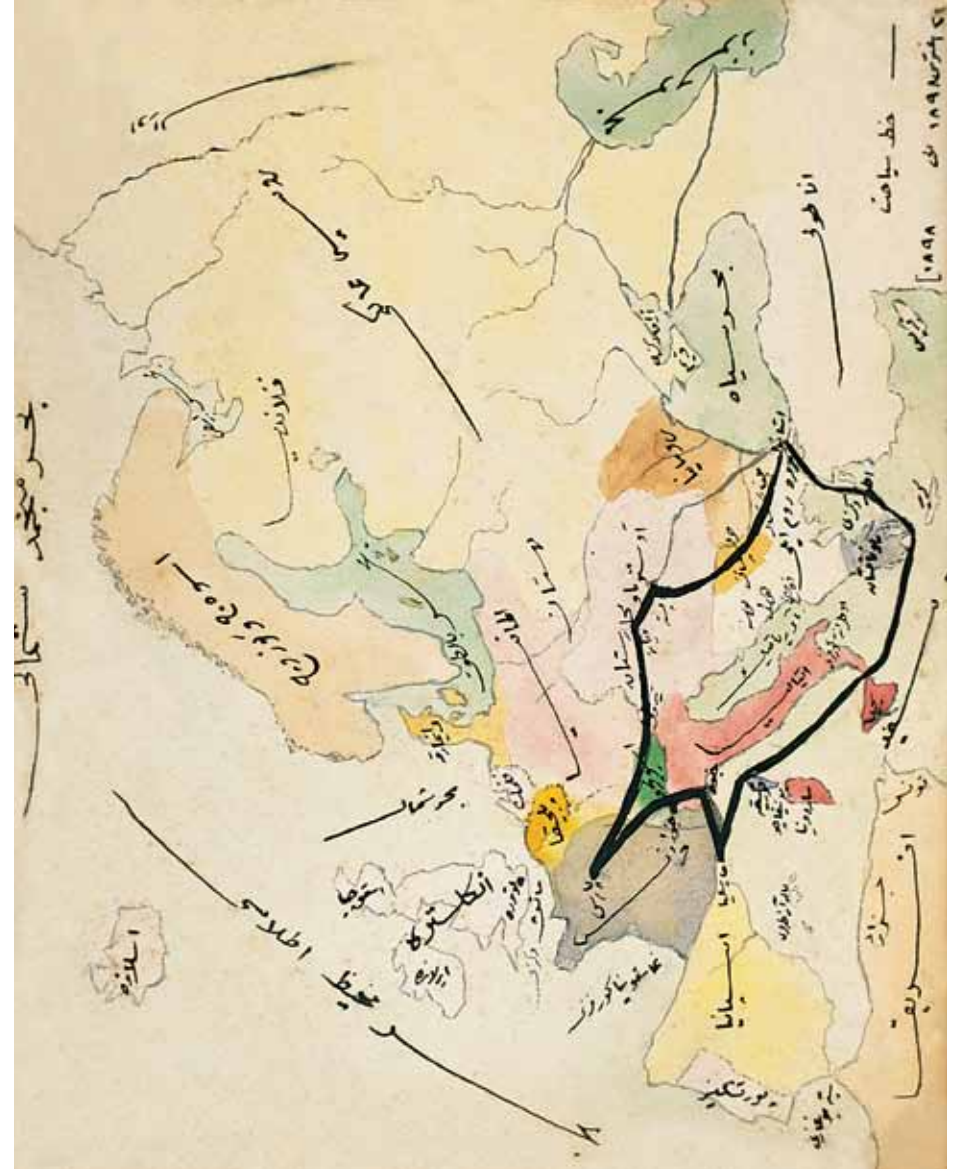
Yakup Efendi *bkz.* Güllü Agop
 Yıfır Birahanesi (Cenevre) 52
 Yunanistan 9-10
 Zirâat Nezâreti (Paris) 139
 Ziya Paşa 31*dn*
 Zurich 157, 158

Sâhib-i eser

Hatt-ı seyâhât. 23 Ağustos 1898 ilâ [seyahatin bitiş tarihi boş bırakılmış] 1898

Marsilya'nın Saint Jean limanı

Marsilya'da Grand
Hôtel du Louvre et de
la Paix.

Marsilya'da deniz hamamları menâzırından [görünümlerinden].

[Marsilya' dan İtalya'ya giderken] Geçtiğimiz nahûf [korkunç] tüneller ve köprüler

Chamonix vâdi-i meşhûru [meşhur Chamonix vadisi]

Cenevre'den Mont Blanc'ın görünüüşü, Mont Blanc Köprüsü ve Jean Jacques Rousseau Adası

Salève Dağları'na seyâhat: Zamân-ı istirâhat.

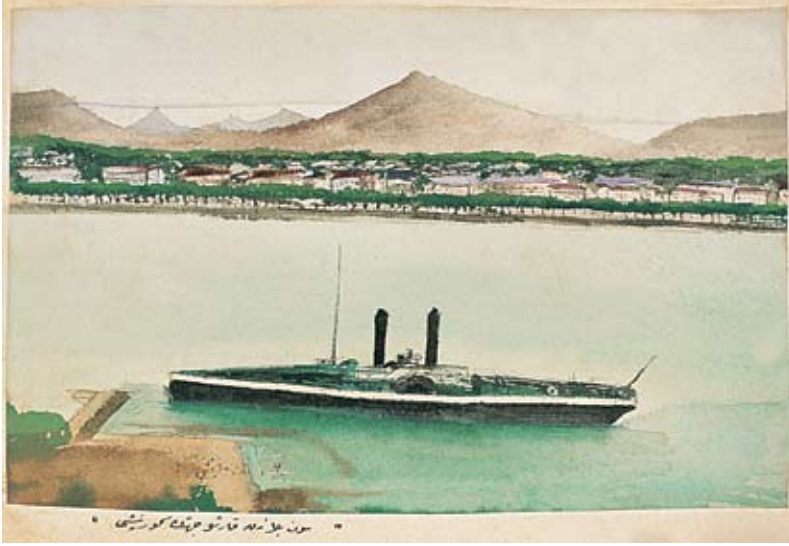
Parc des Eaux Vives'deki velospithâne.

Parc des Eaux Vives'e azîmet [varış]

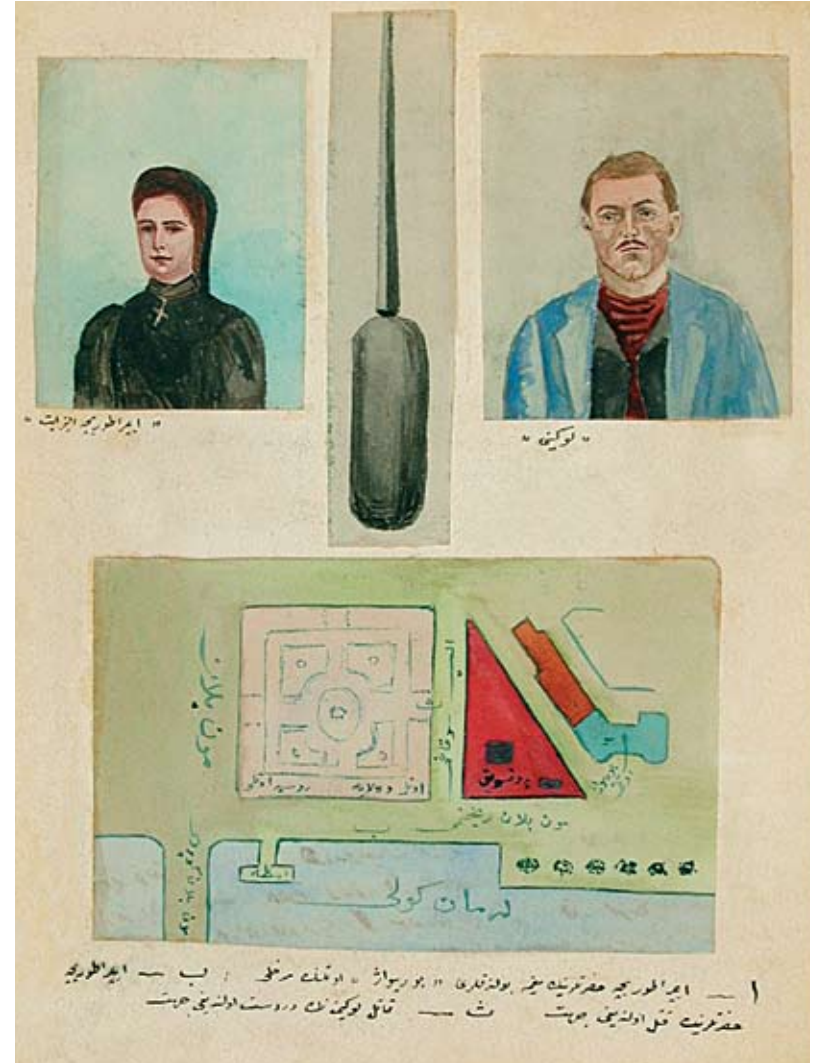
Parc des Eaux Vives menâzırından [görünümlerinden].

Mont Blanc'dan karşı cihetin [tarafın] görünüşü.

Madame Sarah Bernhardt.

Sağ üstte: Luccheni. Sol üstte: İmperatoriçe Elisabeth. Planın altyazısı: ۱ — İmperatoriçe Hazretlerinin mukâm bulundukları [kaldığı] "Beau-Rivage" Otel'i'nin medhali [giriş]; ب — İmperatoriçe Hazretlerinin katlolunduğu cihet [öldürüldüğü taraf]; ث — Katil Luccheni'nin derdest olunduğu cihet [yakalandığı taraf].

Fillion Pansiyonu.

Ariane Müzesi.

Paris'te Grand Hôtel ve Boulevard Capucine.

Champs-Élysées.

Grand Opéra.

Büyük Tâk-ı Zafer.

Concorde Meydanı.

Boulogne Ormanı'nda tenezzüh eden [gezen] tabaka-i ulyâ aşîftegânından [yüksek tabakanın hafifmeşrep kadınlarından] biri.

Boulogne Ormanı'nda kaskadlar [suni çağlayanlar]

Paris Borsası

Hôtel des Invalides: Ma'lûlîn-i Askeriye Sarayı [Asker Sakatlar Sarayı].

Napoléon'un mezarı.

Panthéon.

Paris'te Şhremâneti [Belediye].

Eyfel Kulesi.

Bastille Sütunu.

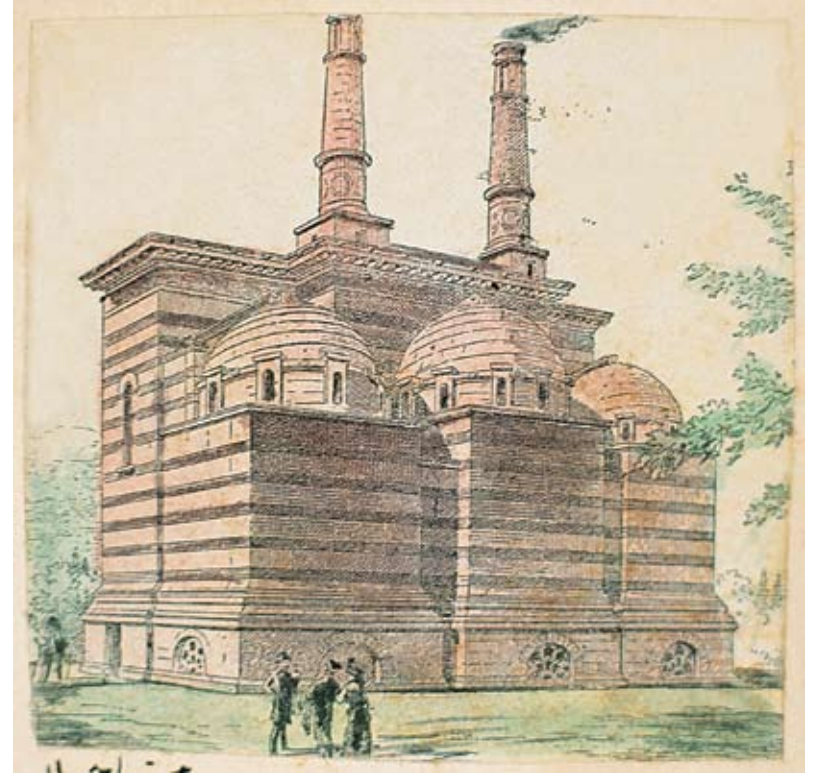
Madeleine Kilisesi.

Haller.

Haller'in dâhilî menâzırından [iç görünümlerinden].

"Crématoire" – mahrik-ı ecsâd [ceset yakma yeri].

Gar.

Louvre Sarayı.

Palais Royal.

Louvre'un Apollon Salonu.

Liiksemburg Sarayı.

Lüksemburg Bahçesi'nde Medicis Havuzu.

Yataklı vagon.

İsviçre menâzırından [görünümlerinden]: Zug Gölü.

İsviçre menâzırından [görünümlerinden].

Viyana'daki Peşte Oteli ["Trieste Oteli" olmalı].

[ویانہ ده سفارتخانه]

Viyana'da sefâretimiz [elçiliğimiz].